

KISEBBSÉGI SZEMLE

VI. ÉVFOLYAM, 2021. 2. SZÁM

SZERKESZTŐK

FERENC VIKTÓRIA, GAZSÓ DÁNIEL, KÁNTOR ZOLTÁN, RÁKÓCZI KRISZTIÁN

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

ABLONCZY BALÁZS, FERENC VIKTÓRIA, GAZSÓ DÁNIEL, KÁNTOR ZOLTÁN,
SZANYI-F. ELEONÓRA, TÁTRAI PATRIK, TORÓ TIBOR, VÍZI BALÁZS

Kiadó: *Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.*
1016 Budapest, Gellérthegy u. 30–32.

Internetcím: www.bgazrt.hu

Felelős kiadó: *Erdélyi Rudolf Zsolt*

Tel.: +36 1 795 2012

E-mail: vezerigazgato@bgazrt.hu

Szerkesztőség: *Nemzetpolitikai Kutatóintézet*

1016 Budapest, Gellérthegy u. 30–32.

Internetcím: www.npki.hu

Felelős szerkesztő: *Kántor Zoltán*

Szerkesztőségi titkár: *György Kata*

Tel.: +36 1 795 4614

E-mail: katalin.gyorgy@bgazrt.hu

Nyelvi lektor: *Fülöp Éva – Komor Kata*

Borítóterv: *Kőfaragó Anna*

A borítón megjelenített fénykép forrása:

Art and Picture Collection, The New York Public Library. „Hungarian Design.”

The New York Public Library Digital Collections. 1911.

<http://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-0219-a3d9-e040-e00a18064a99>

Nyomás és kötés: *Kapitális Nyomdaipari Kft.*

4002 Debrecen, Balmazújvárosi út 14.

HU ISSN 2498-8049

TARTALOM

VÁLASZTÁSOK

- ILLYÉS GERGELY: PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK ROMÁNIÁBAN –
ELLENZÉKI POZÍCIÓT ÉRT A BALOLDAL MEGLEPETÉSSZERŰ GYŐZELME 7
- WÁGNER TAMÁS ZOLTÁN: ÚJRA BENN A PARLAMENTBEN, AVAGY AZ AUR
FELEMELKEDÉSE ÉS A SZÉLSŐJOBBOLDAL ÚJJÁSZÜLETÉSE ROMÁNIÁBAN 29

GAZDASÁG

- CSATA ZSOMBOR – SCHWARCZ GYÖNGYI – PÉTI MÁRTON – BORBÉLY MÁTYÁS:
A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK ÉLETMINŐSÉGÉNEK
ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE 59
- KOVÁLY KATALIN: AZ ETNIKAI KAPCSOLATI TŐKE SZEREPE
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR VÁLLALKOZÁSOK MŰKÖDÉSÉBEN
A BEREKSZÁSZI JÁRÁS PÉLDÁJÁN 87

RECENZIO

- LANTOS BALÁZS: A MAGYAROK HELYZETE ERDÉLYBEN –
PROBLÉMÁK ÉS LEHETŐSÉGEK 115
- BÁRDI NÁNDOR – ÉGER GYÖRGY – FILEP TAMÁS GUSZTÁV (SZERK.):
MAGYAROK ROMÁNIÁBAN (1990–2015). TANULMÁNYOK AZ ERDÉLYI MAGYARSÁGRÓL.
KRITERION KÖNYVKIADÓ: KOLOZSVÁR, 2020.*
- BÍRÓ ANNA: NEMZETI ÜNNEPEK ROMÁN MÓDRA HÁROMSZÉKEN
1918 ÉS 2015 KÖZÖTT 121
- ÁDÁM BIBORKA: ROMÁN EMLÉKÜNNEPSÉGEK HÁROMSZÉKEN. ETNICITÁS ÉS
REPREZENTÁCIÓ. KOLOZSVÁR: KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG, 2020.*

- RESUME 127

- SZÁMUNK SZERZŐI 131

ILLYÉS GERGELY

PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK ROMÁNIÁBAN – ELLENZÉKI POZÍCIÓT ÉRT A BALOLDAL MEGLEPETÉSSZERŰ GYŐZELME

Romániában 2020. december 6-án rendezték meg a parlamenti választásokat, amelyekre rendhagyó körülmények között, a koronavírus miatti korlátozások időszakában került sor. A választásokat megelőző egy évben a Nemzeti Liberális Párt (PNL) kisebbségi kormánya vezette az országot Ludovic Orban miniszterelnökkel az élen. A párt a 2020-as év elején mért¹ rekordnagyságú népszerűsége folyamatosan elolvadt, és a következő kormány összetételére vonatkozó forgatókönyvek is jelentős változásokon mentek át: míg év elején az volt a kérdés, hogy kell-e majd egyáltalán koalíciós partner a PNL-nek, a választások közeledtével az volt a kérdés, hogy elég lesz-e a Szociáldemokrata Párton (PSD) kívüli alakulatok összefogása egy stabil kormánytöbbség biztosításához.

Választási rendszer és kampány

2015-ben Romániában radikálisan módosították a választójogi szabályokat,² ehhez képest új elem már nem került be a törvénybe, így a 2020-as választásokat a 2016-ban megismert körülmények között rendezték.

Ez azt jelentette, hogy a zárt pártlistás rendszerben a mandátumokat két szinten osztották ki: először a megyékben, majd országos visszaosztás történt a töredékszavazatok alapján. A szenátorok számát 136-ban, a képviselőket 312-ben állapították meg (a gyakorlatban pedig utóbbihoz még maximum 18 speciális kisebbségi mandátum adódhat hozzá, annak függvényében, hogy hány kisebbségi szervezetnek sikerül bejutnia a parlamentbe).

1 A Sociopol közvélemény-kutatása. *Adevărul*, 2020. április 26. Letöltés helye: <https://adevarul.ro>; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

2 Új választási törvény Romániában – csak az államfő kihirdetésére vár a jogszabály. *Nemzetpolitikai Kutatóintézet elemzése*, 2015. június 27. Letöltés helye: <https://bgazrt.hu>; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

A százalékos parlamenti küszöb 5%, amihez a választási koalíciók esetében progresszívén hozzá kell számolni 3%-ot a második szervezet után, illetve még 1–1%-ot három, illetve négy vagy több párt koalíciója esetén. Az ún. „alternatív küszöb” is létezik a rendszerben: ennek értelmében egy párt akkor is bejut a parlamentbe, ha országosan nem éri el az 5%-ot, viszont legalább négy megyében megszerzi a szavazatok 20%-át. Akárcsak a korábbi alternatív küszöb, ez is kimondottan az RMDSZ számára lett kitalálva.

A magyarországi szabályozás mintájára a levélszavazás lehetősége is adott a külföldön állandó vagy ideiglenes lakcímmel rendelkező román állampolgárok számára, de ezzel a 2016-os helyzethez hasonlóan 2020-ban is rendkívül kevesen éltek, azaz a szavazás eredményére semmilyen lényegi befolyása nem volt ennek a lehetőségnek.

2016-hoz hasonlóan 2020-ban is tilos volt az óriásplakátok és molinók használata, a jelöltek nem osztogathattak semmilyen, korábban nagy előszeretettel alkalmazott üzenet-hordozót a nevükkel és pártjuk logójával (pl. írószer, műanyag zacskó, öngyújtó), a plakátok és szórólapok számát és méretét is meghatározták, továbbá szigorúan ellenőrizték a médiában megjelenő hirdetéseket is. Szintén nem lehetett költeni nagyszabású kampányrendezvényekre (koncert, mulatság), és az aktivisták közvetlen anyagi javadalmazását is megtiltották.

Ennek köszönhetően a parlamenti választási kampány megint atipikusnak volt mondható, a hivatalosan kijelölt kampányidőszakban (a választás előtti napot megelőző 30 napban) leginkább csak a közösségi oldalakon történt érdemi aktivitás, az utcákon pedig szinte csak a hivatalos plakátolóhelyeken látszott a nyoma annak, hogy hamarosan választások következnek (utóbbiakból pedig viszonylag keveset jelöltek ki). Ehhez adódott hozzá a koronavírus miatti korlátozások okozta különleges helyzet a szigorú gyülekezési szabályokkal, a zárt térben tartható rendezvények korlátozásával és azzal a jelenséggel, hogy a korábban a pártok által előszeretettel és sikerrel alkalmazott ajtóról ajtóra történő járás ezúttal a választók óvatossága miatt kevésbé lehetett hatékony.

Előzmények, politikai kontextus

A parlamenti választásokra alig több mint két hónappal a helyhatósági választásokat³ követően, december 6-án került sor egy olyan évben, amelyre rányomták bélyegüket a koronavírus miatti korlátozások, valamint a gazdasági válságkezelés és az egészségügyi rendszer súlyos hiányosságainak következményei.

3 Illyés Gergely: A 2020-as romániai helyhatósági választások eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2020. 5 (3). 35–59.

Már a választásokat megelőző kampányidőszak is rendhagyó volt, mivel minden a koronavírus-járvány kezeléséről szólt. A kormányzati intézkedéseket egyedül a kormányzó PNL és az alakulat tényleges vezetőjeként pozícionálódott Klaus Iohannis államfő nem támadta, az összes többi párt valamilyen szinten bírálatokat fogalmazott meg a kormány járványkezelése vagy a gazdaságot és társadalmat érintő intézkedések okán. Ráadásul erre az időszakra esett a több halálos áldozattal járó Piatra Neamț-i kórháztűz,⁴ amely óriási visszhangot váltott ki, és rávilágított a román egészségügy valós helyzetére. Ennek kapcsán természetesen a kormány lemondását kérte a PSD, de a Mentsétek meg Romániát-PLUS (USR PLUS) Nagyszeben karanténba helyezését sürgette, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) pedig a vásárcsarnokok bezárása miatt illetve kemény szavakkal a kormányt. Az elhibázott járványkezelés mellett a másik visszatérő vád a kormánypárttal szemben az volt, hogy a 2021-es költségvetést azért nem hajlandó beterjeszteni csak a választások után, mert komoly adóemeléseket tervez, továbbá csökkentené a nyugdíjakat és a közalkalmazottak fizetését.⁵ A PNL ezt tagadta, és reakcióként Iohannis elnök az EU-tól érkező 30 milliárd eurót mutatta fel mint a következő évek fejlesztési forrásául szolgáló összeget.

Mindez a kormány és a kormánypárt népszerűségére egyértelműen negatív hatást gyakorolt, és Ludovic Orban maga is tisztában volt vele, hogy csak a népszerűségcsökkenés mértéke lehet kérdéses, ezért Klaus Iohannis államfő a kezébe vette az irányítást, és gyakorlatilag a párt vezetőjeként beszállt a kampányba: a miniszterelnökkel együtt adták át a félig elkészült autópálya-szakaszokat, és megpróbálták a járványügyi adatokról elterelni a figyelmet.⁶ Ennek érdekében már az oltási kampányról beszéltek napi szinten, annak megszervezéséről, kommunikációjáról, a beoltási sorrendről. Iohannis a kampányban napi rendszerességgel tartott sajtótájékoztatókat, amelyeken soha nem mulasztotta el megnevezni az ellenséget, és minden rossz forrását: a Szociáldemokrata Pártot (PSD). A kampány során az államfő teljesen kendőzetlenül a PNL vezetőjeként jelent meg, és minden fontos bejelentést ő tett meg, ezzel tulajdonképpen vállalta a felelősséget is az intézkedésekért. Ennek nyilván az volt a célja, hogy az őt övező, még mindig magas bizalom átrakódjon a pártra, segítve azt a választásokon.

Eközben a PSD azt a stratégiát választotta, hogy eltüntette a párt képviselőjelölt-listáiról is a Liviu Dragnea volt pártelnökhöz köthető neveket vagy azokat a Dragnea-korszakban fontos politikusokat, akik akkor fontos kormány- vagy parlamenti pozíciókat töltöttek

4 Tűzeset a Piatra Neamț-i kórház intenzív osztályán. *Mediafax*, 2020. november 14. Letöltés helye: www.mediafax.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

5 Ludovic Orban: Nem emeljük az adókat. *Mediafax*, 2020. november 9. Letöltés helye: www.mediafax.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

6 Klaus Iohannis a BRUA-vezeték építési területén. *Digi 24*, 2020. november 28. Letöltés helye: www.digi24.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

be. A párt kommunikációját teljesen a kormány járványellenes intézkedéseinek bírálata alá állították át, és ennek érdekében két neves orvost is megnyertek képviselőjelöltnek: Alexandru Rădulescu virológust, Románia képviselőjét a WHO igazgatótanácsában, illetve Adrian Streinu-Cercel, az egyik fővárosi járványkórház orvos igazgatóját. A két szakember a járvány miatt az előző félévben rendszeresen szerepelt a médiában, ismertségük és kedveltségük is nagy volt, ráadásul hitelesen tudták ostromozni a kormány zavaros és sokszor következtelen intézkedéseit, mint a városok teljes karanténba helyezését vagy a beltéri vásárcsarnokok bezárását.⁷ Ez utóbbi óriási elégedetlenséget váltott ki, mivel éppen az őszi betakarítást követően került rá sor, ami sok vidéki embernek okozott egzisztenciális problémát, miközben a szupermarketek nyitva maradhattak.

A Dan Barna és Dăciac Cioloș vezette USR PLUS szövetség kettős stratégiát próbált követni: nem mondtak le az elmúlt években alkalmazott PSD-ellenes üzeneteikről, de közben a kormánypártot és annak járványkezelését is megpróbálták kritikával illetni, magukat tüntetve fel a régi pártok minden rossz beidegződésétől mentes alakulatnak. Persze eközben nem tudták megkerülni azt sem, hogy egyértelműen látszott: a választások után a kormányra lépésre vonatkozó egyetlen esélyük a PNL-vel való összefogás lesz, ezért csak óvatosan, szőrmentén bírálták a kormányt és az államfőt.

A kisebb pártok, mint a Traian Băsescu nevével fémjelzett Népi Mozgalom Párt (PMP) és a Victor Ponta vezette Pro Románia Párt szintén a járvánnyal kapcsolatos intézkedéseket bírálták, de hangjuk sokkal gyengébb volt, mint a PSD erre vonatkozó kritikái. A Pro Románia Párt (kiegészülve az ALDE maradékával) Victor Ponta építette a kampányát, aki folyamatosan azzal az állítással jelent meg, hogy a PNL és a PSD tulajdonképpen ugyanaz, és van egy egyezség a két nagy párt között. Ezért ők azokra a szavazókra számítottak, akik valamilyen oknál fogva kiábrándultak mindkét alakulatból. Nyilván elsősorban a PSD-ből kiábrándultakra számítottak, de a helyzetüket megnehezítette, hogy Marcel Ciolacu PSD-elnök is újratervezésről és a párt megújulásáról beszélt. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) is az egészségügyi helyzetre helyezte ki a kampányát, hiszen a magyarokat is elsősorban ez az ügy foglalkoztatta.

A választások előtt alapvetően abból indult ki minden párt, hogy a PNL köré fog épülni a következő kormány (Ludovic Orbannal a miniszterelnöki székhelyen vagy nélküle), és csak az lesz a kérdés, hogy a parlamenti többséghez milyen pártokra lehet még szüksége a nemzeti liberálisoknak.⁸ A kis pártok parlamenti bejutása nemcsak abban a tekintetben volt fontos, hogy számolni lehet-e velük a koalíciókötésnél, hanem a visszaosztott mandátumok

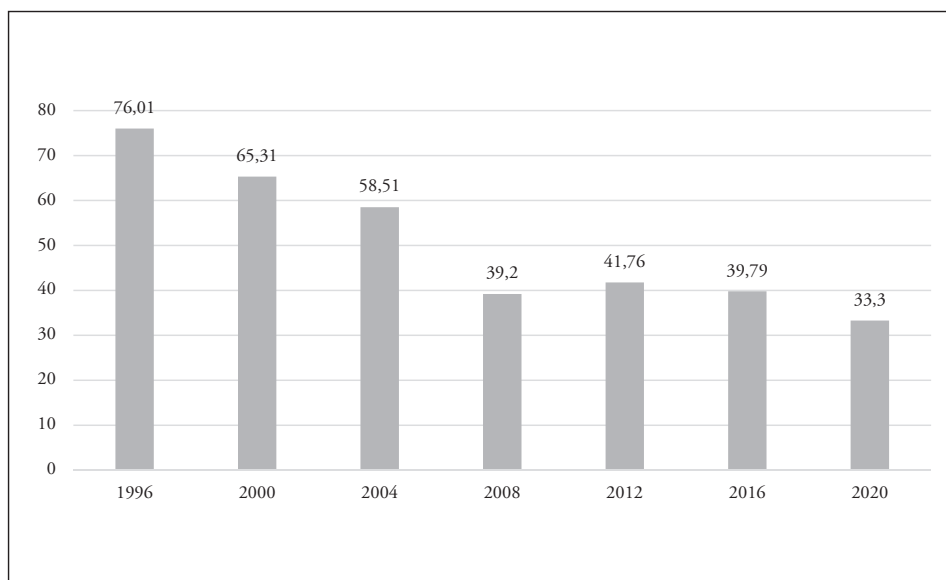
7 Nyitva lehetnek a piacok a sürgősségi állapotban. *Mediafax*, 2020. november 10. Letöltés helye: www.mediafax.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

8 A PNL vezet a felmérésekben. *Mediafax*, 2020. december 2. Letöltés helye: www.mediafax.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

miatt is. A legfőbb kérdés az volt a választások előtt, hogy az USR PLUS-ra szükség lesz-e a stabil kormányzáshoz, vagy ki tudják hagyni őket a koalícióból, és ha igen, akkor pedig milyen árat kell ezért fizetnie a PNL-nek, például Victor Ponta pártjának valamilyen szintű támogatása kell-e hozzá.

Részvételi arány

A választásokon a részvételi arány alacsony volt, országosan csupán a szavazati joggal rendelkező állampolgárok 33,3%-a adta le szavazatát. Az eddigi parlamenti választások részvételi aránya is alacsony volt, ez a szint azonban azokhoz képest is kiugróan alacsonynak tekinthető. Fontos megjegyezni, hogy a 2008-as választások óta – amióta az elnökválasztást nem a parlamenti választásokkal egy időben szervezik – nagyságrendileg ugyanolyan alacsony mértékben járulnak az urnák elé a választók.

1. ábra: A hivatalos részvételi arány alakulása a parlamenti választásokon (%)

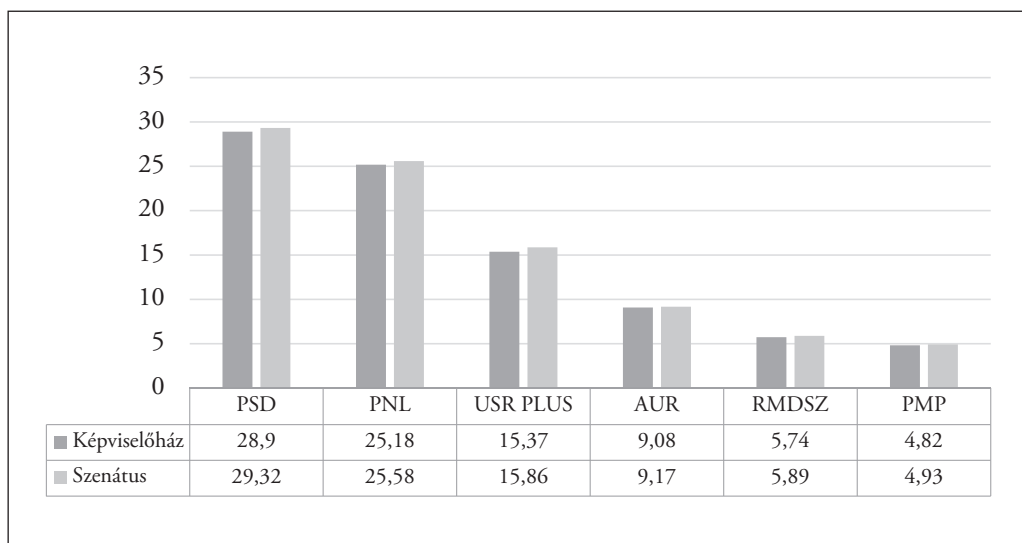
A legmagasabb részvétel főként déli megyékben volt tetten érhető, mint Mehedinți, Gorj, Olt és Teleorman, de például Bihar megyében is kiemelkedően magas, 37,32%-os volt a részvétel és Hargita megye is megközelítette ezt az adatot 37,25%-kal. A legalacsonyabb részvétel egyes moldvai és déli megyékben volt tapasztalható, Iași, Bákó, Vaslui, Tulcea és Ialomița megyékben nem haladta meg a 26–27%-ot. A magyarok által jelentős

számban lakott megyékben mindkét véglet megtalálható volt, a már említett Bihar és Hargita megyén kívül Szilágy és Kolozs megyékben is meghaladta az országos átlagot a részvétel, míg Kovászna, Maros és Szatmár megyékben elmaradt attól.

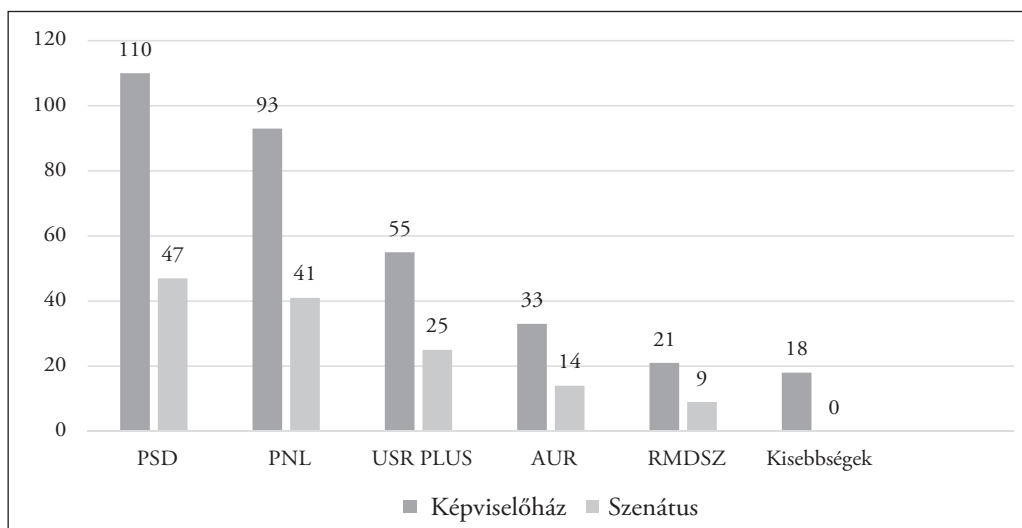
A rendkívül alacsony részvétel egyrészt beilleszkedik a három évtizedes trendbe, másrészt a koronavírus-járvány miatti lezárások és félelem is szerepet játszhatott a további csökkenésben. Fontos látni, hogy a szeptemberi helyhatósági választások idején sokkal kedvezőbb járványügyi adatok voltak, és a lezárások mértéke sem érte el a decemberi szintet, ezért várható volt, hogy a részvétel alul fogja múlni a megszokott szintet is. Ez a megszokott szint pedig már amúgy is alacsony, ami pedig a politikából és a pártokból való kiábrándultságnak tulajdonítható: a lakosság nagy része már elvárásokat sem táplál a politikusok irányába, ezt az attitűdöt tudják megtörni ötévente az elnökválasztások, amelyeken a magasabb részvétel annak a személynek szól, akitől a politikai élet gyökeres átalakítását várják a választók. A parlamenti választásokon ez a remény nem mozgósítja a szavazókat, mivel a pártokban már nem bíznak, ezt a helyzetet pedig úgy tűnik, hogy új pártok megjelenése nem, csak egy sikeres négyéves kormányzati időszak tudná megváltoztatni.

Országos eredmények

A választásokra december 6-án került sor a várakozásoknak megfelelően rekordalacsony, 33,3%-os részvétel mellett. Nagy meglepetésre a PSD 28,9/29,32%-kal (képviselőház/szenátus) megnyerte a választásokat, a PNL csupán 25,19/25,58%-ot szerzett, harmadik helyen pedig az USR PLUS végzett 15,37/15,86%-kal. Óriási meglepetésre a közvéleménykutatások által 2–3%-ra mért szélsőjobbboldali, ultrakonzervatív és a Román Ortodox Egyház erőteljes támogatását élvező Szövetség a Románok Egyesüléséért (AUR) 9,08/9,17%-kal negyedik helyen végzett, az RMDSZ pedig hozva a papírformát 5,74/5,89%-kal átlépte az 5%-os bekerülési küszöböt. Nem sikerült ez a bravúr a PMP-nek és a Pro Romániának, előbbi nagyon kevéssel maradt a küszöb alatt, 4,82/4,93%-ot szerzett, utóbbi kiesése már egyértelműbb volt, 4,09/4,13%-ot kapott.

2. ábra: A 2020-as parlamenti választások eredménye (%)

3. ábra: A mandátumok alakulása a parlament két házában

A PSD győzelme meglepetésnek tekinthető, de nem az általa elért közel 30% a meglepő, hanem az, hogy a PNL csak 26%-ot kapott. A kormánypart nagyon leszerepelt, amit Klaus Iohannis személyes kampányolása sem tudott ellensúlyozni, ezért a vereség felelőssége most először az államfő vállát is nyomja. A felmérésekben a választásokat megelőző hetekben látni lehetett a tendenciát, hogy a PSD támogatottsága növekszik és a PNL-é csökken, de ekkora különbséghez nyilván az alacsony részvétel is kellett. Úgy tűnik, hogy a PSD megint

megmozgatta a hagyományos támogatóit, míg a PNL szavazóinak egy része a korlátozások és a kormány következtelen járványellenes intézkedései miatt otthon maradt. Még egy fontos adalék volt, és ez kampánystratégiai kérdés: Iohannis és Ludovic Orban a választásokat megelőző hónapokban azt kommunikálta, hogy bármi legyen is a választások eredménye, az elnök nem nevez ki miniszterelnök-jelöltet a PSD soraiból. Ez demotiválhatta a PNL-szavazókat, akik így inkább otthon maradtak.

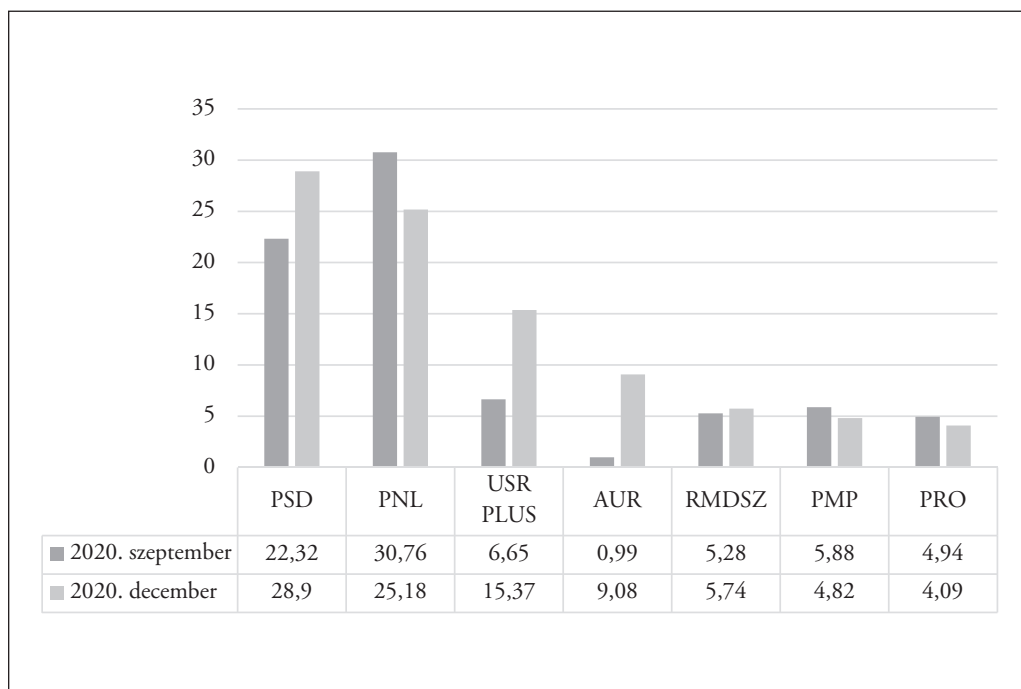
A PSD stratégiája bejött: a Dragnea-korszakkal való szakítás és a vitatott emberek listáról való kizárása miatt (Codrin Ștefănescu, Liviu Pleșoianu, Șerban Nicolae, Florin Iordache) úgy tűnik, hogy alaposan megcsappant a Pro Románia támogatottsága, amely Călin Popescu-Tăriceanu-t háttérbe tolva Victor Ponta arcképével kampányolt. Mivel a PSD bírálata ebben a helyzetben már nem volt elég, Pontának megpróbálkoztak azzal, hogy a járvány miatti válságban csak Ponta a megbízható miniszterelnök, de ez láthatóan csődöt mondott, a Pro Románia alapító elnöke ezért bejelentette visszavonulását.

Az USR PLUS eredménye sem számít jónak, nem is annyira a 15%-os szavazati arány miatt, hanem mert ilyen alacsony részvétel mellett, amikor az idősök félve mentek el szavazni, nem tudtak jobb eredményt hozni. Bizonyos megyékben (Brassó, Temes) most is jól szerepeltek, ezáltal a PNL rossz eredményében jelentős szerepet játszottak, de országosan nem tudtak kitörni a középpárti státusból.

Az RMDSZ eredménye a papírformát hozta, a magyarok részvételi csökkenése lekövette a románok viselkedését, ez pedig arányos eredményt hozott.

Az AUR óriási meglepetésre ért el kiváló eredményt, a felmérések nem mutatták korábban az előretörésüket, csak a választásokat megelőző hetekben.

Mielőtt a parlamenti választási eredményeket összehasonlítjuk a 2020-as helyhatósági választások eredményeivel, mindenképpen fontos leszögezni, hogy a részvételi arány tekintetében jelentős különbség van a két választás között: a helyhatósági választásokon 46,62%-os, a parlamentin 33,3%-os volt a részvételi arány, tehát a decemberi részvétel a szeptemberi 71,42%-a volt. Megjegyzendő, hogy ez az arányszám négy évvel ezelőtt, a 2016-os választások esetében 82,6% volt. Abszolút számokban ez úgy néz ki, hogy a szeptemberi választásokon 7 193 985 választó, míg a decemberi voksoláson 5 908 364 választó jelent meg az urnáknál. Itt a különbség tehát 1 285 621 szavazó. A 4. ábrán a szavazatarányok, a helyhatósági választási eredmények esetében a megyei listákra leadott voksok, a parlamenti választások esetében a képviselőházi listákra leadott voksok szerepelnek.

4. ábra: A 2020-as helyhatósági és parlamenti választások eredményének összehasonlítása (%)

Látható, hogy az alig több mint két hónap különbséggel megrendezett két választás eredményei jelentősen eltérnek egymástól, de ennek okai minden párt esetében eltérőek lehetnek.

A PSD növekedése nem is akkora növekedés, tekintve, hogy az őszi helyhatósági választásokon a párt számos esetben nem a saját neve alatt indult, akkori valós támogatottsága ezért jóval nagyobb a jelzettnél, tulajdonképpen sokkal közelebb áll a decemberben elért 29%-hoz. A PNL esetében a visszaesés legvalószínűbb magyarázata az, hogy a járványellenes intézkedések következtetlensége vagy egyszerűen csak azok ténye miatt sok választó elfordult a párttól, és ők nem mentek el szavazni. Az USR PLUS valós támogatottsága a parlamenti választásokon mutatkozott meg, a helyhatósági megmérettetésen sok településen nem indítottak jelöltek, ezért az az eredmény országosan nem volt releváns. A kisebb pártok eredményeiben már nem voltak akkora eltérések, de a PMP és a Pro Románia is éppen annyi támogatót veszített, amennyi a parlamentből való kiesésüket jelentette. Míg előbbi esetében Traian Băsescu visszafogottabb kampánya, utóbbinál az jelenthette a különbséget, hogy a PSD-ből korábban kiábrándult szavazók még nagyobb mértékben visszatértek a párthoz. Az AUR eredménye óriási meglepetést jelentett és talán bővebb kifejtést is megér.

A párt 2019 szeptemberében alakult, alapítója és társelnöke George Simion,⁹ a Moldova Köztársaság és Románia egyesüléséért nagyjából 8 éve küzdő aktivista, aki indult a 2019-es EP-választáson és 1,29%-ot, 116 ezer szavazatot szerzett. Az aktivistát 2015-ben öt évre kitiltotta Kisinyov, mert egyesüléspárti tüntetést szervezett. Ezt követően Romániában szervezte meg ezeket a rendezvényeit, nyíltan a Nagy-Románia Párt hívének vallotta magát, de közel állt a Traian Băsescu-féle Népi Mozgalom Párthoz és a PSD bizonyos politikusaihoz is.

A párt másik társelnöke még nála is érdekesebb figura, Claudiu Târziu¹⁰ neve akkor vált ismertté, amikor a Koalíció a Családért civil szervezet vezetőjeként aláírásokat gyűjtöttek és népszavazást szerveztek a melegházasság engedélyezése ellen. Akkor azt mondta, hogy szerinte azok a pártok, amelyek nem támogatják ezt, és bojkottálják a népszavazást, elárulják a román családokat. A népszavazás végül érvénytelen lett, de az ortodox egyház számára talán itt lett nyilvánvaló, hogy a jelenlegi politikai pártok közül egyik sem áll ki mellettük. Maga Târziu a kétezres évek elején a *Rost* nevű, ortodox egyházhoz közel álló kiadványt alapította és szerkesztette, valamint végig élvezte az egyház támogatását.¹¹ A lapot a „*nemzeti és keresztény újjászületés*” szócsövének nevezte, de gyakran jelentek meg benne a legionárius eszméket dicsőítő írások. Saját blogján több esetben kifejezte egyetértését Corneliu Zelea Codreanu, a legionárius mozgalom egykori vezetőjének eszméivel. A kampányban Târziu a pártját rendszerellenes, a képmutató pártok ellen harcoló, a nemzeti érdeket szem előtt tartó, és a politikai osztály megreformálását célzó alakulatként írta le.

Az AUR-ban tehát egymásra talált a George Simion-féle egyesüléspárti áramlat és Târziu révén az ortodox egyház befolyása,¹² ezt egészítették ki azok a kalandorok, akik egykor a Nagy-Románia Pártban (PRM) politizáltak, de kiszorultak a közéletből, vagy azok, akik esetleg nyugdíjas volt titkosszolgálati emberként bármikor készek voltak részt venni egy ilyesfajta mozgalomban: látszik, hogy egyes megyékben volt securitetés vagy SRI-s tisztek is rajta voltak a parlamenti listákon.

Dan Tănase hírhedt magyarellenos blogger és hivatásos pereskedő is belekerült ebbe a társaságba, láthatóan eltávolodott az időközben befolyását elvesztő Codrin Ștefănescu volt PSD-s embertől, aki Liviu Dragnea börtönbe kerülése után nem tudta és talán nem akarta támogatni Tănásét.

9 Kicsoda George Simion, a választások nagy meglepetése? *Digi 24*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.digi24.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

10 Kicsoda Claudiu Târziu a CV-je alapján és nemcsak? *DC News*, 2020. december 8. Letöltés helye: www.dcnews.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

11 Kicsoda Claudiu Târziu? Homofób nyilatkozatok és abortuszellenesség, legionárius szimpátiák. *Libertatea*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.libertatea.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

12 Az Ortodox Egyház mint az AUR sikerének motorja. *G4Media*, 2020. december 9. Letöltés helye: www.g4media.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

Fontos leszögezni, hogy bár az AUR-ban valóban hemzsegnak a magyargyűlölő emberek vagy olyanok, akik készek a magyarokat is gyűlölni, ha ez hoz valamit a konyhára, de a párt mostani sikere szerencsére nem ennek köszönhető. Inkább ott lehet megfogni ennek a meglepő eredménynek a magyarázatát, hogy a járványellenes intézkedések miatti tiltakozások és a maszk- és oltásellenesség jelentős támogatói tábort gyűjtött Romániában, de egyik párt sem vállalta fel ezeket a gondolatokat. A médiába sem lehetett bekerülni vele, teljesen idiótaként kezelték ezt a kört, és nem adtak nekik megjelenési lehetőséget. Az AUR viszont a közel 400 ezres Facebook-oldalán ezeket a gondolatokat népszerűsítette, maszkellenes tüntetést szervezett Bukarestben, és a legfontosabb: egyedüli pártként kiállt az ortodox egyház mellett és segített megszervezni a Szent András-napi zarándoklatot. Tehát a politikai pártokban csalódott, a vírustagadókat, oltáselleneseket egybefogó mozgalommá fejlődött nagyrészt az internetes közösségi oldalakon, és az ortodox egyház hathatós támogatásával.

Az AUR és az ortodox egyház kapcsolata rendkívül szoros, több pópa a közösségi médiában buzdította szavazásra a híveket, és ha megnézzük, hogy mely megyékben ért el különösen jó eredményeket a párt, akkor ezek a megyék egybeesnek azokkal, ahol a családról szóló népszavazáson magas volt a részvétel. Az ortodox egyház tehát teljes mellszélességgel beállt az AUR mögé, Claudiu Târziu társelnök maga is úgy fogalmazott, hogy végre az egyház felismerte, hogy nem egyik-másik politikai pártban kell szövetségeseiket keresnie, hanem saját embereiknek kell alapítaniuk egy pártot.

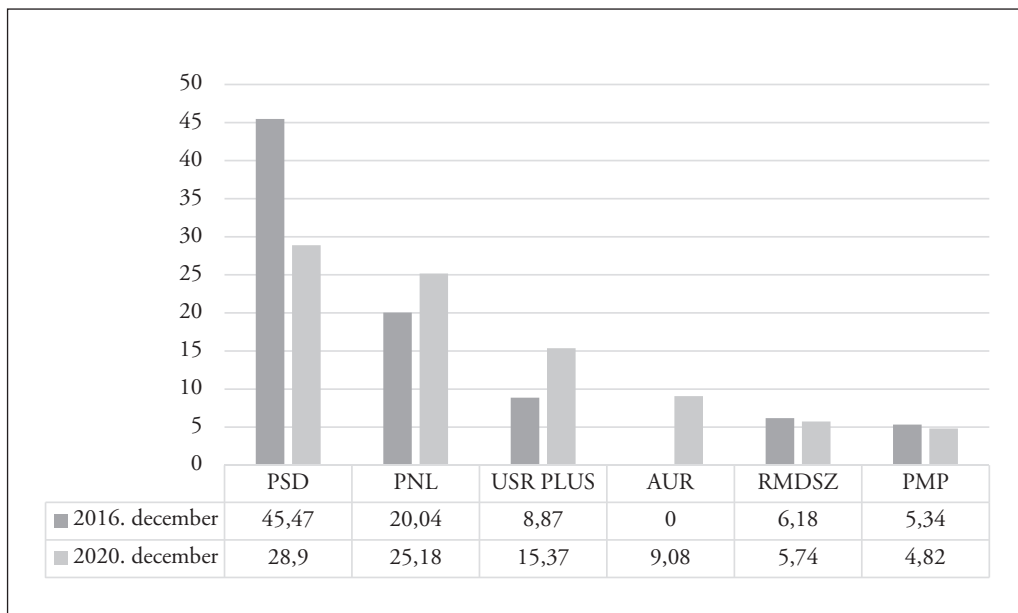
Voltak arra utaló jelek, hogy ez a párt jó eredményt érhet el, de senki sem vette komolyan őket, a közvélemény-kutatók magyarázkodtak, hogy csak a választások előtt két héttel jelent meg náluk a kutatásokban a párt, de még akkor sem jelentették meg a nyilvános jelentéseikben, mert valószínűleg féltek tőle, hogy a médiában szereplő szakértők megkérdőjelezzék a hozzáértésüket. Az ortodox egyház viselkedése is megkongatta a vészharangot, a szervezet a Szent András-napi zarándoklat kérdésében teljesen szembement a kormánnyal és a szabályokkal, maga Teodosie ortodox érsek pedig arról beszélt, hogy a politikai pártok már nem figyelnek az egyház szavára, de majd az egyház megmutatja az erejét.

Tehát az AUR a járvány miatti közhangulatot kihasználva, az ortodox egyház hathatós támogatásával, különböző szervezeti háttérrel és prioritási listával rendelkező embereket összegyűjtve, a Facebook mozgósítási képességét maximálisan és ügyesen kihasználva¹³ ért el jó eredményt, ami a rendkívül alacsony részvétel miatt még nagyobbnak tűnik. Az eredménye tehát nem a magyarellenességnek köszönhető, hanem a fent részletezett körülményeknek és okoknak, de a párt politizálására a jövőben természetesen erőteljesen

13 Hogyan vált az AUR a negyedik politikai erővé? *Recorder*, 2020. december 10. Letöltés helye: <https://recorder.ro>; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

rányomhatja majd a bélyegét a magyarellenesség, ráadásul a szervezet hátteret és anyagi forrásokat biztosíthat az olyan alakoknak, mint Dan Tănase, és az olyan akcióknak, mint az úzvölgyi temetőfoglalás.

A 2016-os és a 2020-as parlamenti választásokat is összehasonlíthatjuk egymással, a részvételi arányok közötti különbség itt kisebb, négy éve 39,79%, most decemberben pedig 33,36% volt ez az adat.

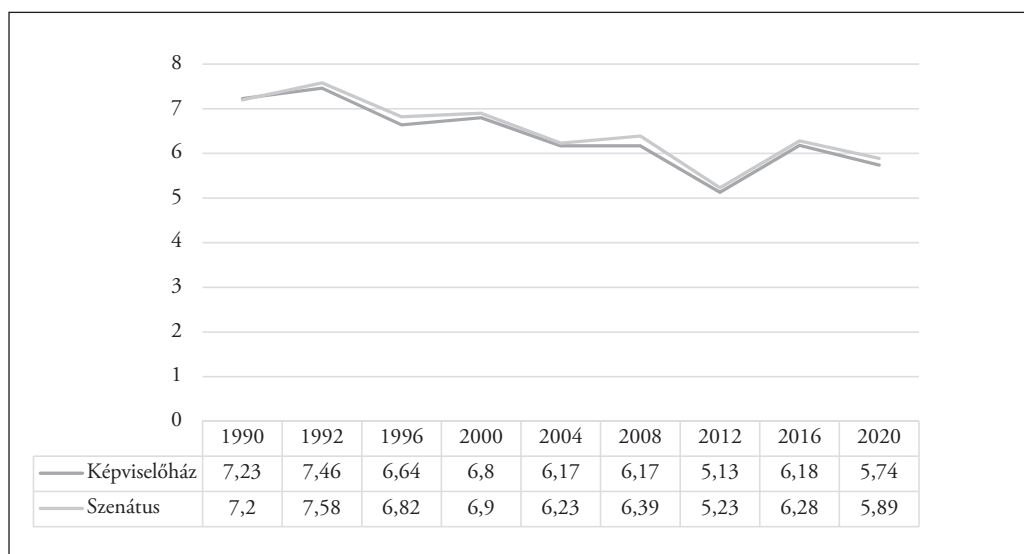
5. ábra: A 2020-as parlamenti és a 2016-os parlamenti választások eredményének összehasonlítása (%)

Ebből az összehasonlításból inkább csak az látszik, hogy a PSD 2016-os eredménye¹⁴ volt a kiugró adat, és a párt 2020-ban visszatért arra a szintre, ahol az előző két évtizedben általában volt. Az USR PLUS megduplázta az eredményét, az RMDSZ kissé rosszabb eredményt ért el, a PMP pedig kiesett a parlamentből. Végül az AUR egy teljesen új, korábban nem hallott hangot vitt be a román parlamentbe, hiszen a párt valószínűleg nem a Nagy-Románia Párt politizálásának felmelegítését szeretné megvalósítani és nem is a gyorsan felszámolódott Dan Diaconescu Néppárt meghatározhatatlan irányvonalát folytatná, hanem egy Romániában korábban nem látott, ultrakonzervatív ideológiát építene fel.

¹⁴ Illyés Gergely – Székely István Gergő: Parlamenti választások Romániában – stabil baloldali többség, megosztott ellenzék. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (1). 33–59.

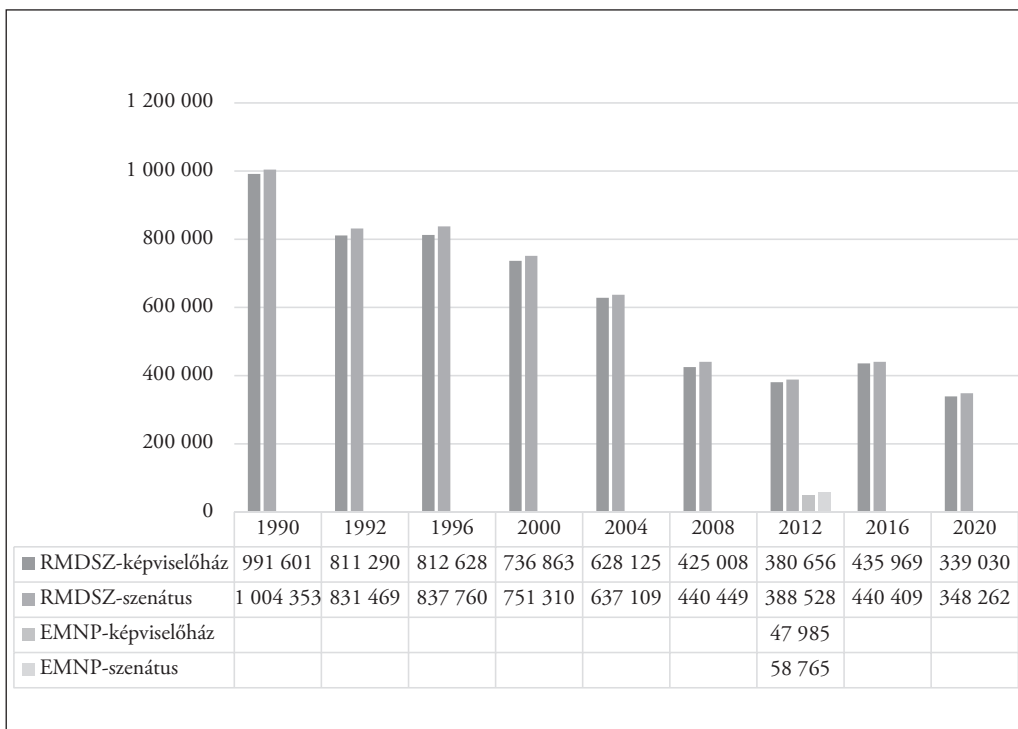
Magyar eredmények

A Magyar Polgári Párt (MPP) és az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) szövetségéből alakított Erdélyi Magyar Szövetség (EMSZ) számára két biztos befutó helyet átengedő RMDSZ listáira 339 030 (képviselőház), illetve 348 272 (szénátus) érvényes szavazat érkezett, ez az összes voks 5,74, illetve 5,89%-a. Ezzel az eredménnyel az RMDSZ az ötödik legnagyobb frakciót alkotja a parlamentben 21 képviselővel és 9 szenátorral. Az előző ciklust a szervezet szintén 21 képviselővel és 9 szenátorral kezdte. A 2016-os eredmény után, amely megtörte a csökkenő trendet és a 2004-es és 2008-as eredmények szintjére emelte vissza az RMDSZ szavazatarányát, most újabb csökkenés figyelhető meg, de ez még mindig jobb eredményt jelent, mint a 2012-es.

6. ábra: Az RMDSZ eredményei az eddigi parlamenti választásokon (%)

Érdeemes megnézni az RMDSZ eddigi parlamenti választásokon elért eredményeit abszolút számokban is, kiegészítve az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) 2012-es eredményeivel.

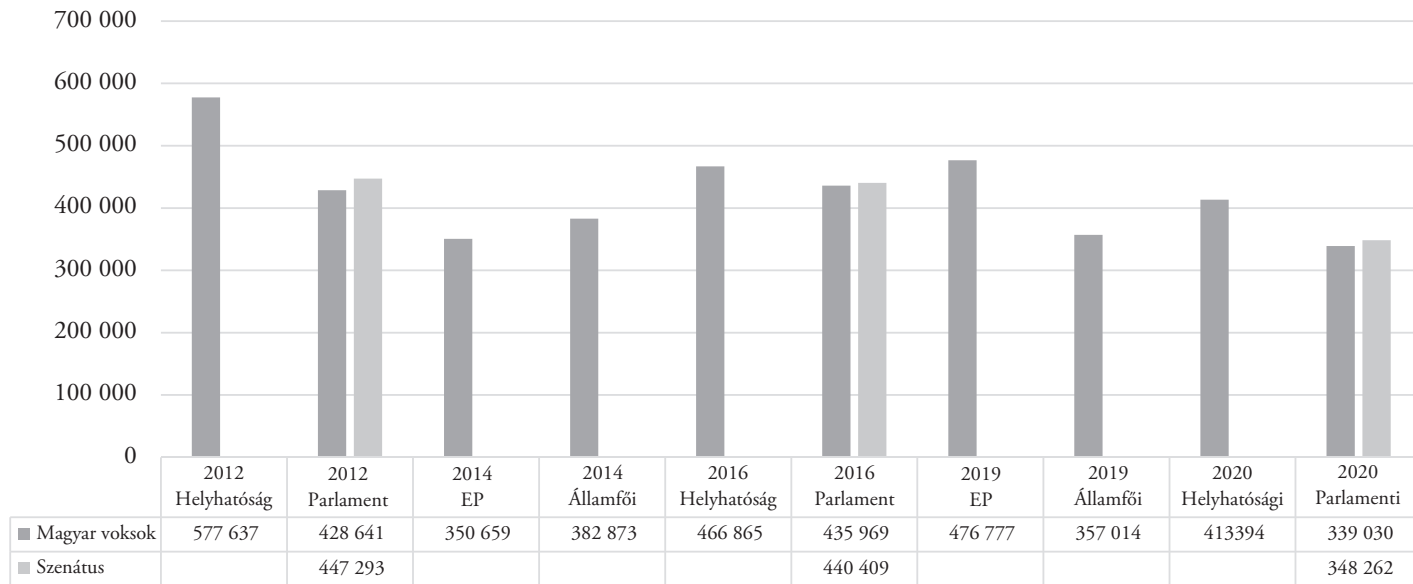

7. ábra: Az RMDSZ és az EMNP eredményei az eddigi parlamenti választásokon

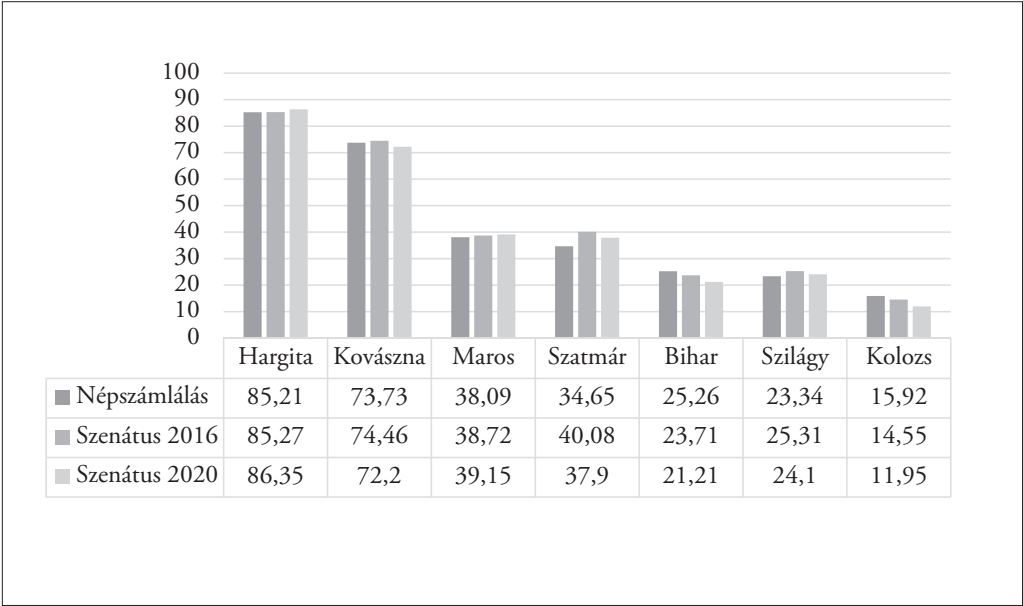
Abszolút szavazatszámában az RMDSZ 2020-as parlamenti eredménye a legalacsonyabb az utóbbi 30 évben. Még a 2012-es évben is nagyjából 40 ezerrel több voksot kapott a szervezet, pedig akkor az EMNP személyében ellenfele is volt a voksoláson. Most az összefogás ellenére alakult ki ez az alacsony szám, amely nyilván összefügg a járványhelyzettel is, de talán nagy hiba lenne mindent a lezárásokra és az azok miatti társadalmi felháborodásra fogni.¹⁵

Amennyiben az elmúlt nyolc év összes választásán magyar szervezetekre vagy jelöltekre leadott voksokat hasonlítjuk össze, látszik, hogy a mostani eredmény abszolút számban jelentősen elmarad az összes választási eredménytől, egyedül a 2014-es EP-választás és a 2019-es államfőválasztáson leadott magyar szavazatok számát tudja megközelíteni, de azokat is alulról.

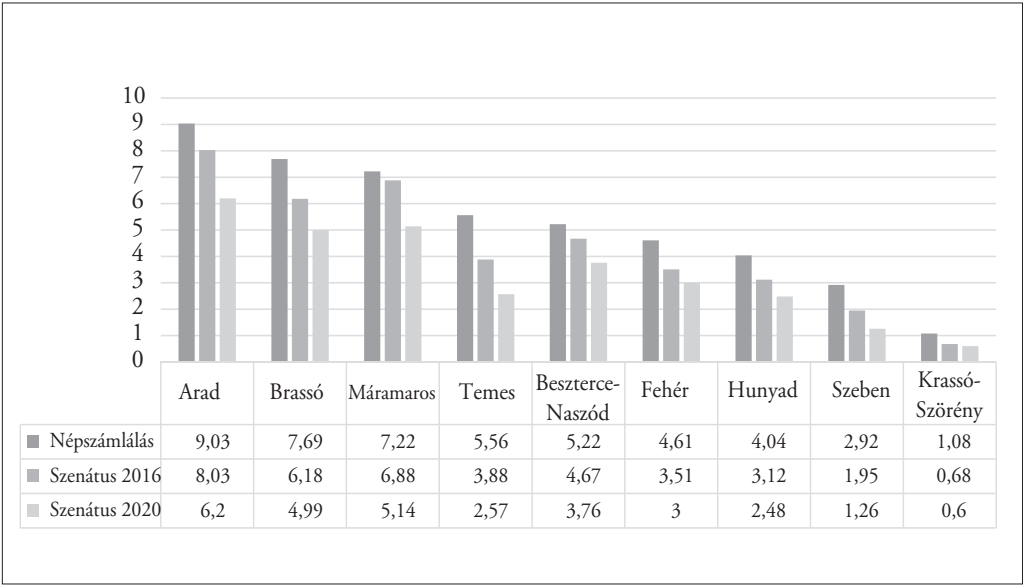
15 „Fogy a magyar, de nem fogy ennyire gyorsan” – Székely István Gergő politológus az RMDSZ gyenge szórványbeli szerepléséről. *Krónika*, 2020. december 16. Letöltés helye: <https://kronikaonline.ro>; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

8. ábra: Az összes magyar politikai alakulat eredménye az elmúlt évek választásain

9a. ábra: Az RMDSZ eredménye a jelentős magyar lakossággal bíró megyékben a 2020-as és a 2016-os parlamenti választásokon, valamint a magyarok aránya az adott megyékben a 2011-es népszámlálás szerint (%)

9b. ábra: Az RMDSZ eredménye a jelentős magyar lakossággal bíró megyékben a 2020-as és a 2016-os parlamenti választásokon, valamint a magyarok aránya az adott megyékben a 2011-es népszámlálás szerint (%)

Összehasonlítva az RMDSZ erdélyi megyékben elért eredményeit az adott megyében élő magyarok arányával a 2011-es népszámlálás adatai¹⁶ szerint az látszik, hogy az RMDSZ listái jó eredményt értek el Szatmár megyében, ahol a rájuk érkező szavazat az etnikai arányt meghaladta. Az etnikai arány közelében van a két magyar többségű megye, Hargita és Kovászna, valamint Maros és Szilágy megyék eredménye. Rossz eredményt ért el Bihar és Kolozs megye, jelentősen kevesebb voks érkezett az RMDSZ listáira, mint a magyarok aránya. Tájegységek tekintetében általánosságban elmondható, hogy Partium – Bihar kivételével – és Székelyföld az etnikai arány közelében teljesített, ám Közép-Erdély és a szóránymagyarság jóval gyengébben szerepelt.

Amennyiben a szavazatszámok változását nézzük a 2016-os és a 2020-as, RMDSZ-re leadott voksok vonatkozásában, akkor a következő aggasztó jelenség látszik: az természetes, hogy mindenhol jelentős szavazatcsökkenés következett be, de az már nem az, hogy a 19,33%-os országos részvételi csökkenésnél szinte mindenhol magasabb arányban. Egyetlen kivétel Hargita megye, ahol a szavazatcsökkenés megállt 15,66%-nál. Az országos átlag közelében van még Kovászna, Maros, Szatmár, Szilágy és Bihar megye is, tehát a partiumi és a székelyföldi megyék. A szórányban és Kolozs megyében ez a csökkenés már jóval nagyobb, helyenként meghaladja a 40%-ot is, tehát duplája az országos adatnak. Ezen a csoporton belül most Arad, Temes, Hunyad és Szeben megye teljesített legrosszabbul.

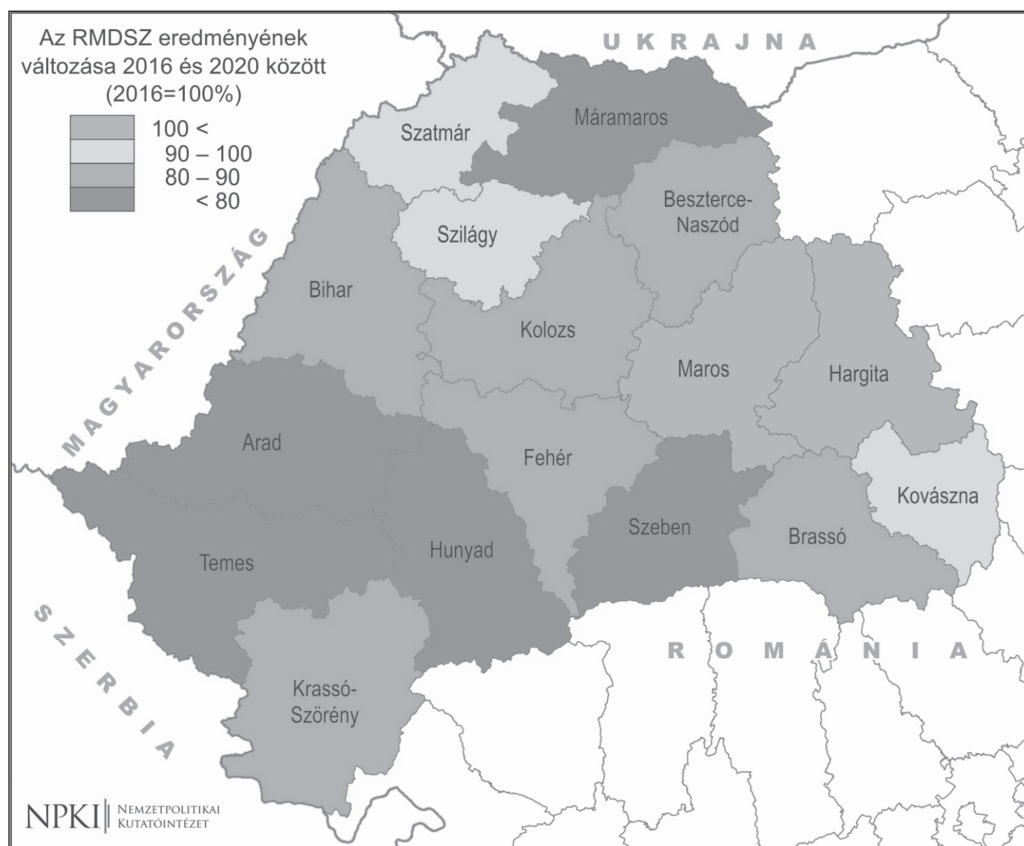
16 A népszámlálás előzetes eredményeit használtuk, ugyanis ezeket realisabbnak tartjuk, mivel nem tartalmaznak az utólag hozzáadott kiegészítéseket, amelyek nem tartalmaztak információt a népesség etnikai hovatartozásáról és ezáltal felduzzasztották az ismeretlen etnikumúak arányát.

Megye	2016, képviselőház	2020, képviselőház	Különbség,%
Hargita	99 375	83 819	-15,66
Kovácszna	50 135	38 457	-23,3
Maros	68 564	54 108	-21,09
Szatmár	42 957	33 237	-22,63
Bihar	50 403	38 462	-23,7
Szilágy	21 189	16 769	-20,86
Kolozs	34 634	24 577	-29,04
Arad	10 869	6 814	-37,31
Brassó	11 825	8 099	-31,51
Máramaros	8780	6 190	-29,5
Temes	8316	4 731	-43,11
Beszterce-Naszód	4376	2 935	-32,93
Fehér	4135	3 050	-26,24
Hunyad	4714	2 982	-36,75
Szeben	2559	1 393	-45,57
Krassó-Szörény	618	422	-31,72

1. táblázat: A 2016-os és 2020-as parlamenti eredmények az RMDSZ szempontjából, megyék szerint

Az alábbi térkép az RMDSZ megyei eredményeinek¹⁷ változását jeleníti meg a 2016-os és a 2020-as választásokon:

¹⁷ A szenátusi listákra leadott voksok arányának tekintetében

10. ábra: Az RMDSZ megyei eredményeinek változása a 2016-os és a 2020-as választásokon

A térképen is látszik, hogy egyedül Hargita és Maros megyében tudott növekedni az RMDSZ-re leadott szavazatok aránya, Kovászna, Szatmár és Szilágy megyékben pedig a csökkenés mértéke nem érte el a 10%-ot. A legnagyobb, több mint 20%-os csökkenés pedig Arad, Máramaros, Temes, Hunyad és Szeben megyékben volt. Ez a térkép is arra mutat rá, hogy leginkább azokban a térségekben tudja megőrizni támogatottságát a Szövetség, ahol többségben vagy jelentősebb számban élnek magyarok. A szórványmegyékre újra a masszív szavazatvesztés a jellemző még 2016-hoz képest is. Megjegyzendő, hogy akkor, a 2016-os választásokon is hasonló trendek voltak megfigyelhetők.

Következtetések

A választások eredményeképpen ötpártivá alakult parlamentben nem maradt sok kérdés a következő kormány politikai színezetére vonatkozóan: egyértelművé vált, hogy a PNL csak az USR PLUS-szal és az RMDSZ-szel közösen alkothat kormány, amelyet szavazataival támogathat a parlamentben a nemzeti kisebbségi képviselők frakciója is. A PSD-vel való együttműködést minden párt elutasította, nehéz is lett volna másként viselkedni, miután az elmúlt négy évet a PNL, az USR PLUS és Klaus Iohannis államfő is a szociáldemokratákkal szembeni harcra építette fel. Bár a PSD a választások megnyerésére hivatkozva magának kérte a miniszterelnöki tisztséget az államfőtől, valójában maga is tudta, hogy ez a kérése nem talál meghallgatásra, és ellenzéki politizálásra kell berendezkednie. Az AUR-ral való együttműködést is elutasították a pártok, de itt elmondható az is, hogy a nagy meglepetésre parlamenti párttá vált alakulat maga sem erőltette a kormányra lépést.

A hárompárti koalíciónak tehát nem volt alternatívája, a pártok olyan körülmények között kezdtek bele a kormányalakítási tárgyalásokba, hogy végig tudták: nincs más út, csak a megegyezés, egyik párt sem akart ugyanis ellenzékbe kerülni. Ennek megfelelően meg is született a kormány és a kormányprogram, ami máris konfliktusokat szült elsősorban a PNL-ben. A korábban a miniszterelnöki tisztségről lemondott és Klaus Iohannisszal hűvös viszonyba kerülő Ludovic Orban pártelnök ugyanis egy olyan tisztség – a képviselőházi elnökség – elérését tűzte ki maga számára, amely biztosítja a befolyását a jövőben és megakadályozza, hogy partvonalra kerüljön. Ez a szándéka azonban annyira nyilvánvaló volt, hogy a tárgyaló felek is megérezhették: Orban attól fél, hogy saját pártja és az elnök szorítja háttérbe és ezért – cserébe a házelnöki tisztségért – hajlandó fontos tárcák átengedésére. Ennek megfelelően több fajsúlyos minisztériumot is elvesztett a PNL, az uniós alapokkal foglalkozó tárcát az USR PLUS, a regionális operatív programot kezelő fejlesztési minisztériumot az RMDSZ kapta meg.

A kormány összetétele ugyanakkor azt az elvet látszik követni, hogy mindhárom párt kap funkciókat az egész kormánystruktúrában és a két miniszterelnök-helyettesi tisztség is azt mutatja, hogy a felek partnerségben gondolkodnak, mind a három pártnak rálátása lesz az egész kormányra, nem csak azokra a minisztériumokra, amelyek vezetését megkapták.

A PNL megtartotta a külpolitikával összefüggő tárcákat, de itt továbbra is Iohannis elnök bizalmasai irányítanak majd, Nicolae Ciucu és Bogdan Aurescu. Florin Cîțu miniszterelnöki tisztségével megüresedett a pénzügyminisztérium is, de ezt és a belügyet is meg tudta tartani a párt. Fontos tárca még a liberálisoknál az energiaügy, a fekete-tengeri gáztermelés és a cernavodă-i fejlesztés mindenképpen ide tartozik majd, ezzel az óriási amerikai hitel által alátámasztott beruházás irányítása is.

Az USR PLUS erős, de ugyanakkor nehéz tárcákat kapott, mint az igazságügy vagy az egészségügy, amelyek irányításával bebizonyíthatják, hogy képesek valódi változásokat hozni a román politikában, de el is bukhatnak, hiszen érdemi előrelépés nélkül teljesen ugyanolyan párttá válhatnak, mint amelyek bírálata életre hívta őket. Fontos még a közlekedés, amely óriási európai pénzeket kaphat a következő időszakban és látványos előrelépés érhető el, de a részben kiüresített – energetikai ügyek nélkül maradt – gazdasági minisztériumnak is fontos szerepe lehet a válság utáni helyreállításban.

Az RMDSZ szempontjából a fejlesztési tárca nagyon fontos, ebben lesz a regionális operatív program, amely a területfejlesztés legfontosabb eszköze és ennek irányításával az erdélyi és székelyföldi infrastruktúrafejlesztés új lendületet kaphat. A kormány beruházási alapját is ez a tárca kezeli majd, így Cseke Attila az egész koalíció számára politikailag fontos alap forrásait oszthatja el. A környezetvédelmi tárca is fontos, Tánczos Barna irányítása alatt is lesznek EU-s pénzek, az erdőgazdálkodás szintén befolyásos terület és a vízügy is nagyon érzékeny dolog. Az ifjúsági és sportminisztériumot némileg meglepetésre a politikán kívüli Novák Károly Eduárd paralimpikon kapta.

A kormányprogramban helyet kapott egy kisebbségi fejezet is, ennek leghangsúlyosabb pontja a Tăriceanu-kormány által 2005-ben parlamentbe terjesztett és azóta ott porosodó kisebbségi törvény felújítása lesz. Kérdés, hogyan alakítják át a tervezetet, az ugyanis két fő részből áll: egyrészt összefoglalja a román törvényekben jelenleg is meglévő kisebbségi jogi normákat – ezzel valószínűleg nem lesz gond. Másrészt tartalmazza a Kulturális Autónia Tanács megalapítását és állami finanszírozását, ez pedig gyakorlatilag a kulturális autonómia elérését jelentené, ez a kisebbségi miniparlament-szerű intézmény hozná a döntéseket a kisebbségek kulturális, oktatási intézményeit illetően, de nem világos, hogy pontosan milyen intézmények tartoznának ide. Ez már nehezebb dió, kérdés, hogy a koalíciós társak mit bírnak el ezen a téren és megéri-e olyan körülmények között létrehozni ezt az intézményt.

Összességében a választás utáni helyzet kedvező esélyt adott az RMDSZ-nek és a kormányalakítási tárgyalások során is elérte a Szövetség azt, amit elérhetett, most az lesz a fő kérdés, hogy működőképes-e ez a koalíció vagy sem. Itt több veszély is leselkedik a stabilitásra, egyrészt a PNL-n belüli hatalmi harcok, a 2020-as évi pártkongresszus és ennek kapcsán Orban és Iohannis vetélkedése az, ami megváltoztathatja az erőviszonyokat a párton belül. Florin Cîțu miniszterelnök szerepe is kérdéses, nem világos, hogy ő inkább Iohannis vagy inkább Orban oldalára áll ebben a küzdelemben, vagy inkább önálló politikai pólust képezne.

Instabilitási faktornak tekinthetők még az USR PLUS-on belüli hatalmi harcok, Dacian Cioloș társelnök szerepe nem tiszta, mivel ő megmarad Brüsszelben, és úgy tűnik,

hogyan próbálja előkészíteni a 2024-es államfői kampányát. Mert elég egyértelmű, hogy erre a tisztségre szeretne jelentkezni, de ehhez nyilván lesz egy-két szava az USR-nek és a PNL-nek is. Mindenesetre Cioloş ezt a célt tarthatja majd szem előtt, ami adott esetben veszélyeztetheti az USR PLUS egységét is. Ehhez járul hozzá, hogy a másik társelnök, Dan Barna fejét is többen követelik a párton belül, amit ideig-óráig elnyomhat a miniszterelnök-helyettesi tisztség, de a kormányzati munka során ő lesz az első számú felelőse annak, ha az USR PLUS célkitűzései nem valósulnak meg és egy ennyire ideologizált és némely szempontból radikális pártban is könnyen belső forradalomhoz vezethet.

WÁGNER TAMÁS ZOLTÁN

ÚJRA BENN A PARLAMENTBEN,
AVAGY AZ AUR FELEMELKEDÉSE
ÉS A SZÉLSŐJOBBDAL ÚJJÁSZÜLETÉSE
ROMÁNIÁBAN

A mindenkori román kormányok az elmúlt évek során büszkén hangoztatták, hogy Romániában – más európai országgal szemben – nincs szélsőjobboldali párt a parlamentben, az ország sikeresen kimaradt a *populista-nacionalista* hullámból.¹ Habár ez ténylegesen nem volt igaz, mivel a fősodratú pártokban több szélsőséges politikus is jelen volt, mindez komoly muníciót biztosított a román kormányok számára az európai mainstream politikai körökben, különösen úgy, hogy 2014-től a köztársasági elnöki tisztséget egy német (szász) gyökerű politikus, Klaus Iohannis tölti be. Emellett sokaknak szintén hivatkozási pontként szolgált a napjainkra többmillióra duzzadt – főként olaszországi, spanyolországi, brit és németországi – román diaszpóra² választói magatartása is, amely az elmúlt időszakban rendszeresen megbüntette a szociáldemokratákat (PSD) a jobboldali-liberális erőkre szavazott (PNL, USB), amelyek többek között korrupcióval, nepotizmussal vádolták, valamint a fejlődés gátjának nevezték az előbbieket.³

Ezen hosszú évek óta épített idill keretei között került sor 2020 decemberében a parlamenti választásra,⁴ mely azon túl, hogy rekordalacsony választói részvétel (alig haladta meg a 30%-ot) mellett zajlott le, több szempontból is meglepő eredményeket hozott.

- 1 Ezzel kapcsolatban lásd például: Kulcsár Árpád: Tudja, mi a különbség Románia és Magyarország között? Romániában tüntetnek a politikusok ellen. *Azonnali.hu*, 2018. szeptember 28. Letöltés helye: www.azonnali.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 05.; Băsescu: Románia nem fogad el kisebbségvédelmi leccéket a magyar politikusoktól. *Transindex.ro*, 2014. március 14. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 05.; Cseke Péter: Iohannis Strasbourgban: modell értékű a kisebbségvédelem Romániában. *Maszol.ro*, 2017. január 25. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 05.
- 2 Report: Romanian diaspora, fifth largest in the world. *Romania-Insider.com*, 2019. július 16. Letöltés helye: www.romania-insider.com; letöltés ideje: 2021. 01. 05.
- 3 Ezzel kapcsolatban lásd például: Iohannis: Románia fejlődésének hordozójaként kell tekinteni a diaszpórára. *Transindex.ro*, 2016. február 23. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 05.; Stan, Teodor: The Romanian Diaspora's Impact on European Stability. *Carnegie Council*, 2019. június 27. Letöltés helye: www.carnegiecouncil.org; letöltés ideje: 2021. 01. 05.
- 4 Parlamentare 2020/BEC. *Agerpres.ro*, 2020. december 9. Letöltés helye: www.agerpres.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 05.

Egyrészt a Nagy-Románia Párt 2008-as kiesése után ismét szélsőjobboldali párt, az alig egy éve alakult Románok Egyesüléseért Szövetség (AUR), jutott be a román parlamentbe, kicsivel több mint 9%-ot szerezve. Mindezt úgy, hogy a választásokat megelőzően szinte egyetlenegy közvéleménykutató sem jelezte előre⁵ esetükben az 5%-os küszöb átlépését.⁶ Másrészt megdőlt az a trend is, hogy a diaszpóra szavazatok egyértelműen a jobboldali-liberális pártoké, mivel az AUR a szavazatok közel negyedét elvitte.⁷ Ez utóbbi fejlemény igen kellemetlenül érintheti azon politikusokat és elemzőket, akik korábban folyton azt hangoztatták, hogy a román diaszpóra képezi a Nyugathoz való társadalmi-gazdasági felzárkózás motorját, kiállva az európai értékek mellett.⁸

A választások jelentőségét magyar szempontból ráadásul tovább növeli, hogy az AUR parlamentbe jutásával ismét hivatalos teret nyert a román politikában a nyílt magyarellenesség, melynek jelei az elmúlt években már egyre inkább látszódtak. E tekintetben elegendő csak az úzvölgyi temető ügyére⁹ hivatkozni, ahol George Simion a párt társ-

- 5 Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy közvetlenül a választások előtt (december 5-én) egy közvéleménykutató már bejutó helyen mérte a pártot (7%), ráadásul több RMDSZ-es politikus (Kelemen Hunor, Tamás Sándor) is előzetesen – alacsony részvétel esetén – számolt azzal a lehetőséggel, hogy az AUR parlamenti képviselőhez fog jutni. Éppen ezért összességében véve nem tekinthetjük teljesen váratlanoknak a párt jó szereplését. Ezzel kapcsolatban lásd részletesen: Vass Csaba: Az úzvölgyi balhé és a járványtagadás repítheti be Románia legújabb nacionalista pártját a parlamentbe. *Azonnali.hu*, 2020. december 5. Letöltés helye: www.azonnali.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 05.; Cseke Péter: Kelemen Hunor a parlamenti választásokról: ne hagyjuk, hogy a félelem felőrölje a szabadságunkat. *Maszol.ro*, 2020. december 4. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 05.; Kovács Zsolt: Tamás Sándor: nem riogattunk, hanem valós veszélyre hívtuk fel a figyelmet. *Maszol.ro*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 05.
- 6 Chiru, Mihail: Protest, abstention and unpredictability: Romanian elections at the time of COVID. *WHO governs in Europe and beyond*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.whogoverns.eu; letöltés ideje: 2021. 01. 05.
- 7 Ulceluse, Magdalena: How the Romanian diaspora helped put a new far-right party on the political map. *European Politics and Policy*, 2020. december 17. Letöltés helye: www.blogs.lse.ac.uk; letöltés ideje: 2021. 01. 07.
- 8 Ezzel kapcsolatban lásd például: Țurcanu, Geanina: Protest, Vote, Repeat – How the Romanian Diaspora Revolutionized Politics at Home. *Metropole*, 2020. szeptember 7. Letöltés helye: www.metropole.at; letöltés ideje: 2021. 01. 07.; Grigorcea, Dana: My Europe: #Rezist — with the strawberry and the EU flag. *Deutsche Welle*, 2018. március 4. Letöltés helye: www.dw.com; letöltés ideje: 2021. 01. 07.
- 9 Az ügy háttérben az áll, hogy az első világháborús magyar katonák sírjain a moldvai Dormánfalva polgármestere jogellenesen parcellákat hozott létre, majd ötvenegy betonkeresztet állíttatott az ismeretlen román katonáknak. Később a románok emlékműavatással egybekötött megemlékezést is szerveztek, amelyet a helyi magyarok békés eszközzel, évláncsal kívántak megakadályozni. Noha a román csendőrség is jelen volt, nem tudták megakadályozni az incidenst, melynek során a románok erőszakkal bejutottak a temetőbe, és felavatták az emlékművet. Eközben kövel dobálták, és magyarellenes jelszavakkal gyalázták a magyarokat. Az ügyben a későbbiek során több bírósági eljárás is indult. Ezek közül az egyikben a Marosvásárhelyi Ítéltábla jogerősen elutasította a Bákó megyei Dormánfalva (Dărmănești) községnek a fellebbezését a csíkszentmártoni község azon önkormányzati határozata ellen, amely kimondta, hogy a katonatemető, vagyis a vitatott 15 ezer négyzetméteres terület a székelyföldi településhez tartozik. A másikban pedig a moinești bíróság érvénytelenítette a városi ügyészségnek azt rendeletét, amellyel 2020 elején vádemelés nélkül lezárta a nyomozást az úzvölgyi katonatemetőnél történt erőszakos cselekmények

elnöke kulcsszerepet játszott abban, hogy – állítólagos magyarok általi megveretésének köszönhetően is – végül súlyos incidens bontakozott ki a magyarok és a románok között. Ez utóbbi arra enged következtetni bennünket, hogy a párt későbbi parlamenti és utcai szereplése könnyen hozzájárulhat a feszültség növekedéséhez. Ugyanis rákényszerítheti arra egyik vagy másik fősodratú román pártot, hogy a magyarellenes témákat is nyíltan felvállalja.

Ugyanakkor hiba lenne a pártot kizárólag a magyarellenes diskurzus nézőpontjából szemlélnünk, hiszen önmagában véve ez még nem lett volna ahhoz elegendő, hogy bejusson a parlamentbe. Ahogy az a későbbiek során kiderül, számos körülmény együttállása eredményezte a sikerüket, úgymint a vírusszeptikus irányvonal kihasználása, az ortodox egyház és a román diaszpóra támogatása, valamint az alacsony választási részvétel.

Mindezekre való tekintettel célszerű megvizsgálnunk részletesen is, hogy mi vezetett ténylegesen az AUR felemelkedéséhez. Ennek során elsőként a szélsőjobboldali pártok karakterisztikáját, majd a rendszerváltás utáni román szélsőjobboldal történetét tekintjük át röviden, ezt követően pedig a párt ideológiáját és kulcsfiguráit, valamint a siker okait, végül a párt jövőbeli sorsát elemezzük. A siker okainak vizsgálata során többek között arra is választ keresünk, hogy az AUR mögött vajon a román titkosszolgálat vagy Oroszország áll-e. Habár itt elsősorban sajtóhírekből, valamint szakértői véleményekből indulhatunk ki, érdemes ezt az aspektust is figyelembe vennünk, mivel napjainkban egy-egy szélsőjobboldali párt felfutásának (felfuttatásának?) hátterében sokszor külső szereplők is állhatnak.

Összességében véve látni fogjuk, hogy az AUR parlamentbe jutása nem tekinthető meglepőnek, hiszen a román politikai életben jelen vannak azok a struktúrák és választói csoportok, amelyeket kihasználva a szélsőjobboldal érdemben is megjelenhet a politikai palettán Romániában. Ez különösen igaz, ha az érintett párt – mint az AUR a mostani választásokon – ezeken felül képes más faktorokat is a saját javára fordítani.

ügyében, továbbá jogerősen elrendelte a kivizsgálás folytatását. A részletekkel kapcsolatban lásd: Úzvölgyi katonatemető. *Transindex.ro*. Letöltés helye: www.kozvita.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 07.; Farkas Endre: Úzvölgyi temető: a Dormánfalva ellen megnyert perre építkezni lehet. *Maszol.ro*, 2020. október 8. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 07.; Úzvölgye: az ítéletábla nem arról döntött, hogy a temető Csíkszentmártonhoz tartozik-e vagy sem. *Maszol.ro*, 2020. november 5. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 07.; Kötelezték az ügyészséget az úzvölgyi temetőfoglalás kivizsgálásának folytatására. *Maszol.ro*, 2020. december 10. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 07.

Szélsőjobboldali pártok: a román szélsőjobboldal története a rendszerváltástól a Nagy-Románia Párt bukásáig

Mielőtt az AUR pártot részletesen megvizsgálánk, először érdemes röviden kitérnünk a fogalmi kérdésekre, valamint azt követően a román szélsőjobboldal rendszerváltás utáni történetére. Ennek során látni fogjuk, hogy habár napjainkban számos szélsőjobboldali párt létezik Európában változatos programokkal, ennek ellenére ideológiájukban sok közös elem fedezhető fel, amelyek alapján jól elkülöníthetők a fősodratú erőktől. Ez alól természetesen a romániai szélsőjobboldali alakulatok sem kivételek, mindazonáltal – más kelet-közép-európai szélsőséges párthoz hasonlóan – vannak olyan jegyek, melyek a nyugat-európai társaikra nem vagy csak kevésbé jellemzők. Előzetesen fontos megjegyeznünk, hogy az AUR sikere nem a semmiből jött: Romániában gyakorlatilag a rendszerváltás óta jelen vannak azok a struktúrák, választói csoportok és attitűd, amelyekre az ilyen pártok építhetnek. Igazából inkább az a kérdés, hogy ezen ideológiákat képviselő politikusok a fősodratú pártokban kapnak szerepet, vagy képesek önálló pártot is létrehozni. A romániai rendszerváltás óta eltelt időszak mindkét opcióra szolgáltat példát.

Az elemzést célszerű a terminológiai kérdések tisztázásával kezdenünk. Ez annál is inkább így van, mivel a szakirodalomban nincs konszenzus a fősodratú pártoktól jobbra található erők megnevezésére. Az egyes kutatók számos elnevezést használnak, úgymint szélsőjobboldal, radikális jobboldali populizmus, nemzeti populizmus, új jobboldal vagy újfasizmus. Többen felváltva használják ezeket a fogalmakat. Ezzel szemben mások következetesen egy fogalommal dolgoznak, mint Michael Minkenberg, aki a *radikális jobboldal* címkét használja. Ennek keretében – Kitschelt munkássága nyomán – négy csoportot különít el:

- autokratikus fasiszták (többnyire antidemokratikusak),
- rasszisták vagy etnocentristák,
- populista-autoriterek (karizmatikus vezető jellemzi őket),
- vallásos fundamentalisták.¹⁰

A tipologizálás másik módja, hogy az egyes pártokat aszerint soroljuk be, hogy elfogadják vagy elutasítják a demokratikus államberendezkedést. Például Norris ennek alapján különíti el a szélsőjobboldalt – amely elveti ezeket a kereteket – a radikális jobboldaltól. Más kutatók – mint például Krekó Péter és Juhász Attila – viszont ezt a módszertant

10 Minkenberg, Michael: Pattern, Process, Policies: Conceptualizing Radical Right Impact. *ECPR General Conference, Panel P381. The radical right and its impact: party competition and policy effects in comparative perspective*, 2015. 0–29, itt: 4. Letöltés helye: www.ecpr.eu; letöltés ideje: 2021. 01. 05.

vitatják, mivel nem lehet tudni, hogy ezek a pártok önként, vagy csak taktikai okok miatt fogadják-e el a demokratikus kereteket.¹¹ Ez utóbbit erősítheti az a tény is, hogy a II. világháború után az új liberális-demokratikus kánon a perifériára szorította a nyíltan rasszista, illetve ultranacionalista erőket. Azok a pártok tudtak csak megerősödni, amelyek visszavettek ebből az agresszív retorikából (Nemzeti Front, Osztrák Szabadságpárt), és inkább azt használták ki, hogy a 90-es évekre a választók jelentős része bizalmatlanságot tanúsított a politikai intézmények iránt, valamint a korábbi bal-jobb felállás meggyengült, és erős fragmentáció alakult ki a politikai térfélen. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan azt is meg kell jegyezni, hogy napjainkban ezek a pártok egyre jobban arra töreksenek, hogy a mainstream részévé válva további választói csoportokat tudjanak megnyerni maguknak (Nemzeti Front, Svéd Demokraták).¹² Ez viszont csökkentheti annak esélyét, hogy a demokratikus keretből ténylegesen kilépjenek. Éppen ezért nem kívánunk érdemben belemenni az előbb vázolt tipologizálásba, hanem az egyszerűség kedvéért a tanulmányban a későbbiek során a *szélsőjobbdali párt* terminológiáját használjuk, beleértve valamennyi korábban említett csoportot.

A szélsőjobbdali pártok ideológiáira térve elmondhatjuk, hogy több közös jellemzőjük is van. Ezek közül Minkenberg szerint a legfontosabb, hogy a liberális-pluralista demokrácia felfogás individualizmusa és univerzalizmusa helyett a romantikus-szélsőséges nacionalista felfogással kevert homogén nemzetkép áll filozófiájuk középpontjában.¹³ Szavazóik jelentős része a fiatal munkásosztályú férfiak, valamint a munkanélküliek közül kerül ki. Ezen választói csoportokat többnyire a különböző kisebbségektől (bevándorlók, nemzeti, etnikai és szexuális kisebbségek) való félelem aggasztja, ami felerősíti bennük azt az érzést, hogy az európai társadalmak instabilak, melyeket ráadásul még a megszorító intézkedések, korrupció, valamint társadalmi egyenlőtlenség is veszélyeztet (noha sokszor a valós gazdasági helyzet ettől eltér), és ezekre a problémákra számukra a főszórájú pártok nem kínálnak megfelelő válaszokat.¹⁴ A legtöbb szélsőjobbdali erőre a nyílt rasszizmus és idegengyűlölet ma már nem jellemző, inkább arra töreksenek, hogy önmagukat állítsák be az európai értékek védelmezőjének. E tekintetben fő ellenségképük az Európai Unió, valamint az európai integráció, továbbá erősen kisebbségellenesek.¹⁵ Itt viszont fontos megjegyeznünk, hogy míg a nyugat-európai szélsőjobbdali pártok céltablái hagyományosan

11 Garamvölgyi Bence: A közép-kelet-európai radikális jobbdali pártok támogatottsága az etnikai és nemzeti kisebbségek függvényében. *Belvedere Meridionale*, 2013. 25 (4). 63–87, itt: 64–65. Letöltés helye: www.acta.bibl.u-szeged.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 05.

12 Polyakova, Alina – Shekhovtsov, Anton: What's Left of Europe If the Far Right Has Its Way? *Atlantic Council, Dinu Patriciu Eurasia Center*, 2016. 1–12, itt: 4. Letöltés helye: www.atlanticcouncil.org; letöltés ideje: 2021. 01. 06.

13 Minkenberg, 2015. Pattern, Process, Policies, i.m. 2.

14 Polyakova – Shekhovtsov, 2016. What's Left of Europe, i.m. 4–5.

15 Uo. 2.

a különböző bevándorló csoportok, addig a kelet-közép-európaiak elsősorban a saját országukban található nemzeti és etnikai (roma) kisebbségek ellen lépnek fel.¹⁶ Habár napjainkra ez a különbség, köszönhetően a migrációs válságnak, egyre inkább csökken, még mindig megfigyelhető. Kelet-Közép-Európában – szemben Nyugat-Európával – ezeknek a pártoknak állást kellett foglalniuk a korábbi kommunista rezsimekkel kapcsolatban is, amely számos országban nehezítette a megerősödésüket, mivel gyakorlatilag a kommunista utódpártokhoz hasonló jelszavakkal (*törvény és rend*) kívánták megszólítani ugyanazt a választói csoportot, ráadásul ezek a pártok gyakran szinte azonos szociális és gazdaságpolitikai programokat hirdettek meg. Emiatt nem véletlen, hogy ebben a régióban a szélsőjobb oldali pártok a rendszerváltozások óta változatos eredményeket tudhatnak magukénak: egyesek komoly sikereket értek el (pl. Nagy-Románia Párt, Jobbik), míg máshol nem igazán tudtak gyökeret verni. Sokszor viszont ezek a sikerek is csak rövid ideig tartottak, melyeket gyors hanyatlás követett (pl. Nagy-Románia Párt).¹⁷ Éppen ezért azt mondhatjuk, hogy a régió nem feltétlenül számít könnyű terepnek ezeknek a pártoknak. Mindazonáltal a 2008-as gazdasági válság, majd a 2015-ös migrációs válság komoly lehetőséget teremtett valamennyiük számára, mivel a társadalmakban csökkent az uniós integrációba és a gazdasági stabilitásba vetett hit, megágyazva a fokozatosan a mainstream felé nyitó, de továbbra is euroskeptikus alakulatoknak, amelyek az elmúlt néhány év során több sikert is elértek az országos, valamint az európai parlamenti választásokon.¹⁸

Végezetül külön ki kell emelnünk, hogy napjaink sikeres szélsőjobb oldali pártjai kapcsán számos esetben felvetődik a kérdés, hogy vajon milyen viszonyt ápolnak Oroszországgal. Ugyanis számos szakértő, agytröszt, valamint egyre több politikus is azon az állásponton van, hogy Oroszországnak elemi érdeke ezen erővel szoros kapcsolatot kialakítani, hogy befolyásolni tudja az uniós politikát, vagy szükség esetén akár meg is bontsa az EU egységét. Ennek alátámasztására egyrészt azt hozzák fel, hogy ezen pártok mintának tekintik az orosz politikai rendszert és felfogást, szemben – a megítélésük szerint – az egyre inkább dekadenssé váló Európai Unióval, valamint számos arra utaló bizonyíték van, hogy az orosz kormány ezeknek a pártoknak jelentős anyagi támogatást nyújt, különösen a választási időszakokban. Másrészt érvelésük szerint Oroszország fokozott figyelmet fordít az európai szélsőjobb oldalra, mivel a 2014-ben kirobbant ukrán válságban játszott szerepe, valamint az azt követő katonai beavatkozásai miatt jelentős nyugati (diplomáciai és szankciós) nyomás nehezedik rá. Nem véletlen tehát, hogy orosz tisztségviselők előszeretettel találkoznak szélsőjobb oldali politikusokkal, akik pedig gyakori vendégei az orosz állami média (pl. *Russia Today*, *Sputnik*) különböző műsorainak, és vesznek részt vitatott – de az

16 Garamvölgyi, 2013. A közép-kelet-európai radikális jobb oldali pártok, i.m. 64.

17 Polyakova – Shekhovtsov, 2016. What's Left of Europe, i.m. 5–6.

18 Uo. 2–4.

oroszipolitikai törekvések számára kulcsfontosságú – területeken (pl. Krím-félsziget, Abházia) választási megfigyelőként. Ebben a körbe sorolható párt például a korábbi Jobbik, a francia Nemzeti Front vagy éppen a görög Arany Hajnal.¹⁹

A fentiekkel kapcsolatban ugyanakkor fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az orosz szál nem célszerű általánosítani valamennyi szélsőjobboldali párt esetében, mivel az egyes pártok célkitűzései – a túlfűtött nacionalizmusuknak köszönhetően – ellentétbe kerülhetnek az orosz törekvésekkel, különösen ha az adott országnak történelmi vitái, sérelmei vannak Oroszországgal. Ez kifejezetten igaz Románia esetében, ahol mind a mai napig élénken él a lakosság, valamint a politikai elit emlékezetében Besszarábia Szovjetunió általi bekebelezése. Ennek fényében nem véletlen, hogy az országban sokfelé találkozhatunk erre utaló jelekkel (pl. graffitik, politikai megnyilatkozások). A téma jelentőségét jól mutatja, hogy a rendszerváltás után szinte folyamatosan napirenden van Moldova kérdése, melynek keretében időről időre – napjainkban egyre gyakrabban – előkerül az a forgatókönyv is, hogy a két országnak egyesülnie kellene.²⁰ Annak ellenére, hogy az utóbbiban az unionista felfogásnak lényegesen kevesebb támogatója akad,²¹ továbbá ezt a törekvést – az ország szakadár tartományában, Transznisztriaiban békefenntartó csapatokat állomásoztató – Oroszország is élesen ellenzi geopolitikai okokból kifolyólag.²²

Besszarábia kérdését a román szélsőjobboldal sem hagyhatta/hagyja figyelmen kívül, sőt központi ideológiája egyik sarokelemének tarja a kezdetektől fogva, ahogy azt a Ceaușescu-rezsim bukása óta eltelt időszak is bizonyítja. Ez utóbbi tény azonban egyáltalán nem számít meglepőnek, hiszen már a szocialista rezsim számára is komoly legitimáló erővel bírt a nacionalista, pontosabban sovinszta politika alkalmazása. Az újjászülető szélsőjobboldal ebből a hagyományból, valamint az 1989. decemberi forradalom erőszakos cselekményeiből építkezhetett. Mindezt sikerrel is tette, hiszen az ezen szellemiséget képviselő Román Nemzeti Egység Párt (PUNR), valamint a Nagy-Románia Párt (PRM) már

19 Erről részletesen lásd például: Klapsis, Antonis: *An Unholy Alliance – The European Far Right and Putin’s Russia*. *Wilfried Martens Centre for European Studies*, 2020. 10–74. Letöltés helye: www.martenscentre.eu; letöltés ideje: 2021. 01. 06.

20 Ennek kapcsán lásd például: Patakfalvi-Czirják Ágnes – Zahorán Csaba: A román nemzet határai – régió és identitás Székelyföldön és a Moldovai Köztársaságban. *Replika*, 2017. 27 (105). 153–191. Letöltés helye: www.real.mtak.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 06.; illetve Nantoi, Oazu: A moldovai államiság dilemmái. *Pro Minoritate*, 2008. 27 (108). 45–58. Letöltés helye: www.prominoritate.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 06.

21 Barabás T. János: A 2019. őszi moldovai helyhatósági választások és a Chicu-kormány megalakulása. *KKI Elemzések*, 2020. 19. 1–11, itt: 5. Letöltés helye: www.kki.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 07.

22 Ezzel kapcsolatban lásd például: Vardanean, Ernest: Moldova between Russia and the West: Internal Divisions behind the Commitment to European Integration. *Russie.NEI.Visions*, 2018. 110. 5–25. Letöltés helye: www.ifri.org; letöltés ideje: 2021. 01. 07.; Rumer, Eugene: Moldova between Russia and the West: A delicate balance. *Carnegie Endowment for international peace*, 2017. 1–8. Letöltés helye: www.carnegieendowment.org; letöltés ideje: 2021. 01. 07.

1992-ben belépett koalíciós partnerként a román kormányba.²³ Eleinte az észak-erdélyi bázisú PUNR komoly vetélytársa volt a Nagy-Románia Pártnak, azonban a későbbi évek során háttérbe szorult.²⁴ Éppen ezért a szélsőjobboldal romániai jellemzőit az utóbbin keresztül vizsgáljuk meg.

Ennek kapcsán fontos megemlíteni, hogy a pártot 1991-ben alapította Eugen Barbu és Corneliu Vadim Tudor, akik korábban a Ceaușescu-rezsimet lelkesen kiszolgálták, valamint szoros kapcsolatban álltak a Securitate embereivel is. E tekintetben különösen Barbu tűnt ki, aki előszeretettel vett részt a disszidensek, valamint a Szabad Európa Rádió elleni kampányokban. A párt megalakulása szempontjából további érdekesség, hogy tulajdonképpen a hasonló nevet viselő *Romania Mare* hetilapból fejlődött ki annak érdekében, hogy üzeneteit hatékonyabban jutassa el a célközönségéhez. Ez a későbbiek során végig meglátszott a párt működésén, mely inkább hasonlított egy főszerkesztőségre, mintsem egy tényleges pártra: a fő döntéshozók mindig is Eugen Barbu (1993-as haláláig), valamint Corneliu Vadim Tudor voltak.²⁵ A PRM programját az 1993-ban elfogadott Nemzeti Doktrína határozza meg, melynek értelmében „a fő cél a román nemzet egyesítése egy független, szuverén, erős és prosperáló államba”.²⁶ A párt ideológiája alapvetően három fő elemből áll: irredentizmus, szuverenitás és függetlenség, valamint ortodox keresztény hagyomány. Ennek nyomán a párt szorgalmazza a két világháború közötti román határok visszaállítását, amely magában foglalná Besszarábia és Dél-Dobruzsza visszacsatolását. Habár kifejezetten szuverenista állásponton van, a PRM nem ellenezte Románia uniós és NATO-csatlakozását, sőt azon kevés európai szélsőjobboldali pártok közé tartozik, akik euroatlanti pártiak.²⁷ Az ortodox hagyományok tiszteletét elsősorban az általa korruptnak minősített román elittel szemben fogalmazza meg, amely képtelen törvényt és rendet biztosítani az országban.²⁸ A párt fő ellenfele – az etnikai homogenitásra való törekvés miatt – az országban élő magyar, zsidó

23 Cinpoes, Radu: The Extreme Right in Contemporary Romania. *International Policy Analysis*, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2012. 1–16, itt: 3. Letöltés helye: www.library.fes.de; letöltés ideje: 2021. 01. 08.

24 Garamvölgyi, 2013. A közép-kelet-európai radikális jobboldali pártok, i.m. 72.

25 Kántor Zoltán – Pászkan Zsolt: Elenyészett a nacionalizmus Romániában? *Pro Minoritate*, 2009. 28 (109). 58–69, itt: 60–61. Letöltés helye: www.prominoritate.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 08.

26 Garamvölgyi, 2013. A közép-kelet-európai radikális jobboldali pártok, i.m. 73.

27 Polyakova – Shekhovtsov, 2016. What's Left of Europe, i.m. 7.

28 Ezzel kapcsolatban ugyanakkor fontosnak tartjuk kiemelni, hogy Romániában hosszú története van az ortodox egyház és a szélsőjobboldal együttműködésének, mely elsősorban annak köszönhető, hogy etnonacionalista alapon határozzák meg a nemzetet (Román állam=román nemzet). Így nem meglepő, hogy a Vaskardával több ortodox pap is szimpatizált. Manapság a román ortodox egyház karakterét az alábbi tényezők határozzák meg: a román államiság etnonacionalista értelmezése, a jogállamiság alávetése az isteni jognak, tekintélyelvűség, saját pozíció védelmezése akár agresszív eszközök segítségével is, valamint emberek és erőforrások hatékony mozgósítása a kitűzött célért. Mindez lehetővé teszi számukra, hogy jelentős befolyást gyakoroljanak a közéletre, beleértve az egyes társadalmi kérdésekben való megnyilvánulást is (különösen a szexuális kisebbségek jogaival szemben), valamint hogy mind a mai napig aktív kapcsolatot tartsanak fenn a román szélsőséges csoportokkal (pl. legionárius mozgalmak). Erről részletesen lásd: Cinpoes, 2012. The Extreme Right, i.m. 8–9.

és roma közösségek, valamint a szexuális kisebbségek, melyeket azzal vádolt meg, hogy aláássák a román nemzetet.²⁹ E tekintetben különösen az erdélyi magyarok politikai képviseletét biztosító RMDSZ-t, valamint a székely autonómia tervét támadják hevesen: szerintük ugyanis mindkettőt be kellene tiltaniuk a hatóságoknak. Természetesen a romák is élvezik a párt kitüntetett figyelmét: egyik választási programjukban például azt szorgalmazták, hogy a „roma bűnözőket kolóniákba kell terelni, megelőzve azt, hogy Románia cigányteleppé váljon”.³⁰ Mindazonáltal ez nem akadályozza meg őket abban, hogy teátrális gesztusokat tegyenek olyan zsidó, illetve magyar nemzetiségű személyek felé, akik szerintük az általuk vallott értékeknek megfelelnek. Előbbire jó példa Jichák Rabin egykori izraeli miniszterelnök, akinek mellszobrát maga Corneliu Vadim Tudor pártvezér avatta fel még 2004-ben Brassóban, noha korábban az elhunyt politikus gyermekei és a bukaresti izraeli nagykövetség is tiltakozott az akció ellen.³¹ Utóbbi kapcsán pedig Hajdú Győző marosvásárhelyi író és politikus esetét érdemes megemlíteni, aki a Ceaușescu-diktatúra időszaka alatt, valamint az 1989-es rendszerváltást követően is – magyar nemzetisége ellenére – magyarellenességével tűnt ki. Ezt többek között jól mutatja, hogy mindvégig lelkes kiszolgálója volt a diktatúrának, szorosan együttműködött a Securitatével, valamint több száz magyarellenes cikk és tanulmány fűződik a nevéhez. Magát magyar nemzetiségű román hazafinak vallva élete utolsó szakaszában arra törekedett, hogy egy román–magyar vegyespártot hozzon létre, mivel szerinte az etnikai pártok korszerűtlenek és korellenesek. Mindezek fényében nem véletlen, hogy olyan ultranacionalista román személyiségeket dicsőített, mint Adrian Păunescu, Corneliu Vadim Tudor, Mircea Chelaru vagy Lazăr Lădariu.³²

A PRM ideológiájához a fentiekén túlmenően szorosan kapcsolódik a totalitárius rezsimek (Antonescu, Ceaușescu) tisztelete is, melynek nyomán több szakértő is nacionálkommunista alakulatként tartja számon.³³ Ez nem meglepő, hiszen szavazóinak jelentős része nosztalgiával tekint vissza a szocialista időszakra, ellenségesen tekint a piacgazdaságra és egy szociálisan igazságos államra vágyik.³⁴ Ahogy korábban is említettük, a párt a 90-es évek során fokozatosan növelte a népszerűségét, legnagyobb sikerét a 2000. évi parlamenti és elnökválasztáson érte el. Ekkor a Szenátusban 37 mandátumot (26,43%), míg a Képviselőházban 84 mandátumot (24,35%) szerzett, és Corneliu Vadim

29 Cinpoes, 2012. The Extreme Right, i.m. 4–5.

30 Garamvölgyi, 2013. A közép-kelet-európai radikális jobboldali pártok, i.m. 73.

31 Ezzel kapcsolatban lásd részletesen: Tudor felavatta a brassói Rabin-szobrot. *Origo.hu*, 2004. január 15. Letöltés helye: www.origo.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 08.; Izraeli tiltakozás Tudor szoborállítását ellen. *Origo.hu*, 2004. január 9. Letöltés helye: www.origo.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 08.

32 Ezzel kapcsolatban lásd részletesen: Szucher Ervin: Elhunyt Hajdu Győző, a Ceaușescu-diktatúra magyar kiszolgálója. *Krónika.ro*, 2018. december 12. Letöltés helye: www.kronikaonline.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 08.

33 Polyakova – Shekhovtsov, 2016. What's Left of Europe, i.m. 7.

34 Garamvölgyi, 2013. A közép-kelet-európai radikális jobboldali pártok, i.m. 73.

Tudor pártelnök a 2000. november 26-ai első fordulóban kapott 3 178 293 szavazattal (28,34%) bekerült a második fordulóba, ahol ugyan végül – egy széleskörű összefogás következtében – vereséget szenvedett Ion Iliescutól, de így is megszerezte a szavazatok több mint harmadát.

Mindazonáltal az ekkor elért eredmények pürrhoszinak bizonyultak, mivel ettől kezdve a párt folyamatosan veszített népszerűségéből, mely végül a 2008-as parlamenti választásokon bekövetkezett kieséséhez vezetett (alig több mint 3%-ot kaptak). Ennek hátterében Pászkan Zsolt és Kántor Zoltán szerint több tényező együttes hatása állt, melyek közül az alábbiakat érdemes kiemelni: az írott sajtó háttérbe szorulása a televíziókkal és az internettel szemben (a párt számára ez, jellemzően alacsony végzettségű és jövedelmű szavazói miatt, végzetesnek bizonyult); nem tudták megszólítani a nagyvárosi elitellenes fiatalokat; új szélsőjobboldali erők (Gigi Becali Új Generáció Pártja, Új Jobboldal) megjelenése a politikai palettán; uniós csatlakozással járó gazdasági és politikai stabilitás; valamint a vezetési válság és az ebből fakadó sorozatos kilépések a pártból (Corneliu Vadim Tudor képtelen volt már ellenőrzése alatt tartani a pártot).

Mindez azonban közel sem jelentette azt, hogy a szélsőjobb megszűnt létezni Romániában. Egyrészt a PRM vezető politikusai más pártok színeiben tűntek fel, úgymint Mihai Lupoi (PNL), Corneliu Ciontu (PC), valamint Lia Olguța Vasilescu (PSD); másrészt a PRM romjain más szélsőjobboldali mozgalmak, erők (a korábban említett Új Generáció Pártja, valamint az Új Jobboldal) jelentek meg, illetve erősödtek meg, s noha ezek nem kerültek be a parlamentbe, mindig hallatták a hangjukat és uszítottak az éppen aktuális társadalmi csoport ellen.³⁵ Az előbb említett személyek közül érdemes külön is kiemelni Lia Olguța Vasilescut, aki a szociáldemokrata párt színeiben is folytatta magyarellenes hangulatkeltését. Erre jó példa, hogy 2012-ben Craiova polgármesterként kifogásolta, hogy a városi építkezéseken magyar beszéd hallható, mivel „*ezek a munkások a craioviaiak pénzén dolgoznak*”.³⁶ 2014-ben pedig egy Facebook-bejegyzésben a következőket írta: „*Azokat a semmirekellő magyarokat nem nyugtatja le valaki két nyakra adott gumibotütéssel?*”³⁷ Ezek az esetek ráadásul nem számítanak egyedinek, hiszen a román média és a közéleti szereplők rendszeresen uszítanak a magyarok, romák és a szexuális kisebbségek ellen.³⁸ Ennek nyomán nem meglepő, hogy időről időre magasrangú politikusok is gyűlöletkeltő

35 Kántor – Pászkan, 2009. Elenyészett a nacionalizmus, i.m. 61–68.

36 Kiakadt a magyar munkásokra a polgármester. *Origo.hu*, 2012. július 3. Letöltés helye: www.origo.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 09.

37 Gumibotl csillapítaná a magyarokat. *Székelyszóld.ma*, 2017. január 4. Letöltés helye: www.szekelyfold.ma; letöltés ideje: 2021. 01. 08.

38 Ezzel kapcsolatban lásd részletesen: ActiveWatch: Romániában három kisebbség ellen irányul a legtöbb gyűlöletbeszéd. *Maszol.ro*, 2018. május 23. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 08.; illetve Kovács Zsolt: Mikó Imre Jogvédő Szolgálat: fősodratú lett a magyarellenesség a román közéletben. *Maszol.ro*, 2021. január 13. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.

kijelentéseket tesznek. Néhány éve például maga a román kormányfő, Mihai Tudose fenyegette meg akasztással azokat, akik a közintézményekre székely zászlót raknak ki.³⁹ Az ügy komoly belföldi és diplomáciai vihart kavart, melynek következtében noha a kormányfő az Országos Diszkriminációellenes Tanácstól csak figyelmeztetést kapott, de végül – habár hivatalosan nem ezért – lemondani kényszerült.⁴⁰ Jól látszik tehát, hogy a társadalomban továbbra is fennmaradtak az előítéletek a kisebbségekkel szemben, melyek táptalajul szolgáltak a szélsőjobboldal jövőbeli megerősödéséhez.⁴¹

Összességében véve megállapíthatjuk, hogy a szélsőjobboldal komplex ideológiát takar. Habár a különböző pártok számos közös tulajdonsággal rendelkeznek, a régióspecifikusság miatt bizonyos kérdésekben eltérő állásponton lehetnek. E tekintetben a manapság gyakran hivatkozott orosz szál jó példának tekinthető, hiszen a volt szocialista blokkban több olyan ország is van, ahol a szélsőjobb – történelmi sérelmek miatt – Oroszországot ellenségnek tekint.⁴² Valószínűsíthetően ez a helyzet Romániában is, ahol Besszarábia kérdése és az ebből fakadó erős oroszellenesség, valamint Amerika-pártiság érdemi akadályát képezi az együttműködésnek. Mindazonáltal ez nem feltétlenül zárja ki annak a lehetőségét, hogy Oroszország a román szélsőjobboldal által okozott turbulenciákat a maga javára használja ki, de ez a téma további vizsgálatot igényel. A 90-es évek ugyanakkor a román szélsőjobboldal felemelkedésének időszaka: a PRM agresszív, kisebbségellenes retorikájával jelentős választói tömeget tudott megszólítani és meghatározó befolyásra tett szert a román politikában. Ennek a korszaknak a csúcspontja a 2000-es elnökválasztás, ahol a párt jelöltje, Corneliu Vadim Tudor több mint 33%-ot szerzett a második fordulóban. Azonban a siker egyúttal

39 Tudose: A székelyek a zászlóik mellett fognak lógni. *Transindex.ro*, 2018. január 11. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.

40 Ezzel kapcsolatban lásd például: Szakértő: egyértelműen a magyar közösséget fenyegette Mihai Tudose. *Maszol.ro*, 2018. január 13. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.; Tudose szerint rosszul értelmezték az „akasztásos” nyilatkozatát. *Maszol.ro*, 2018. január 15. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.; Kelemen Hunor: az Európai Unióban nem maradhat funkcióban az a miniszterelnök, aki Tudoséhoz hasonló kijelentéseket tesz. *Transindex.ro*, 2018. január 12. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.; Bekérették a román nagykövetet Tudose mondatai miatt. *Transindex.ro*, 2018. január 12. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.; Külügyminisztérium: Tudose kijelentései nem magyarellenese. *Transindex.ro*, 2018. 01. 12. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.; Kelemen Hunor azt várja, hogy a politikai vezetők állást foglaljanak Tudose nyilatkozatai kapcsán. *Transindex.ro*, 2018. 01. 12. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.; Dragnea és a PSD nyilvánosan elhatárolódott Mihai Tudose akasztós fenyegetőzésétől. *Transindex.ro*, 2018. január 23. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.; Csak figyelmeztetést kapott Tudose az „akasztásos” kijelentése miatt a CNCD-től. *Transindex.ro*, 2018. február 7. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.; Lemond Mihai Tudose miniszterelnök. *Transindex.ro*, 2018. január 15. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 15.

41 Cinpoes, 2012. *The Extreme Right*, i.m. 9–10.

42 Ennek kapcsán lásd például: Wierenga, Louis: Russians, Refugees and Europeans: What shapes the discourse of the Conservative People's Party of Estonia? *Uptake Working Paper*, 2017. 6. Letöltés helye: www.uptake.ut.ee; letöltés ideje: 2021. 01. 09.

a lejtmenet kezdetét is jelentette a pártnak: képtelen volt adaptálódni az új viszonyokhoz és fokozatosan elvesztette a szavazóit, végül 2008-ban a parlamentből is kiesett. A romániai példa tehát jól mutatja azt a kihívást, amellyel a szélsőjobboldali pártoknak szembe kell nézniük: a rövid felemelkedés időszaka után általában nagyon nehéz a megkapaszkodás, a sikert több esetben is gyors hanyatlás követi. Azok a pártok tudnak tartósan fennmaradni, amelyek folyamatosan képesek adaptálódni (pl. Nemzeti Front, Osztrák Szabadságpárt). A Nagy-Románia Párt bukása ellenére azonban nem tűntek el Romániából a szélsőjobboldali erők, a parlamenten kívül továbbra is jelen voltak, folyamatosan fenntartva az előítéleteket a társadalomban. Ez pedig megteremtette annak a lehetőségét, hogy a megfelelő alkalmat kihasználva visszatérjen a szélsőjobb a román parlamentbe. Erre végül csak több mint 10 év után, a 2020. decemberi választásokon került sor, ahol nagy meglepetésre az alig egy éve alakult AUR 9%-ot kapott. A következő fejezetben éppen ezért a párt ideológiáját és a siker okait fogjuk megvizsgálni, kitérve az orosz szál kérdésére is. Vajon milyen hasonlóságok fedezhetők fel a PRM és az AUR között?

Az AUR párt ideológiája és sikerének okai

A Nagy-Románia Párt bukása után több mint tíz esztendeig nem volt jelen szélsőjobboldali párt a román parlamentben. Ez pedig gyakran hivatkozási alapul szolgált egyes román politikusok, elemzők számára, mondván Romániában nem figyelhető meg a különböző radikális pártok előretörésének európai trendje. Habár ez látszólag igaz volt, ahogy az előző fejezetben is említettük, ettől függetlenül ebben az időszakban is megtalálhatók voltak a szélsőséges politikusok a román parlamentben, csak nem önálló pártban, hanem a főszóráti erőkben. Éppen ezért azt mondhatjuk, hogy ténylegesen nem szűnt meg a szélsőjobb, csak átalakult, és várt a számára kedvező alkalomra, hogy ismét nyíltan megmutathassa magát. Erre végül a 2020. decemberi választásokon került sor,⁴³ ahol – többek között a koronavírus-járványnak is köszönhetően – rekordalacsony részvétellel (33,3%) mellett 9%-os eredménnyel bejutott a parlamentbe a Románok Egyesüléséért Szövetség (AUR), noha a közvéleménykutatók korábbi mérései⁴⁴ alapján jó eséllyel nem lépte volna át az 5%-os küszöböt.⁴⁵ Ezt a szakértők egyrészt annak tudják be, hogy a közvéleménykutatások maguk is propagandaeszközként funkcionáltak, mellyel választásokat lehet befolyásolni, másrészt a választók jelentős része – különösen az AUR szavazói

43 Parlamentare 2020/BEC. *Agerpres.ro*, 2020. december 9. Letöltés helye: www.agerpres.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 05.

44 Ezzel kapcsolatban lásd részletesen az 5. lábjegyzetet.

45 Chiru, 2020. Protest, abstention and unpredictability, i.m.

– bizalmatlanok az intézményekkel szemben és a választások előtt nem vallották be a valós politikai preferenciájukat. A bizalmatlanság szintjét jól jelzi, hogy az államfőbe, a parlamentbe és a kormányba vetett bizalom egy 2020. novemberi felmérés szerint nem éri el a 10%-ot, és az első helyen végzett egyházban is csak 35%-ban bíznak. Mindezek pedig megágyaznak egy olyan általános hangulatnak, mely a szélsőséges pártok számára kedvező.⁴⁶ A román politikai kultúra tehát úgy tűnik, hogy átalakulóban van, amelyet magyar szempontból többen is aggodalommal szemlélnek, mivel a frissen bejutott AUR retorikája, valamint vezéralakjai egyértelműen magyarelleneseek. Ez viszont tovább fokozhatja a magyar közösséggel szemben az elmúlt néhány évben kialakult negatív politikai diskurzust, amelyre a választásokat megelőző fejlemények (különösen az úzvölgyi incidens) korábban már utaltak. Vajon mi áll az AUR sikerének hátterében? Hogyan sikerült megszólítani az apátiába zuhant választókat? Az elkövetkezőkben többek között ezekre a kérdésekre keressük a választ a párt ideológiájának, kulcsfiguráinak, valamint a siker tényezőinek elemzésével.

Ezzel kapcsolatban elsőként fontos kiemelnünk, hogy egy rendkívül fiatal pátról van szó: a szervezetet George Simion – aki a párt egyik társelnöke – alapította 2019 decemberében, miután az európai parlamenti választáson kudarcot vallva nem szerzett mandátumot.⁴⁷ Róla tudni kell, hogy egyben a Cselekvés 2012 Unionista Platform alapítója is, mely több civil szervezetet is tömörítve Románia és Moldova egyesüléséért küzd. Ennek keretében Simion az elmúlt évek során számos egyesüléspárti akciót szervezett a szomszédos országban, ahonnan emiatt többször is kitiltották. 2018-ban például, amikor a Centenárium melletti menet próbált belépni az országba, de azt megtagadták tőle, akkor óriási botrányt csapott, ezzel is felhívva magára a közvélemény figyelmét. Akciói nem korlátozódnak kizárólag az unionista mozgalmakra, szinte minden nagyobb médiaérdeklődést kiváltó eseményen részt vett az elmúlt évek során, legyen szó akár a verespataki aranykitermelésről vagy a koronavírus-járványról. Ezek közül talán a legnagyobb tette az úzvölgyi incidensben játszott szerepe, ahol magát áldozatként beállítva (állítása szerint a temetőben magyar szélsőségesek megverték) sikerült elérnie, hogy nem sokkal azután a temetőhuligánok rohamozzák meg, és foglalják el a temetőt. Ennek köszönhetően tett szert tulajdonképpen országos ismertségre. Mindezeket túl George Simion nevéhez fűződik a *Honor et Patria* és az *Együtt a trikolór alatt* (Uniti Sub Tricolor) nevű szurkolói egyesületek megalapítása is, melyek rendszeresen elkísérik a román labdarúgó-válogatottat az idegenbeli mérkőzéseire. Ezek során pedig előszeretettel gyalázzák a magyar kisebbségeket, miközben különböző legionárius/fasiszta és más gyűlölködő molinókat

46 Barabás T. János: A 2020. decemberi romániai parlamenti választások és a várható bukaresti politika. *KKI Elemzések*, 2020. 97. 1–12, itt: 4–6. Letöltés helye: www.kki.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 10.

47 Farkas Réka: Mit takar az AUR aranya? *3szek.ro*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.3szek.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 16.

feszítenek ki a stadionokban. Emiatt viszont már többször is megbüntették a román labdarúgó-válogatottat.⁴⁸

A párt másik társelnöke, Claudiu Târziu, korábban a Szövetség a Csaláért nevű szervezet vezetője volt, amely hangadója volt annak a 2018-as elbukott népszavazási kezdeményezésnek, ahol a kezdeményezők az azonosneműek házasságának tilalmát kívánták rögzíteni a román alkotmányban.⁴⁹ Szemben Simionnal, ő nem keveredett még hasonló botrányokba,⁵⁰ ugyanakkor köztudott, hogy korábban homofób tartalmakat osztott meg, illetve néhány éve dicsőítette a Vaszárdát.⁵¹ Utóbbi kapcsán érdemes megemlítenünk, hogy a neolegionárius mozgalommal összefüggésbe hozott *rostonline.ro* kiadvány szerkesztője is egyben.⁵² A kampány alatt azt hangoztatta, hogy az AUR célja – a régi pártok leváltásával – a rendszer megreformálása a nemzeti érdekek alapján.⁵³ Végezetül fontos róla tudni, hogy erős kapcsolatokkal rendelkezik a román ortodox egyházban, aminek – ahogy azt később részletesen is látni fogjuk – döntő jelentősége van mind a párt arculata, mind a választási siker szempontjából.⁵⁴

Az AUR harmadik erős embere Dan Tanasa, aki az általa 2014-ben létrehozott Méltóságért Európában Polgári Egyesület (ADEC) vezetőjeként az elmúlt évek során rengeteg pert indított a magyar szimbólumok, feliratok ellen, melyek döntő többségét meg is nyerte. Továbbá Simion mellett ő is aktívan részt vett az úzvölgyi incidens kirobbantásában.⁵⁵ Érdekesség, hogy az ezzel kapcsolatban tett kijelentéseit az orosz *Sputnik* internetes portál kifejezetten üdvözölte.⁵⁶ Egyébként a 2019. decemberi választásokon a párt Maros megyei listavezetőjeként szerzett mandátumot.⁵⁷ Tevékenységét a parlamentben lényegében ott folytatta, ahol a civil életben abbahagyta: most azon háborodott fel, hogy a Hivatalos

48 Szócs Levente: Mi áll az AUR mögött, és hogyan kavarhatja fel ez a párt a román politikát? – Maszol. *EuroCom – Romániai Sajtófigyelő*, 2020. december 8. Letöltés helye: www.eurocom.wordpress.com; letöltés ideje: 2021. 01. 16.

49 Ionescu, Costin: Far-right, populist movement rises out of nowhere to become fourth largest party amid unprecedented voter apathy in Romania parliamentary elections. *G4Media.ro*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.g4media.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 16.

50 Cernat, Maria: Parliamentary Elections in Romania – The fall of ‘Dracula Politics’. *Transform!Europe*, 2020. december 10. Letöltés helye: www.transform-network.net; letöltés ideje: 2021. 01. 16.

51 Barberá, Marcel Gascón: Rookie Nationalist Party Makes Shock Entry into Romania’s Parliament. *Balkaninsight.com*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2021. 01. 16.

52 Szócs, 2020. Mi áll az AUR mögött, i.m.

53 Ionescu, 2020. Far-right, populist movement rises, i.m.

54 Veczán Zoltán: A jó, a rossz és a csúf – íme az új román ortodox-sóvén párt és vezérei. *Mandiner.hu*, 2020. december 15. Letöltés helye: www.mandiner.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 17.

55 Clark, Roland: Is fascism returning to Romania? *OpenDemocracy*, 2020. december 22. Letöltés helye: www.opendemocracy.net; letöltés ideje: 2021. 01. 17.

56 Ionescu, 2020. Far-right, populist movement rises, i.m.

57 Vörös Szabolcs: „Hasonlók a céljaink, mint a Fidesznek” – portré az új román szélsőjobbról. *Válaszonline.hu*, 2021. január 8. Letöltés helye: www.valaszonline.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 17.

Közlöny magyar nyelven is megjelenik. Szerinte ugyanis „*Románia az egyedüli ország a világon, ahol az állam Hivatalos Közlönyét nem csak az állam hivatalos nyelvén jelentetik meg, azonnal ki kell javítani ezt a gyalázatot*”. Látható tehát, hogy egyből igyekszik kihasználni az új szerepköréből fakadó lehetőségeket is, ha magyarellenességről van szó.⁵⁸

A fenti személyeken túlmenően a párt arculatát az alábbi politikusi is jól jellemzik:

- Sorin Lavric filozófus, egy román irodalmi magazin szerkesztője,⁵⁹ aki azzal vált híressé, hogy egy olyan könyvet adott ki, amely nyíltan nőgyűlölő gondolatokkal van tele.⁶⁰ Szintén őhöz fűződik az a kijelentés is, miszerint a román Nyugat-Európából való visszatérése nem más, mint egy társadalmi katasztrófa.⁶¹ A közelmúltban azzal került be a nyilvánosságba, hogy a szenátus pódiumáról méltatta a korábbi vasgárdistát, Valeriu Gafencut. Az akció kapcsán az Elie Wiesel Holokausztkutató Intézet megbotránkozott, a sajtó pedig rögtön felkapta az esetet, utalva arra, hogy a párt képtelen elszakadni a vasgárdista gyökereitől.⁶²
- Diana Șoșoacă ügyvédnő, újdonsült képviselő. Noha nem tartozik az AUR alapítói közé – mivel a Ninel Peia által alapított Román Nép Pártnak a tagja és a két párt közötti együttműködésnek köszönhetően került a parlament-be⁶³ –, meghatározó személyiségnek számít, aki mindig képes magára a figyelmet felhívni. Ennek kapcsán a legnagyobb akciója az volt, amikor a bíróságon képviselte Teodosie konstancai érseket, miután az egyházfő jogilag akarta kikényszeríteni, hogy megtarthassanak egy Szent András-zarándoklatot, noha az ilyen jellegű cselekményeket a koronavírus-járványra hivatkozva betiltották.⁶⁴ Máskor pedig azzal áll elő, hogy fegyverviselési engedélyt kell kiváltania, mivel úgy érzi, hogy az életére törnek.⁶⁵ Legutóbbi tette is illeszkedik ebbe a sorba, ahol egy vendéglői mulatságon vett részt – a járványügyi előírásokat megszegve – szájmaszk nélkül. Erről az eseményről videót is készített, amit kipoztolt a

58 Dan Tanasának most éppen az a baja, hogy magyarul is megjelenik Románia Hivatalos Közlönye. *Föter.ro*, 2021. március 3. Letöltés helye: www.foter.ro; letöltés ideje: 2021. 03. 04.

59 Heil, Andy – Popescu, Andrei Luca – Andrei, Cristian: Surprise, Gold' Rush Hurtles Right-Wing Party Into Thick Of Romanian Politics. *Radio Free Europe*, 2020. december 8. Letöltés helye: www.rferl.org; letöltés ideje: 2021. 01. 17.

60 Cernat, 2020. Parliamentary Elections in Romania, i.m.

61 Turp-Balazs, Craig: Romania's wake up call. *Emerging Europe*, 2020. december 8. Letöltés helye: www.emerging-europe.com; letöltés ideje: 2021. 01. 17.

62 Antiszemita vasgárdistát istenített az AUR szenátora, a holokauszt-kutató intézet kiakadt. *Transindex.ro*, 2021. február 26. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 03. 01.

63 Ilyen az „aranyélet”: hatalmi harcok, feszültségek az AUR-ban. *Transindex.ro*, 2021. február 3. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 15.

64 Vörös, 2021. Hasonlók a céljaink, i.m.

65 GyCsaba: Fegyvert ragadna az AUR üdvöskéje, mert attól tart, el akarják tenni láb alól. *Föter.ro*, 2021. január 18. Letöltés helye: www.foter.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 01.

Facebook-oldalára. Ebben gyakorlatilag arra bízta a rajongóit, hogy hagyják figyelmen kívül a hatósági előírásokat. Ráadásul ez még nem minden: a *Noi suntem români* kezdetű katonai indulóval az egészségügyi korlátozásokért felelős Raed Arafatnak is üzent, egyesítve ezzel a román szélsőjobb oldali ideológiát a vírusszkeptikussággal.⁶⁶ Azonban ez az akció már pártjának is sok volt: kizárták a képviselőt a parlamenti frakcióból.⁶⁷

- Olyan parlamenti mandátumot szerzett személyek mint Nicolae Roman vagy Francisc Tobă tábornokok, akik a karhatalom oldalán vettek részt az 1989-es romániai forradalomban. Előbbi a temesvári, míg utóbbi a közel 100 halálos áldozatot követelő nagyszebeni vérengzésben érintett.⁶⁸ Társadalmi nyomás hatására Francisc Tobă később megpróbálták visszaléptetni,⁶⁹ azonban nem jártak sikerrel, mivel a mandátumát igazolta a képviselőház plénuma.⁷⁰
- Számos, köztörvényes bűncselekményekkel hírbe hozható párttag. Ilyen például a nemrég szintén kizárt⁷¹ Ioan Mihai Lasca, az AUR Bihar megyei képviselőjelölti listavezetője, aki ellen bankautomaták kirablása gyanújával emelt vádat a DIICOT⁷² (Szervezett Bűnözés Elleni Ügyészség), vagy Petrea Sandu, a Vaslui megyei Murgeni alvilági életének közismert figurája, akinek a nevéhez több erőszakos botrány is köthető.⁷³

A fentiek alapján egy olyan párt képe rajzolódik ki, mely az elitellenes hullámmot megragadva sikerrel aknázza ki a vírustagadásban rejlő lehetőségeket, neolegionárius, illetve más szélsőjobb oldali mozgalmakhoz kötődik,⁷⁴ valamint az ortodox egyházzal is jó kap-

66 Șoșoacă bulizott: hazafias nótákat énekelt, Arafatnak is küldött egy dalt (videó). *Transindex.ro*, 2021. február 6. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 20.

67 Kizárta soraiból botrányhőső szenátorát a szélsőséges AUR. *Krónika.ro*, 2021. február 10. Letöltés helye: www.kronikaonline.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 20.

68 Veczán, 2020. A jó, a rossz és a csúf, i.m.

69 Visszalépteti az AUR a „gyanús” 1989-es múlttal rendelkező parlamenti képviselőjét. *Krónika.ro*, 2020. december 19. Letöltés helye: www.kronikaonline.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 18.

70 Hiába szabadult volna az AUR saját képviselőjétől, az alsóház visszaigazolta mandátumát. *Krónika.ro*, 2021. február 17. Letöltés helye: www.kronikaonline.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 25.

71 Az AUR a bankautomaták kirablásával vádolt képviselőjét is kirúgta. *Transindex.ro*, 2021. február 11. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 25.

72 Bankautomaták kirablása gyanújával emelt vádat a DIICOT az AUR Bihar megyei képviselője ellen. Testi sértésért el is ítélték. *Transindex.ro*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 18.

73 Béel: Összenő, ami összetartozik: hírhedt alvilági klánvezér a szélsőséges AUR büszke új tagja. *Főtér.ro*, 2020. december 20. Letöltés helye: www.foter.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 18.

74 E tekintetben figyelemreméltóak Izrael bukaresti nagykövetének a gondolatai: „A választások eredménye azonban aggodalomra ad okot. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy egy szélsőséges pártnak, amelynek tagjai egy része holokauszttagadó, sikerült bejutnia a parlamentbe. Emiatt figyelemmel fogjuk kísérni ezen alakulat politikai és társadalmi fejlődését. Ugyanezt várjuk a román társadalomtól is.” Erről részletesen lásd: Izraeli nagykövet: nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egy szélsőséges párt bejutott a parlamentbe.

csolatokat ápol, és nem mellékesen magyarellenes húrokat is penget, ha abban további népszerűsítésért potenciált lát. Habár establishment-ellenes alakulatról van szó, nem a semmiből jött: a háttérben jól kiépített struktúrákra támaszkodhatott. Egyrészt ott voltak a korábbi szélsőséges pártok (elsősorban a PRM) szervezetei, emberei. Másrészt, ahogy azt Horváth István, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet igazgatója is megjegyzi, az AUR és az ortodox egyház szervezeti holdudvara között erősek a kötelékek (pl. Ortodox Egyetemisták Szövetsége – ASCOR), ahol az egyik vezető a párt parlamenti képviselőjelöltje.⁷⁵ Harmadrészt a párt stabil anyagi háttérrel is rendelkezik.⁷⁶ Ez a szervezeti háló pedig lehetővé tette számukra, hogy sokkal több helyen tudjanak jelölteket állítani. Mindezek nyomán az AUR nemcsak szervezeti, hanem ideológiai értelemben is jóval többet jelent, mint a korábbi PUNR vagy PRM: egyértelmű víziói vannak. Ennek értelmében tehát nagyon leegyszerűsítő, ha pusztán szélsőjobboldali pártként tekintünk rájuk, hiszen programjuk számos konzervatív elemet is tartalmaz.⁷⁷

Amennyiben a párt programját alaposan szemügyre vesszük, akkor kiderül, hogy lényegében véve négy pillére épül: hit, szabadság, család és haza. Ennek alapján többek között kijelentik, hogy:

- a keresztény hit a politikájuk vezérelve, az ateizmus eltávolítása,
- elutasítják az azonos neműek házasságát, kiállnak a hagyományos családmóddal mellett,
- az élet pártján állva csak nagyon kevés esetben tartják elfogadhatónak az abortuszt,
- szerintük az anyanyelv, a hit és az etnikai hovatartozás határozzák meg az embert,
- nem kérdőjelezi meg az ország uniós tagságát, de elvetik az Európai Egyesült Államok eszméjét,
- kiemelt fontosságúnak tartják a szabadságjogokat, azonban ebbe nem tartozik bele a gender, a politikai korrektség vagy a multikulturalizmus,
- bevándorlásellenesség,
- kiállnak Románia és Moldova békés egyesülése, valamint a határon túli románok jogainak védelme mellett,
- az egységes és oszthatatlan nemzetállam elvét vallva fel kívánnak lépni az országon belüli irredenta törekvésekkel szemben, valamint elutasítják az egyes federalizációs és autonomista törekvéseket,

Krónika.ro, 2020. december 11. Letöltés helye: www.kronikaonline.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 18.

⁷⁵ Szócs, 2020. Mi áll az AUR mögött, i.m.

⁷⁶ Barabás, 2020. A 2020. decemberi romániai parlamenti választások, i.m. 8–9.

⁷⁷ Szócs, 2020. Mi áll az AUR mögött, i.m.

- kiegészítő jelleggel magánegészségügyi biztosítási rendszert vezetnének be,
- részidős és távmunkát szorgalmaznak, elsősorban az anyák esetében,
- deregulációt és alacsonyabb adókat vezetnének be a befektetők megnyerésért,
- támogatnák a kis vállalkozásokat és élelmiszergyártókat a nagy nyugati cégekkel szemben, akik csak a profitot viszik ki az országból (protekciónizmus),
- önellátást szorgalmaznak az energia terén,
- elvetik a jelenlegi járványügyi intézkedéseket, beleértve a maszkhasználatot.⁷⁸

A programpontok közül számunkra talán a legérdekesebb az unionista álláspont, valamint a külhoni románok jogvédelme és a párt kisebbségellenessége között feszülő ellentét.

Az előbbi tekintetében – hasonlóan a PRM-hez – a program kemény kritikával él. Ugyanis kijelenti, hogy a hagyományos pártok politikájának köszönhető, hogy az ország lakosságának a fele elvándorolt és az AUR az a párt, amely meg tudja valósítani a románok egységét, függetlenül attól, hogy Bukarestben, Jászvásáron, Temesváron, Csernyovicban, a Timok völgyében, Olaszországban vagy Spanyolországban élnek.⁷⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a külhoni románok jogvédelme kapcsán követendő példának tartják a magyarországi gyakorlatot. George Simion, a párt társelnöke legutóbb ugyanis így fogalmazott: „A budapesti kormány támogatja a határon túli magyarságot – nem csak Romániában –, és ez példaként szolgálhat Románia számára ebből a szempontból, a román kormánynak is kellene támogatnia a kisinyói vagy a csernovici románokat, és oda kellene figyelnie a Nyugat-Európában született fiatalokra is”. Ellenben gyanakvóan tekint a magyar kormány erdélyi gazdaságfejlesztő programjára, szerinte erre Romániának mindenképp reagálnia kellene.⁸⁰ Mindezekhez pedig szorosan kapcsolódik az a törekvés, mely Románia és Moldova békés egyesülését szorgalmazza. E téren a párt kifejezetten aktívnak mondható, George Simion társelnök például rendszeresen szervez egyesülepárti, gyakran kitiltással végződő akciót a szomszédos országba. Továbbá a parlamenti választásokat követő kormányalakítási konzultáción egy sajátos performansz keretében egy irredenta térképet is átadott ajándék gyanánt Klaus Iohannis államfőnek a következő szavakkal: „Átadtam Iohannis elnöknek egy Nagy-Románia térképet, a teljes Romániát, a Dnyesztertől a Tiszáig, úgy, ahogy azt Mihai

78 Összefoglaló a programjuk főbb pontjairól angol nyelven a honlapjukon: www.partidulaur.ro/english. További részletek az alábbi cikkekben: Az AUR „isten nevében” lép fel az abortusz és a kisebbségek ellen, védi a keresztényeket és megreformálná az EU-t – pártprogram. *Transindex.ro*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 19.; Cernat, 2020. Parliamentary Elections in Romania, i.m.; Barberá, 2020. Rookie Nationalist Party, i.m.

79 Pataky István: Fociultrák ortodox egyházi köntösben – Honnan indult, és merre tart a választások nagy meglepetését okozó AUR? *Krónika.ro*, 2020. december 8. Letöltés helye: www.kronikaonline.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 20

80 A magyar sportpolitikát dicsérte a sovinszta román pártvezér. *Mandiner.hu*, 2021. február 12. Letöltés helye: www.mandiner.hu; letöltés ideje: 2021. 02. 26.

Eminescu ránk testálta. A térkép nagyon zöld volt. Nagyon sok erdők volt. És vészjelzést adtam Románia erdőseire vonatkozóan”.⁸¹

Ezzel szemben viszont eddigi megnyilatkozásaikból, tetteikből egyértelműen az derül ki, hogy ez a védelem nem illeti meg az országban élő nemzeti kisebbségeket, amelyet jól mutat, hogy ideológiájuk szerves részét képezi a nyílt magyarellenesség. Ezt talán legjobban a korábban már említett úzvölgyi incidens mutatja, melyet meglovagolva tettek szert jelentős népszerűsége. Ráadásul programjukban is találhatók utalás szintjén magyarellen-es elemek, úgymint: Magyarországon és a szomszédos államokban genocídiumot hajtanak végre a román kisebbség ellen; Hargita, Kovászna, Maros megyében a magyarok elnyomják a románokat vagy mindennemű autonómiatörekvést meg kell akadályozni.⁸² Emellett a választások után közvetlenül George Simion, a párt társelnöke az RMDSZ betiltását szorgalmazva így fogalmazott: „Az RMDSZ-nek nincs helye Románia parlamentjében. Tiszteljék a romániai magyar közösséget, vannak magyar etnikumú jelöltek is az AUR-ban, akik bekerülnek a törvényhozásba. Az AUR azonban ellenzi a politikai pártok etnikai alapon történő létrehozását és működtetését, és ezzel kapcsolatosan országos kampányt kezdeményez az alkotmány módosítására az etnikai alapú politikai pártok betiltása érdekében”.⁸³ Noha magyarellenességük nyilvánvaló, ennek ellenére tagadják, hogy ők azok lennének. Sőt egy frissen megválasztott aradi képviselőjük, Vasile Nagy – aki melleleg magát magyarnak vallja – azt állítja, hogy a párt nem szélsőséges, tagjaik között magyarok és más kisebbségek is vannak, így nem állja meg a helyét a magyarellenesség vádja. Ugyanakkor ő sem ért egyet az etnikai pártok létével: „Az Európai Unió tagjai vagyunk. Nem alakíthatjuk ki magunk enklávéját etnikai kritériumok alapján. Egység a sokféleségben az én jelszavam. A civilizált országokban mindenütt együtt tudnak működni románok, franciák, albánok és csodákat tehetnek. Nem értek egyet az etnikai szempontok alapján szervezett pártokkal; valamennyien Romániában születtünk, Romániában nőttünk fel, Romániában dolgozunk, Romániában élünk”.⁸⁴ E tekintetben – ahogy Illyés Gergely is fogalmaz – jelentős hasonlóságot mutat az AUR a korai Jobbikkal, amely szintén tagadta, hogy szélsőségesek és cigányellenesek lennének.⁸⁵ Éppen ezért egyáltalán nem alaptalan az aggodalom, hogy a párt tevékenységével, megnyilatkozásaival hozzájárulhat a magyarellen-es diskurzus fokozódásához. Kulcsár Árpád szerint az elkövetkező parlamenti ciklusban a főszóratú román pártok jó eséllyel kevésbé fognak tudni ellenállni egy-egy magyarellen-es kezdeményezés elfogadásának, ami az RMDSZ-t is

81 Jean St'ay: Találja ki, mekkora-románias ajándékot vitt az AUR-os George Simion Klaus Iohannisnak! *Fötér.ro*, 2020. december 14. Letöltés helye: www.foter.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 20.

82 Barabás, 2020. A 2020. decemberi romániai parlamenti választások, i.m. 8.

83 FRISSÍTVE: Elkezdődött: az AUR betiltaná az RMDSZ-t. *Transindex.ro*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 20.

84 Magyarnak vallja magát az AUR aradi képviselője, aki szerint leáldozott már az etnikai politizálás ideje. *Transindex.ro*, 2020. december 11. Letöltés helye: www.ithon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 21.

85 Veczán, 2020. A jó, a rossz és a csúf, i.m.

csapdahelyzetbe kényszerítheti, mivel egy ilyen esemény bekövetkezésekor nagy lesz rajta a nyomás, hogy mondja fel a koalíciót.⁸⁶ Talpas Botond úgy látja, hogy az AUR-ral visszatér a Funar – Vadim Tudor-féle magyarellenesség a nyílt politikai térbe.⁸⁷ Illyés Gergely pedig attól tart, hogy a párt ugyan a felszínen mérséklődik, viszont ezzel párhuzamosan elfogadottá teszi a látens magyarellenességet.⁸⁸

Az AUR eddigi megnyilatkozásai, tettei tükrében tehát van miért aggódni. Azonban ezzel párhuzamosan adódik a kérdés: vajon kik szavaztak erre a pártra? Nos, e tekintetben találó Barabás T. János megállapítása, aki a modernizációban vesztes társadalmi rétegek pártjának nevezte az AUR-t.⁸⁹ Ide elsősorban a fiatal, döntően 30 év alatti, kisvárosokban – Románia keleti felén és Erdélyben – élő fiatalok, valamint a diaszpórában⁹⁰ élők tartoznak,⁹¹ akiket a párt sikeresen meg tudott szólítani az establishment-ellenes retorikájával, a vírus- és oltásellenességgel, a mélykonzervatív és esetenként nyíltan szélsőséges ideológiai elemekkel.⁹² Ehhez viszont a pusztá magyarellenesség kevés lett volna, inkább csak kapudrog volt, azzal váltak ismertté.⁹³ A jó választási eredményt alapvetően az alábbi faktorok kiaknázása, illetve megléte teremtette meg:

- erős közösségimédia-jelenlét,
- szemben más szélsőjobboldali párttal, képesek voltak koherens üzeneteket megfogalmazni a vírusszkeptikus és oltásellenes tábor felé,
- szoros kapcsolatok az ortodox egyházzal,
- diaszpórában (Spanyolország, Olaszország, Franciaország, Németország, Egyesült Királyság) élők megszólítása (az AUR az itteni szavazatok közel negyedét szerezte meg),
- titkosszolgálati beágyazottság.

86 Kulcsár Árpád: Az AUR teljesen át fogja formálni a román politika lelkét. *Transindex.ro*, 2020. december 9. Letöltés helye: www.welemenyt.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 21.

87 Szalma György: A szélsőséges magyarellenesség visszatérése komoly veszély. *Demokrata*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.demokrata.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 21.

88 Veczán, 2020. A jó, a rossz és a csúf, i.m.

89 Barabás, 2020. A 2020. decemberi romániai parlamenti választások, i.m. 8.

90 Bortun, Vladimir: Romanian legislative elections in the diaspora: record participation and the emergence of the nationalist vote. *Migrademo*, 2020. december 14. Letöltés helye: www.migrademo.eu; letöltés ideje: 2021. 01. 21.

91 Heil – Popescu – Cristian, 2020. Surprise, Gold' Rush Hurtles, i.m.

92 Barberá, 2020. Rookie Nationalist Party, i.m.

93 Veczán Zoltán: 10 százalékot is kaphatott volna az RMDSZ – Pászkan Zsolt a Mandinernek. *Mandiner.hu*, 2020. december 7. Letöltés helye: www.mandiner.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 21.

Ezek közül célszerű néhányat részletesebben is megvizsgálunk.

Az ortodox egyházzal való szoros kapcsolatot már az előbbiek során említettük. Ehhez csak annyit tennénk még hozzá, hogy az elemzők körében egyetértés van e tekintetben.⁹⁴ Egyedül ennek a mértéke a kérdéses.⁹⁵ Éppen ezért elsőként az erős közösségimédia-jelenlétet érdemes szemügyre venni. Ennek kapcsán fontos kiemelni, hogy az AUR – más pártokkal szemben – lényegében véve a közösségi média színterére helyezte a hangsúlyt, és nem törekedett arra, hogy a hagyományos (TV, rádió) médiában is megjelenjen. Ez pedig egy kifejezetten sikeres lépés volt a részükről, hiszen így szinte folyamatosan tudtak kampányolni, és el tudták érni azokat a szavazókat, akik fogékonyak az ideológiájukra, különösen a román diaszpórában.⁹⁶ Továbbá elkerülhették azokat a kritikákat, amelyeket a hagyományos médiában óhatatlanul is megkaptak volna.⁹⁷ Amennyiben a számokra pillantunk, akkor azt mondhatjuk, hogy az AUR a láthatóságot tekintve a második helyen végzett a kampányidőszakban, lényegesen megelőzve a legtöbb parlamenti mandátumot szerző szociáldemokratákat. A politikusok esetében pedig George Simion társelnök messze lekörözte a második helyen végzett Rareș Bogdant (PNL), aki mindössze negyedannyi láthatóságot tudott elérni.⁹⁸

Habár a külső szemlélő számára az AUR egy rendkívül diffúz szervezetnek tűnik, a párt a heterogén táborának olyan koherens üzeneteket tudott megfogalmazni, amelyekkel sikerrel szólította őket az urnákhoz. E tekintetben elsősorban azt érdemes megjegyezni, hogy szemben más szélsőjobboldali pártokkal, képes volt a saját javára fordítani a koronavírus-járványból fakadó helyzetet, különösen a vírusszkepticizmust és az oltásellenességet.⁹⁹ Ez döntően annak volt köszönhető, hogy a kormányzati intézkedések átgondolatlanok és ellentmondásosak voltak, ráadásul sokszor a hivatalos magyarázatokkal is elmaradtak a hatóságok. Ilyen körülmények közepette nem meglepő, hogy a választások előtt óriási volt a társadalmi bizalmatlanság: a választók 60%-a ellenezte a korlátozó intézkedéseket. Ráadásul ebbe a körbe az ortodox egyház is beletartozott, mivel a járványügyi intézkedések ellehetetlenítették a tömegrendezvényeiket (pl. búcsú). Ennek köszönhetően pedig az egyház és az állam között rendkívül feszültté vált a viszony, amely végül az egyházat

94 Babos Krisztina: Ki áll az AUR sikere mögött? Putyin, Johannis, az egyház vagy a deep state? *Transindex.ro*, 2020. december 14. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 01. 21.

95 Az egyértelmű, hogy számos pap nyíltan is kampányolt az AUR mellett, de bizonyíték van arra is, hogy egyes egyházi vezetők a párt támogatására buzdítottak (pl. WhatsApp-csoportokban), továbbá az is sokatmondó, hogy egyes egyházi televíziók (Trinitas TV) is közvetítették a párt üzeneteit.

96 Heil – Popescu – Cristian, 2020. Surprise, Gold' Rush Hurtles, i.m.

97 Babos, 2020. Ki áll az AUR sikere mögött? i.m.

98 Flash Report – Romanian Elections. *Iribeaconproject.org*, 2020. december. Letöltés helye: www.iribeaconproject.org; letöltés ideje: 2021. 01. 22.

99 Ezzel kapcsolatban lásd például: Quent, Matthias: Losers in the crisis? Europe's radical right wing in the COVID-19 pandemic. *IDEES*, 2020. szeptember 3. Letöltés helye: www.revistaidees.cat; letöltés ideje: 2021. 01. 22.

fokozatosan az AUR támogatása felé tolta (pl. Claudiu Târziu társelnökkel több pap is közösen fényképezkedett, gyakorlatilag felszólítva a híveket a pártra való szavazásra).¹⁰⁰ Másodsorban a párt a kampányidőszak alatt olyan képet festett magáról, amely kiáll a szabadságjogok védelme és az átlagemberek érdekei mellett. Többek között ezt a narratívát erősítette, hogy állításuk szerint:

- a kormány meg akarja akadályozni, hogy az emberek szavazhassanak,
- a lezárások ellehetetlenítik a nemzeti ünnepek megünneplését,
- a kormány túlzott jogköröket ruházna a rendőrségre, amely veszélyeztetné a szabadságjogokat,
- a kisvállalkozások és az élelmiszergyártók oldalára kell állni a külföldi nagyvállalatokkal szemben, amelyek csak a profitot viszik ki az országból,
- Romániának energetikai szempontból önellátónak kell lennie.¹⁰¹

Szintén figyelemreméltónak tekinthető, és a sikerhez döntő mértékben hozzájárult, hogy az AUR széteszlatta azt a képzetet, hogy a román diaszpóra a jobboldali-liberális pártokra (PNL, USR PLUS) szavaz, és az európai értékeket hordozva az ország hajtóerejét jelenti. Ugyanis nagy meglepetésre gyakorlatilag minden negyedik külföldi román állampolgár a pártra szavazott, amely – a magas részvétel miatt – több mint 66 ezer szavazatot jelentett. Ezzel az AUR majdnem annyi szavazatot kapott, mint az újonnan felálló kormánykoalíció gerincét képező PNL. Különösen a ciprusi és az olaszországi diaszpóra tett ki magáért, ahol az AUR közel 40%-ot szerezve első helyen végzett, de a németországi vagy a spanyolországi eredmények is kifejezetten jók voltak (itt a párt második helyen végzett). A siker hátterében egyértelműen az áll, hogy a párt megérezte a lehetőséget, és fel tudta építeni azt a stratégiát, amellyel ez a szavazótábor megszólítható. Többek között erre utal az a tény, hogy az AUR programjában kiemelt helyen szerepel a diaszpóra,¹⁰² a közösségi médiában a kampányidőszak alatt a párt nagyon erős volt, valamint – szemben más pártokkal – ténylegesen kiállt a járványügyi intézkedések miatt is hátrányosan kezelt diaszpóra mellett, megértve a panaszait. Nem véletlen tehát, hogy több elemző is az első diaszpóra pártként jellemzi az AUR-t. Ez pedig egy olyan helyzet, amellyel a fősodratú pártoknak szembe kell nézniük, ha nem akarják ezeket a szavazókat elveszíteni.¹⁰³

100 Buzás Ernő: Románia: az AUR-jelenség tartós siker lehet. *PCBlog Átlátszó*, 2021. január 3. Letöltés helye: www.pcblog.atlatszo.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 22.

101 Ezzel kapcsolatban lásd például: Barberá, 2020. *Rookie Nationalist Party*, i.m.; Clark, 2020. *Is fascism returning to Romania?* i.m.

102 Ebben többek között kijelentik, hogy „13 évvel az uniós csatlakozás után is intézményi és egyéni diszkrimináció sújtja a külföldi románokat nemcsak a fogadóállam, hanem a román állam részéről is”.

103 Ezzel kapcsolatban lásd részletesen: Ulceluse, 2020. *How the Romanian diaspora helped*, i.m.; Bortun, 2020. *Romanian legislative elections in the diaspora*, i.m.

Végezetül érdemes kitérnünk a titkosszolgálatokkal való kapcsolatokra és az esetleges orosz szárlra is. Ugyanis manapság – ahogy azt az előző fejezetben kifejtettük – a szélsőjobboldali pártok kapcsán több szakértő is azon az állásponton van, hogy eredményeiket nemcsak maguknak köszönhetik, hanem van mögöttük egy külső szereplő, Oroszország is. Ezt a nézetet vallja Buzás Ernő is, aki szerint – noha Romániában erős az oroszellenesség – az oroszbarát média közvetett eszközök segítségével, elsősorban a bizonytalanság növelésével (pl. NATO veszélyforrásként való feltüntetése, EU-ellenes szölamok) és az összeesküvéselméletek népszerűsítésével – kihasználva az ortodox egyház dominanciáját és a lakosság vallásosságát – megágyazott a pártnak. Mindezt annak ellenére állítja, hogy a Moldova tekintetében fennálló alapvető érdekkülönbség miatt érdemi kapcsolat nem létezhet a párt és az orosz kormányzat között.¹⁰⁴ Ezzel szemben mások inkább a román mélyállamot, titkosszolgálatot sejtik a párt mögött. Barabás T. János szerint ezt többek között a támogatói kör (Bobby Păunescu és Sebastian Ghiță),¹⁰⁵ a kapcsolatrendszer és az a tény igazolja, hogy az AUR tevékenysége egybeesik a titkosszolgálatok érdekeivel.¹⁰⁶ Hasonló állásponton van Dan Tapalaga is, aki úgy véli, hogy az AUR hazai laboratóriumi termék, mivel vezetői a romániai kulcsfiguráktól és intézményektől kapnak támogatást. Emellett a párt nem rendelkezik karizmatikus vezetővel és területi struktúrákkal sem, amely egyértelműen mesterséges eredetre vall: ha a szponzorok kihátrálnak mögüle, akkor maga a szervezet is megszűnik létezni.¹⁰⁷ Ráadásul a titkosszolgálati vonalat tovább erősíti az a tény is, hogy Romániában a rendszerváltás óta aktívan alakítják a belpolitikát. Ezzel kapcsolatban elegendő arra hivatkozni, hogy kiderült: a Nagy-Románia Párt egykori vezetőjét, Corneliu Vadim Tudort is ők támogatták. Az pedig egyáltalán nem kizárt, hogy korábbi Nagy-Románia párttagok is részt vesznek az AUR tevékenységében.¹⁰⁸ Ugyanakkor viszont Sorin Ioniță, az EFOR szakértője szerint a mélyállami elméletet gyengíti, hogy akkor erről miért nem volt tudomása a titkosszolgálatokhoz közel állónak tartott PSD-elnöknek, Marcel Ciolacunak.¹⁰⁹ Bizonyosság tehát e téren sem állítható.

A fentiek fényében összességében véve úgy véljük, hogy az AUR esetében nem érdemes mindenáron orosz kapcsolatot feltételezni, mivel a párt inkább klasszikus román terméknek

104 Buzás, 2021. Románia: az AUR-jelenség, i.m.

105 Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a párt vezetői igyekeznek mindkét személytől nyíltan elhatárolódni. Ezzel kapcsolatban lásd például: Alex, Cazacu: Cum explică George Simion nepotismul din AUR: "Legislația electorală din România este foarte tâmpită". *Playtech Impact*, 2020. december 10. Letöltés helye: www.playtech.ro; letöltés ideje: 2021. 03. 01.; Popescu, Andrei: Președinții AUR se delimitează public de Bobby Păunescu/Dovezile îi contrazic. *The Epoch Times*, 2020. december 10. Letöltés helye: www.epochtimes-romania.com; letöltés ideje: 2021. 03. 01.

106 Barabás, 2020. A 2020. decemberi romániai parlamenti választások, i.m. 8-9.

107 Ionescu, 2020. Far-right, populist movement rises, i.m.

108 Új ruhában kelt életre a magyarellenes Nagy-Románia Párt? *Híradó.hu*, 2020. december 9. Letöltés helye: www.hirado.hu; letöltés ideje: 2021. 01. 23.

109 Babos, 2020. Ki áll az AUR sikere mögött? i.m.

tűnik: azokat a toposzokat és attitűdöket képviseli, amelyek jól rezonálnak a román választók számára. Ugyancsak ezt a vonalat gyengíti az a tény is, hogy a párt fő célkitűzése (Románia és Moldova egyesülése) éles ellentétben áll az orosz geopolitikai törekvésekkel, továbbá George Simion társelnök – kategorikusan elutasítva az orosz kötődést – Vladimir Putyint gyilkosnak és diktátornak nevezte, aki veszélyt jelent Romániára és a demokráciára. E tekintetben pedig Magyarországot hozta fel negatív példának, amelyet oroszbarátnak nevezett.¹¹⁰ Természetesen mindez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a párt esetleges belpolitikai zavarkeltésével indirekt módon az orosz geopolitikai érdekeknek is kedvez.

A fejezet zárásaként azt a megállapítást tehetjük, hogy noha az AUR ideológiáját és személyi összetételét tekintve rendkívül diffúz alakulatnak minősül, jó eséllyel már most sokkal beágyazottabb lehet a román politikai életben, mint a hajdani PRM. Utóbbi ugyanis messze nem alakított ki olyan szoros kapcsolatot az ortodox egyház holdudvarával, mint az AUR, és nem törekedett arra érdemben, hogy a szélsőjobbos ideológiáját mélykonzervatív értékekkel elfedve sokkal több választót tudjon elérni (pl. román diaszpóra). Pedig manapság ez úgy tűnik, hogy már alapfeltétel a szélsőjobboldali pártok számára. Vajon milyen esélye van az AUR-nak, hogy hosszabb távon is részese maradjon a román politikai palettának? Ezt a kérdést a zárógondolatok között fogjuk megvizsgálni.

Konklúzió

A PRM kiesése után több mint egy évtizedig nem volt szélsőséges párt a román parlamentben, melyre a román politikusok előszeretettel hivatkoztak a külföld előtt. Ez azonban a gyakorlatban csak részben volt igaz, hiszen a fősodratú pártokban szép számmal helyet foglaltak szélsőséges politikusok és a közéletből sem tűntek a társadalmi előítéleteket tüzelő szervezetek. Így tulajdonképpen folyamatosan ott volt annak a lehetősége, hogy előbb vagy utóbb bejuttat egy szélsőjobboldali párt a parlamentbe. Erre végül a koronavírus árnyékában, a főbb politikai intézményekkel szembeni bizalom mélypontján került sor, nem is akármilyen eredménnyel: az alig egy éve alakult AUR 9%-ot szerzett, többek között a román diaszpórában tarolva. Habár a közvélemény meglepődött az új párt parlamentbe jutásán, valójában annak strukturális, személyi alapfeltételei már készen álltak. Ugyanakkor újdonságként hatott és valószínűleg ennek köszönhetik a sikerüket, hogy képesek voltak a különböző csoportokat (elsősorban vírustagadók, neolegionáriusok, vallási fanatikusok) maguk körül integrálni és ezek segítségével meghaladni a PRM korábbi, meglehetősen sematikus ideológiáját. Ugyanis manapság azok a szélsőjobboldali pártok lehetnek hosszú

110 Heil – Popescu – Cristian, 2020. Surprise, Gold' Rush Hurtles, i.m.

távon sikeresek, amelyek képesek adaptálódni az új kihívásokhoz, illetve nyitni tudnak a mainstream felé. E tekintetben egyelőre úgy tűnik, hogy az AUR jó úton jár, hiszen a szélsőjobbos ideológia köré olyan konzervatív értékeket is beépítettek, mint a hagyományos családkép vagy a keresztény hit. Ráadásul sokáig a média sem hozta az igazán komoly botrányokat a párttal kapcsolatban: a korábban nyilvánosságra került nepotizmus ténye,¹¹¹ valamint a valós kampányköltségek tekintetében szolgáltatott valótlan információ¹¹² egyáltalán nem rendítette meg a szavazóbázist. Sőt a választások óta lefolytatott mérések azt mutatják, hogy jelenleg 10% fölött van a támogatottságuk.¹¹³

Az azonban számos elemző szerint kérdéses, hogy a párt hosszú távon is a román politika élvonalában lesz-e. Ugyanis a rendszerváltozás óta eltelt időszak azt jelzi, hogy viszonylag gyorsan fel lehet emelkedni és bejutni a parlamentbe, viszont sokkal nehezebb ott megragadni, különösen annak fényében, hogy a nagyobb pártok előszeretettel halásszák el a kisebb pártok képviselőit. Többek között erre utal – más-más nézőpontból – Bakk Miklós¹¹⁴ és Dan Tapalaga¹¹⁵ is. Továbbá ebbe az irányba mutat a párt krónikus káderhiánya (emiatt számos térségben komplett családokat kellett felrakni a listára), valamint az a veszély is, hogy előbb-utóbb a sajtó révén a nyilvánosság felfigyel a zűrös ügyeikre.¹¹⁶ Utóbbihoz pedig szorosan illeszkednek azok a friss botrányok, amelyek az elemzők szerint arra engednek következtetni, hogy megindultak a – akár pártszakadással is fenyegető – hatalmi harcok az AUR-ban. Ennek hátterében elsődlegesen az áll, hogy a közéletben nagyon aktív Diana Șoșoacă és az AUR vezetése között rendkívül megromlott a viszony. Az ügyvédnő először még egy George Simiontól kapott figyelmeztetéssel ugyan megúsza,¹¹⁷ azonban a vendéglői mulatságos akciója után már vállalhatatlanná vált a párt számára: kizárták a parlamenti frakcióból.¹¹⁸ Ez a lépés viszont nem eredményezte a párton belüli feszültségek csökkenését, mivel ezzel egyidejűleg a bankautomaták kirablásával vádolt képviselőjüket,

111 Vass Csaba: Tombol a nepotizmus az új román sovén pártban, pedig megfogadták, hogy küzdenek ellene. *Azonnali.hu*, 2020. december 8. Letöltés helye: www.azonnali.hu; letöltés ideje: 2021. 02. 25.

112 Béel: Juj: az eredetileg bejelentett kampányköltség sokszorosát kéri vissza az adófizetők zsebéből az AUR. *Főtér.ro*, 2021. január 21. Letöltés helye: www.foter.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 25.

113 Ezzel kapcsolatban lásd: Felmérés: csökkent januárban az AUR támogatottsága decemberhez képest. *Maszol.ro*, 2021. január 18. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 25.; Gycsaba: A PSD lazán nyerné a választásokat, s az AUR úgy jön fel, mint a talajvíz. *Főtér.ro*, 2021. január 20. Letöltés helye: www.foter.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 25.

114 Bakk Miklós: Az AUR aurája. *Főtér.ro*, 2020. december 18. Letöltés helye: www.foter.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 25.

115 Ionescu, 2020. Far-right, populist movement rises, i.m.

116 Veczán, 2020. A jó, a rossz és a csúf, i.m.

117 A hivatalos indok az volt, hogy a Matei Balș kórházban történt tűzvész után Șoșoacă nem George Simionnal együtt, hanem tőle külön szervezett tüntetést és szerepelt a televízióban. Erről részletesen lásd: Ilyen az „aranyélet”, 2021. i.m.

118 Kizárta soraiból botrányhős nő szenátorát, 2021. i.m.

Mihai Lascát is kizárták.¹¹⁹ Emellett a közelmúltban kiderült, hogy – a korábban a PRM-ben is tevékenykedő – a párt Spanyolországban élő vezető politikus, Ancuța Cărcu lányfuttatással foglalatосkodó tordai bűnbanda tagja, melynek nyomán őrizetbe is vették.¹²⁰ Ráadásul a temesvári forradalom idején a karhatalom oldalán résztvevő képviselőjük mandátumának az érvénytelenítése sem sikerült: a képviselőház plénuma ugyanis igazolta azt, mivel semmilyen törvényes kifogást nem talált.¹²¹ Ezek a botrányok ugyanakkor jócskán megnehezíthetik George Simion azon törekvését, hogy fokozatosan mérsékelje a párt radikalizmusát,¹²² megteremtve ezzel a lehetőségét egy esetleges jövődöbéli koalíciónak a szociáldemokratákkal.¹²³ Ebből kifolyólag a Șoșoacăval való szakítást – Andrei Țăranu politológus nyomán – rituális áldozatnak tekinthetjük, amelynek célja, hogy megakadályozza azt, hogy a párt tartósan elszigetelődjön a bukaresti parlamentben. Amennyiben ez a lépés sikerrel jár és a párt – legalábbis a felszínen – arculata megváltozik, akkor az komoly kihívást jelenthet a fősodratú pártok számára.¹²⁴ Kérdéses viszont, hogy ehhez mit szól és mit tud tenni a frakcióból kizárt Șoșoacă, aki úgy tűnik, hogy nem adja fel a harcot, és máris egy új párt létrehozásán dolgozik.¹²⁵ Az AUR-nak tehát láthatóan már parlamenti működése elején szembe kell néznie az első igazi erőprózával, amely nagymértékben meghatározhatja a párt későbbi sorsát is.

A fentiekkel szemben viszont Búzás Ernő úgy véli, hogy még korai az AUR végét vizionálni, mivel azon strukturális tényezők, amelyek révén bejutott a parlamentbe – a kormánnyal szembeni frusztráció, az ortodox egyház ereje és konfliktusa a kormánnyal, illetve az oroszbarát média jelenléte – erősödő tendenciát mutatnak. Továbbá az új kormánynak a gazdasági válság miatti megszorítások következtében elégedetlenségi hullámmal kell szembenéznie és várhatóan az egyház és a kormány kapcsolata sem rendeződik gyorsan.¹²⁶ Az elégedetlenségi hullám előjelei egyébként már most látszódnak, hiszen a koalíciós pártok között – elsősorban a PNL és az USR PLUS között – érezhető feszültség van a minisztériumi

119 Az AUR a bankautomaták kirablásával, 2021. i.m.

120 Béel: Szegény AUR-t az ág is húzza: most lányfuttatás miatt vették őrizetbe az egyik politikusukat. *Főtér.ro*, 2021. február 11. Letöltés helye: www.foter.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 27.

121 Hiába szabadult volna az AUR saját képviselőjétől, az alsóház visszaigazolta mandátumát. *Krónika.ro*, 2021. február 17. Letöltés helye: www.kronikaonline.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 27.

122 Ez a feltételezés nem tűnik alaptalannak, hiszen a párt egyik újdonsült parlamenti képviselője nemrég egy interjúban egyenesen arról beszélt, hogy doktrínájuk és politikai céljaik nagyon hasonlóak a lengyel és magyar kormánypártokhoz. Mindez arra utal, hogy az AUR már most igyekszik – legalábbis retorikailag – lemosni magáról a szélsőségesesség vádját. Erről részletesen lásd: Vörös, 2021. Hasonlók a céljaink, i.m.

123 Ilyen az „aranyélet”, 2021. i.m.

124 Szócs Levente: „Cukiságkampányba” kezdett a Románok Egyesüléséért Szövetség. *Maszol.ro*, 2021. február 12. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 27.

125 Megjelenhet az AUR 2? Șoșoacă mindenképpen ezen dolgozik. *Transindex.ro*, 2021. február 15. Letöltés helye: www.itthon.transindex.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 27.

126 Búzás, 2021. Románia: az AUR-jelenség, i.m.

tárcák elosztása miatt, amelyet csak súlyosbít az a tény, hogy az előző kormányzati időszak költségei és a járvánnyal járó gazdasági válság következtében szigorú intézkedéseket kell bevezetni. Így többek között kiderült, hogy a közalkalmazottak idén már nem kapnak üdülési utalványt és a nyugdíjak is csak jövőre emelkedhetnek, noha a korábbi szociáldemokrata vezetés 40%-os emelésről szóló törvényt fogadott el nem is olyan régen. Nem véletlen tehát, hogy a Romániai Önkormányzatok Szövetsége (AMR) – kormánypárti polgármesterek támogató aláírásával – nyílt levélben vádolta meg a kormányt a közalkalmazotti bérek egyoldalú befagyasztásával, és egyre több elemző számol azzal az eshetőséggel, hogy a koalíció nem tart ki a 2024-es parlamenti választásokig.¹²⁷ A templomépítésre szánt összegek 89%-kal való csökkentése pedig nem az enyhülést szolgálja, hanem a feszültség növekedését vetíti előre a kormány és az egyház kapcsolatában.¹²⁸ Ezek a körülmények viszont rendkívül ideálisak egy anti-establishment jellegű párt számára, amely a mainstream felé is képes nyitni.¹²⁹ Ezt jól mutatja az a tény is, hogy a választásokat követő napon a párt vezetőinek felszólítására 15 ezer román állampolgár lépett be a szervezetbe,¹³⁰ amely erős és aktív hálózatra utal.

Vajon az imént vázolt forgatókönyvek közül végül melyik válik valóra? Ezt még egyelőre nem tudhatjuk biztosan, mindazonáltal érdemes lesz majd követni az elkövetkező hónapok fejleményeit.

127 Erről részletesen lásd: Ludovic Orban: üdülési utalvány idén nem lesz, a nyugdíjak csak jövőre nőnek. *Maszol.ro*, 2021. február 8. Letöltés helye: www.maszol.ro; letöltés ideje: 2021. 02. 27.; Barberá, Marcel Gascón: Romania in 2021: New Centre-right Majority Faces Stormy Year. *Balkaninsight.com*, 2021. január 4. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2021. 02. 27.; Antal Róbert-István: Másfél hónapja kormányoznak, de már egymást járatják le a román kormánypártok. *Azonnali.hu*, 2021. február 8. Letöltés helye: www.azonnali.hu; letöltés ideje: 2021. 02. 27.

128 Antal Róbert-István: A román kormány 89 százalékkal csökkentette a templomépítésre szánt összegeket. *Azonnali.hu*, 2021. február 17. Letöltés helye: www.azonnali.hu; letöltés ideje: 2020. 02. 27.

129 Buzás, 2021. Románia: az AUR-jelenség, i.m.

130 Közel 15 ezer román lépett be a magyarellenes pártba 24 óra alatt. *Mandiner.hu*, 2020. december 8. Letöltés helye: www.mandiner.hu; letöltés ideje: 2021. 02. 27.

CSATA ZSOMBOR – SCHWARCZ GYÖNGYI – PÉTI
MÁRTON – BORBÉLY MÁTYÁS

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK ÉLETMINŐSÉGÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

A tanulmányunk alapját képező szociológiai kutatás a Kárpát-medencei magyarok jólétének és életminőségének átfogó vizsgálatára tesz kísérletet. Szemléleti kereteit leginkább a szubsztantív gazdaságtan jelöli ki,¹ amely szerint a társadalmi fejlődés alapja nem önmagában a gazdasági növekedés, hanem az emberek életminőségének a javítása, ebben az értelemben az öncélú gazdasági versenyképességet a társadalmi jóllét mögé helyezi. Empirikusan a termelés helyett életszínvonalat, illetve annak fenntarthatóságát hozza előtérbe, az aggregált makrogazdasági mutatók helyett az egyén és a háztartások, a közösségek erőforrásainak a feltárására fókuszál.

Az elemzés a magyar nyelvterületen leginkább a szociológiai életminőség-kutatások hagyományát követi,² de a jóllétet a hasznossággal azonosító közgazdaságtani irodalomból,³ és a lélektan életminőségre vonatkozó vizsgálatainak több évtizedes hagyatékából⁴ is építkezik. Ezekhez képest a vizsgálatunk újszerűségét az adja, hogy Magyarországon kívül a négy legnagyobb határon túli magyarok által lakott régióra is kiterjed (Erdélyre, Felvidékre, Vajdaságra és Kárpátaljára), a kisebbségiség jólléti vonatkozásaira is reflektál egy összehasonlító perspektívában. A kutatás alapját képező kérdőíves felmérés 2018–19-ben zajlott a Nemzetstratégiai Kutatóintézet koordinálásával, összesen 4200, magát magyarnak

-
- 1 Polányi Károly: A gazdaság mint intézményesített folyamat. In: Ugyanő: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat Könyvkiadó: Budapest, 1976.
 - 2 Sági Matild: Elégedettség, jövedelmi feszültség. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. TÁRKI: Budapest, 2002. 75–92.; Lengyel György – Janky Béla: A szubjektív jólét társadalmi feltételei. *Esély*, 2003. 15 (1). 3–25.; Utasi Ágnes (szerk.): *Az életminőség feltételei*. MTA Politikai Tudományok Intézete: Budapest, 2007.
 - 3 Lelkes Orsolya: A pénz boldogít? A jövedelem és hasznosság kapcsolatának empirikus elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 2003. 50 (5). 383–405.; Molnár György – Kapitány Zsuzsa: Miért elégedetlenek annyira a magyarok az életükkel? *Közgazdasági Szemle*, 2014. 61 (6). 637–671.
 - 4 Kopp Mária – Martos Tamás: *A magyarországi gazdasági növekedés és a társadalmi jóllét, életminőség viszonya*. Magyar Pszichológiai és Egészséglélektani Társaság – Jövő Nemzedékek Állampolgári Biztosa: Budapest, 2011.

valló személy válaszolt a kérdéseinkre, melyeket rétegzett, véletlen mintavételi eljárással választottunk ki.⁵

Módszertani eszközünk egy olyan generikus kérdőív volt, ahol a szokványos szociodemográfiai jellemzők mellett az életminőség és a jóllét⁶ dimenzióinak és társadalmi meghatározóinak egy jelentős része helyet kapott. A szokványosnál nagyobb hangsúlyt fektettünk a szakzsargon szerinti ún. „kemény változók” – a jóllét objektív mutatóinak a megismerésére. Írásunkban először ezeknek az eloszlásoknak a rövid bemutatására térünk ki, majd azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes tényezők mennyire befolyásolják az egyén szubjektív életminőségét, amit ebben a kutatásban az étellel való általános elégedettséggel mértünk. Az egyes tényezők csoportosításában egyfajta erőforrás-szemléletet követünk, a bourdieu-i tőketípusok mentén sorban a gazdasági (aktivitás, jövedelem, vagyon), képzettségi (iskolai végzettség, nyelvtudás), társadalmi (kapcsolatok, bizalom) és egészségügyi (fizikai és mentális) erőforrásokat vizsgáljuk meg, régiók szerinti bontásban.

Gazdasági helyzet

Munkaerőpiaci helyzet

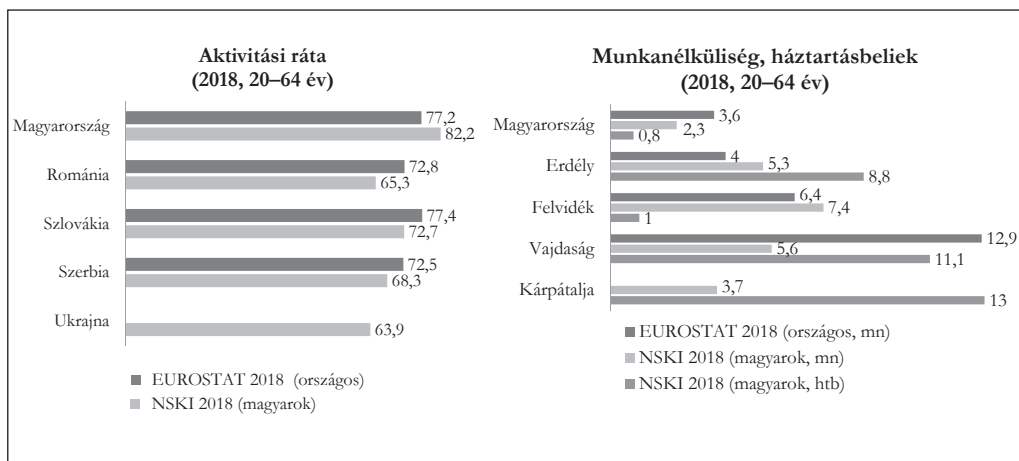
Korábbi vizsgálatok adataiból az derül ki, hogy ezekben a történelmi régiókban a határon túli magyarok gazdasági pozíciói általában rosszabbak a többségi etnikum tagjaihoz képest.⁷ A kutatásunk segítségével erről árnyaltabb képet tudunk alkotni. Kárpátalja kivételével – ahol nincs megbízható előzetes adatunk az lakosság gazdasági aktivitására vonatkozóan – mindegyik vizsgált külhoni régióban jellemző az, hogy a többségi társadalom tagjainak néhány százalékponttal magasabb az *aktivitási rátája* (1. ábra), aminek egy részleges magyarázata lehet, hogy a magyarok kedvezőtlenebb korszerkezettel bírnak az

5 Mivel kisebbségi mintán a véletlenszerűség szokványos garantálásának a lehetőségei korlátozottabbak, szórványvidékeken egy ún. javított, vagy szisztematikus kvótás eljárást alkalmaztunk. Az öt regionális almintá nemek, korcsoportok, iskolai végzettség és belső régiók szerint az egyénekre (és nem a háztartásokra) reprezentatív. A pontos regionális elemszámok, zárójelben a becslült mérési hibákkal: Magyarország – 1018 fő (+/-3,1%), Erdély – 1010 fő (+/-3,1%), Felvidék – 800 fő (+/-3,5%), Vajdaság – 800 fő (+/-3,5%), Kárpátalja – 605 fő (+/-4%).

6 Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy ebben a tanulmányban a jóllét és az életminőség fogalmát rokon értelműként használjuk annak ellenére, hogy az említett, nagyon sokszínű szakirodalomban eltérő jelentésárnyalatokkal szerepelnek. Ezek bemutatása viszont meghaladja ennek az írásnak a kereteit.

7 Kiss Tamás: Demográfiai körkép – A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012. 21 (1). 24–48.; Csata Zsombor: Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben. *Erdélyi Társadalom*, 2017. 15 (1). 81–103.

országosnál,⁸ az idősebb kohorszokban pedig jellemzően magasabb az inaktívak aránya. A *munkanélküliség* az erdélyi és a felvidéki magyarok körében magasabb az országos átlagnál, Kárpátalján és a Vajdaságban alacsonyabb, ebben a két régióban viszont nagyon magas a háztartásbeliek aránya, ami rejtett munkanélküliséget takarhat.⁹

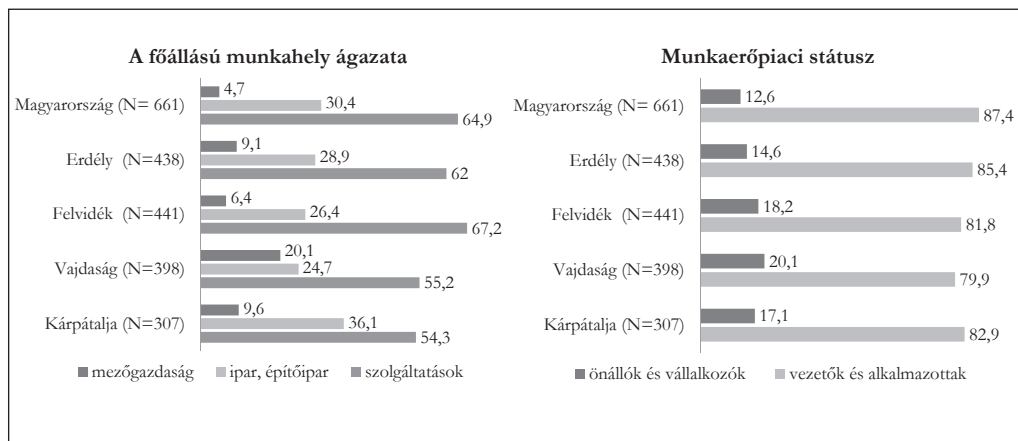

1. ábra: Aktivitás, munkanélküliség

A foglalkoztatottakon belül az ágazatok szerinti eloszlások azt mutatják, hogy a Kárpát-medencei magyar népesség 55–65%-a a szolgáltatói szektorban dolgozik (beleértve a kereskedelmet is), 25–30%-ot tesz ki az ipari foglalkoztatottak aránya (2. ábra). A mezőgazdaságban dolgozók aránya régióként ennél nagyobb változatosságot mutat, 5%-tól (Magyarország) 20%-ig (Vajdaság) terjedhet. Erdély és Felvidék esetében lehetőség van arra, hogy ezeket az eloszlásokat az országos (romániai ill. a szlovákiai) átlagokkal is összehasonlítsuk. Eszerint az erdélyi magyarok körében alulreprezentáltak a mezőgazdaságban dolgozók, viszont többen dolgoznak a szolgáltatói szektorban, a felvidéki magyarok esetében ez éppen fordítva van: a mezőgazdaságban dolgoznak többen, az eltérések viszont lényegesen kisebbek. A *munkaerőpiaci státusz kategóriák* szerint a külhoni magyarok körében 15–20%-ra tehető az önállók és a vállalkozók aránya. Ennek a kategóriának a belső összetétele azonban régióként jelentős eltéréseket mutat. A többségi lakossághoz viszonyítva Romániában alacsonyabb, Szlovákiában magasabb az önállók aránya, ami javarészt a mezőgazdaságban való részvétel előbb említett eltérő mintázataival hozható kapcsolatba.

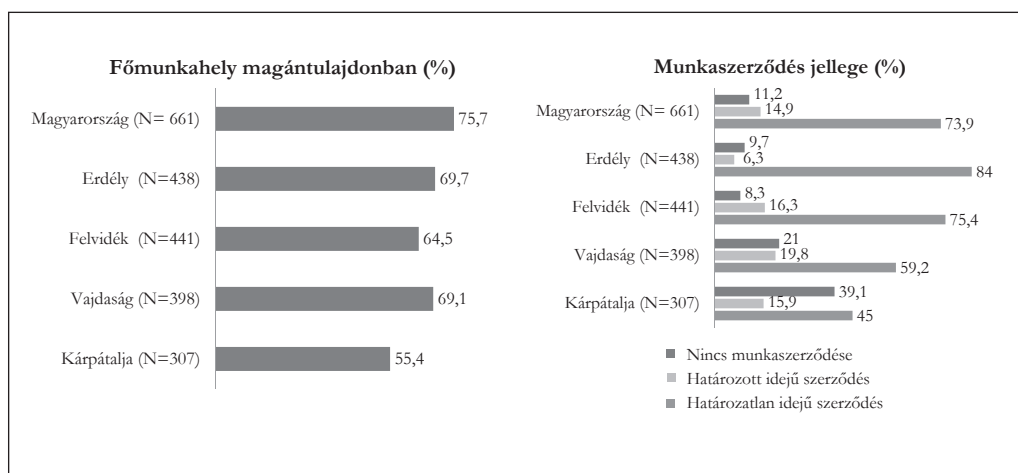
8 Kiss, 2012. Demográfiai körkép, i.m. 30–31.

9 A munkanélküliséget önbevallás alapján mértük, az arányokat a „Mi az Ön fő tevékenysége” kérdésre adott válaszokból számoltuk ki. Magyarország esetében az eltérő módszertan lehet a magyarázat a KSH-adatok és az NSKI-mérés eredményei közötti különbségre, ami mindazonáltal a mérési hibán belül marad.

2. ábra: Munkaerőpiaci helyzet

A Kárpát-medencei foglalkoztatott magyarok közül a *magángazdaságban* dolgozók aránya a magyarországiak körében a legmagasabb (76%), a kárpátaljai magyarok körében pedig a legalacsonyabb (55%) (3. ábra). Szembeötlő és fontos különbségek vannak a régiók között a *munkaviszony jellegét* és időtartamát illetően is. Eszerint a munkahelyeiket az erdélyi magyarok érezhetik a legnagyobb biztonságban, 84%-uknak határozatlan időre szól a munkaszerződése, ez az arány a kárpátaljai magyarok körében a legkisebb (45,1%). A kárpátaljai és a vajdasági munkavállalók körében a prekárius helyzetűek nagyobb arányát jelzi az is, hogy nagyon magas azoknak a hányada, akik munkaszerződés nélkül dolgoznak (39, illetve 21%).

3. ábra: Munkahelyi jellemzők

Jövedelmi és vagyoni helyzet

Annak ellenére, hogy Kárpátalján és a Vajdaságban töltenek a legtöbb időt a munkával (hetente átlagosan 44 órát, 4. ábra), a jövedelmek itt a legalacsonyabbak: Kárpátalján 2018 végén havi 220 euró, Vajdaságban 330 euró volt a *főjövedelemből származó átlagbér*. Lényegesen magasabb órabérek mellett (4 illetve 4,4 euró) a magyarországi és a felvidéki magyarok átlagkeresete volt a legnagyobb (605, illetve 751 euró). A régiók közötti jövedelmkülönbségek valamelyest csökkenni (de továbbra is szignifikánsak maradnak), ha az összehasonlításban az egyes országokra jellemző fogyasztói árszínvonalat is figyelembe vesszük.¹⁰ A vásárlóerő-paritáson mért jövedelmek tekintetében a magyarországiak „beelőzik” a szlovákiai magyarokat (907 ill. 846 euró), az erdélyi magyarok jövedelme 726, a vajdaságiaké 580, a kárpátaljaiaké pedig 492 eurónyit „ér” a hazai piacon.

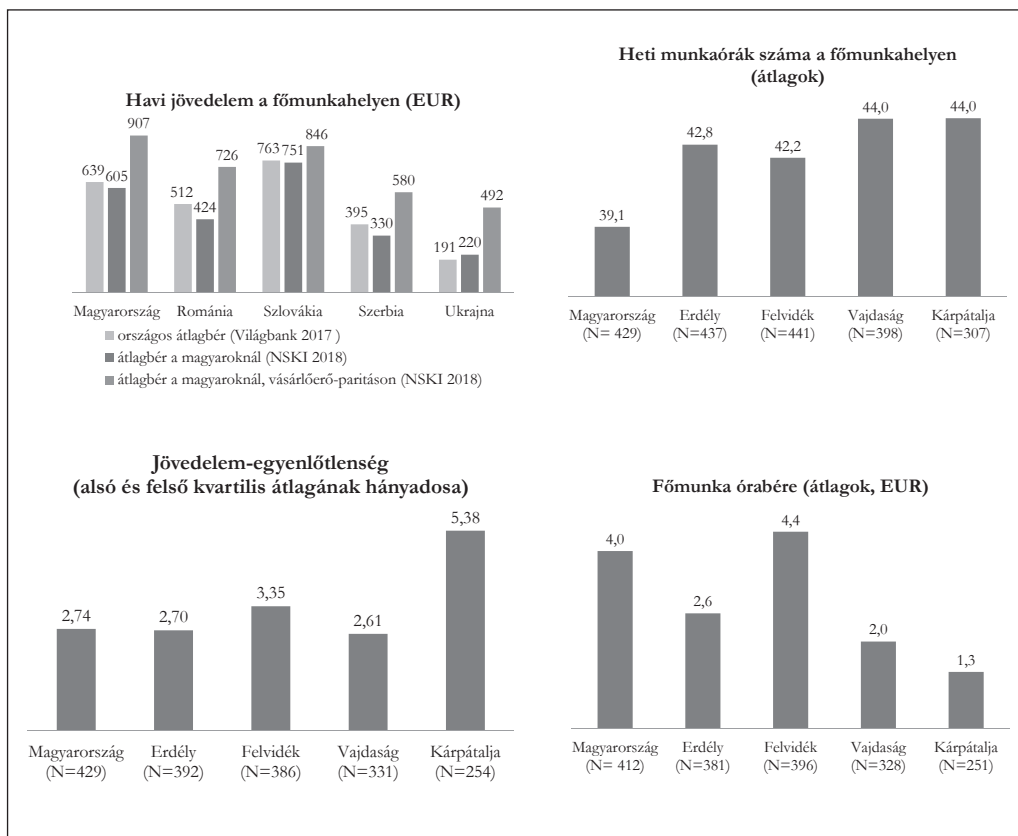
Az önbevalláson alapuló béradatok, valamint az egyes országokra vonatkozó bért statisztikák összehasonlítása alapján elmondható, hogy az erdélyi és a vajdasági magyarok hozzávetőlegesen 17%-kal kevesebbet, a kárpátaljaiak pedig 15%-kal többet keresnek, mint a többségi nemzethez tartozó foglalkoztatottak. Ezzel az összehasonlítással a Felvidéken nem észleltünk számottevő különbséget a magyarok és szlovákok átlagbérei között.

A bérek szóródási mutatóiból az látszik, hogy a legnagyobb jövedelmi egyenlőtlenségeket a kárpátaljai magyarok körében mértünk, itt az alsó és felső kvartilis átlagjövedelmének a hányadosa 5,38. Felvidéken ez a mutató 3,35, Magyarországon, Erdélyben és Vajdaságban ennél szignifikánsan alacsonyabb, 2,6 és 2,74 között alakul. A béregyenlőtlenségek vizsgálatának kiemelt figyelmet szenteltünk a kutatásban, nemcsak azért, mert az elmúlt évtizedben a közgazdaságtani kutatásoknak is a fősodrába került,¹¹ hanem mert egyre többet tudunk annak a negatív társadalmi-jóléti hatásairól is.¹²

10 Az egyes országokra jellemző árszínvonal megállapításához az EUROSTAT „Price level index for final household consumption expenditure (HFCE) 2019” adatait használtuk. Letöltés helye: <https://ec.europa.eu/>; letöltés ideje: 2021. 03. 10. Eszerint ha az uniós átlagot 100-nak vesszük, akkor a háztartási fogyasztás árindexe Magyarországon 66,8, Romániában 55,2, Szlovákiában 86,4, Szerbiában pedig 56,5. Az Ukrajnára vonatkozó értéket az IMF kimutatásai alapján 44,2-re becsüljük. Letöltés helye: <https://data.imf.org/>; letöltés ideje: 2021. 03. 10.

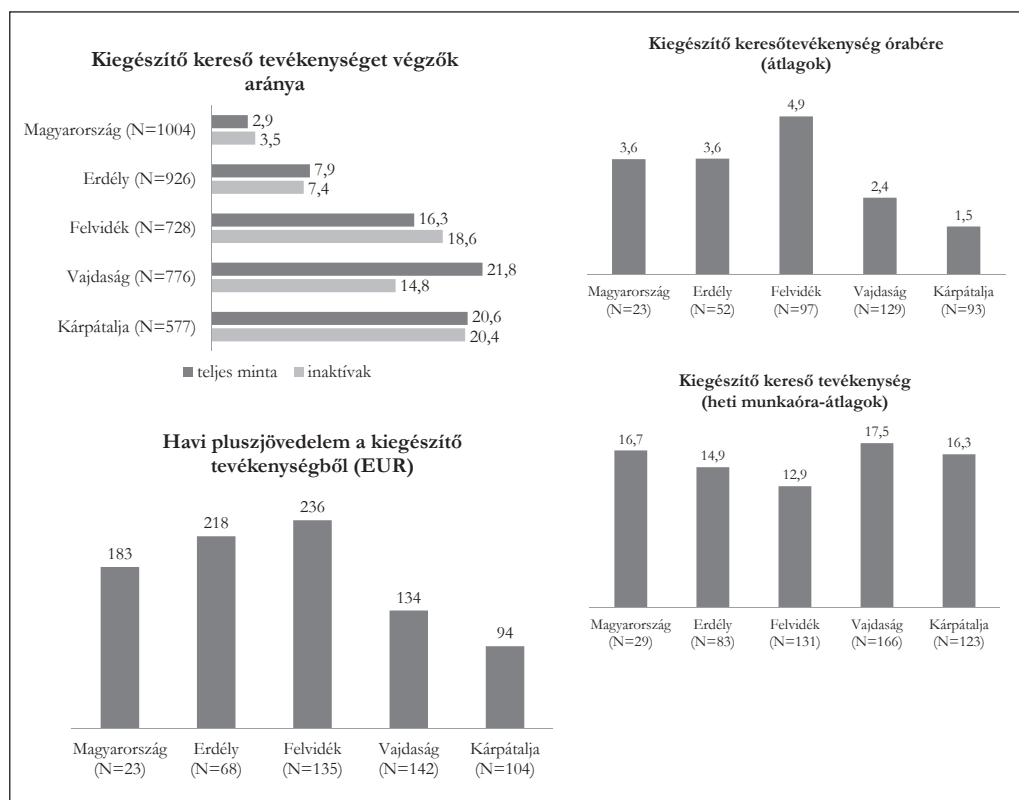
11 Stiglitz, Joseph: *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*. WW Norton & Company: New York, 2012.; Piketty, Thomas: *A tőke a 21. században*. Kossuth: Budapest, 2015.

12 Wilkinson, Richard G. – Pickett, Kate. *The spirit level: Why equality is better for everyone*. Penguin UK: London, 2010.

4. ábra: Jövedelem a főmunkahelyen

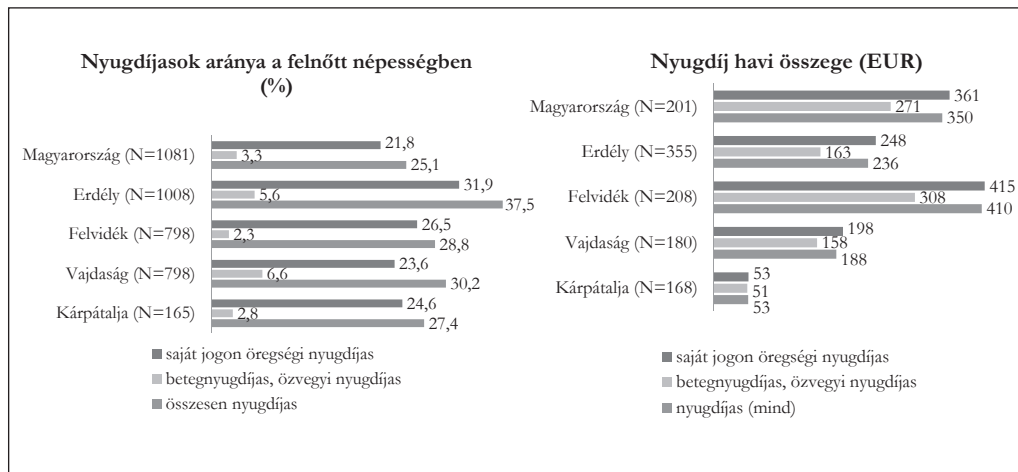
A Kárpát-medencei magyarok egy számottevő hányada a főtevékenysége mellett *kiegészítő kereső tevékenységet* is végez (5. ábra). Ezeknek az aránya Magyarországon nem számottevő (2,9%), Erdélyben alacsony (7,9%), Felvidéken viszont minden hatodik, Kárpátalján és a Vajdaságban pedig minden ötödik magyart érint. Ez a tevékenység nemcsak a főállású keresőkre jellemző – a Vajdaságban minden harmadik, a többi régióban pedig közel minden második érintett a főtevékenysége szerint az inaktívok csoportjába tartozik (nyugdíjasok, egyetemi hallgatók stb.). A kiegészítő kereső tevékenység átlagos heti időtartama – jelentős szórás mellett – régióként 12 és 18 óra között változik. Az óráberek – Magyarország kivételével – mindegyik régióban enyhén meghaladják a főtevékenységre jellemző átlagokat, és a Kárpátalján jellemző 1,5 eurótól a szlovákiai 5 euróig terjednek, ezzel mintegy 94 illetve 236 euró havi pluszjövedelmet generálnak. A főállással rendelkező személyeknél a kiegészítő tevékenységből származó jövedelem a teljes jövedelem kb. negyedet teszi ki.

5. ábra: Kiegészítő keresőtevékenység

A Kárpát-medence különböző régióiban nagyok az eltérések abban a tekintetben, hogy mekkora a nyugdíjasok aránya (6. ábra). Ez a felnőtt népességre vetítve Erdélyben a legnagyobb (37,5%) és Magyarországon a legkisebb (25,1%). Ezen belül a betegnyugdíjasok és az öregségi nyugdíjasok aránya szintén változó, a Vajdaságban a nyugdíjasok 22%-a, a Felvidékiek 7,9%-a tartozik ebbe a csoportba. A *nyugdíjak* összegét tekintve a jövedelmekénél is nagyobb eltérést tapasztaltunk az egyes régiók között: míg egy átlagos kárpátaljai nyugdíjas mindössze 53 eurónyi havi járulékot kap, a szomszédos Felvidéken egy nyugdíjas ennek közel nyolcszorosából, 410 euróból gazdálkodhat. Kárpátalján annyira alacsony a nyugdíj összege, hogy a különböző jogosultságú nyugdíjak között alig van különbség, a többi régióban az öregségi nyugdíj összege legalább negyedével (Erdély) és legfeljebb felével (Felvidék) nagyobb a beteg- és özvegyi nyugdíjak összegéhez képest. A nyugdíjak átlaghoz viszonyított szórása Kárpátalján, Vajdaságban és Erdélyben hasonló (0,45 körül alakul), a legnagyobb egyenlőtlenségeket a Vajdaságban mértük – itt a felső egynegyed átlagnyugdíja csaknem háromszorosa az alsó kvartilisének. Egyébként ez az egyetlen régió, ahol a nyugdíjak közötti különbségek nagyobbak a béregyenlőtlenségeknél.

Jelentős régiók közötti különbségek vannak abban is, hogy a nem foglalkoztatott népesség nyugdíjasokon kívüli csoportjának (háztartásbeli, munkanélküli, gyesen lévő, tanuló és egyéb inaktív népesség) mekkora hányada részesül valamilyen támogatásban, *segélyben*. Ez az arány az erdélyiek esetében a legalacsonyabb (18,6%), a magyarországiak esetében pedig a legmagasabb (46,3%).

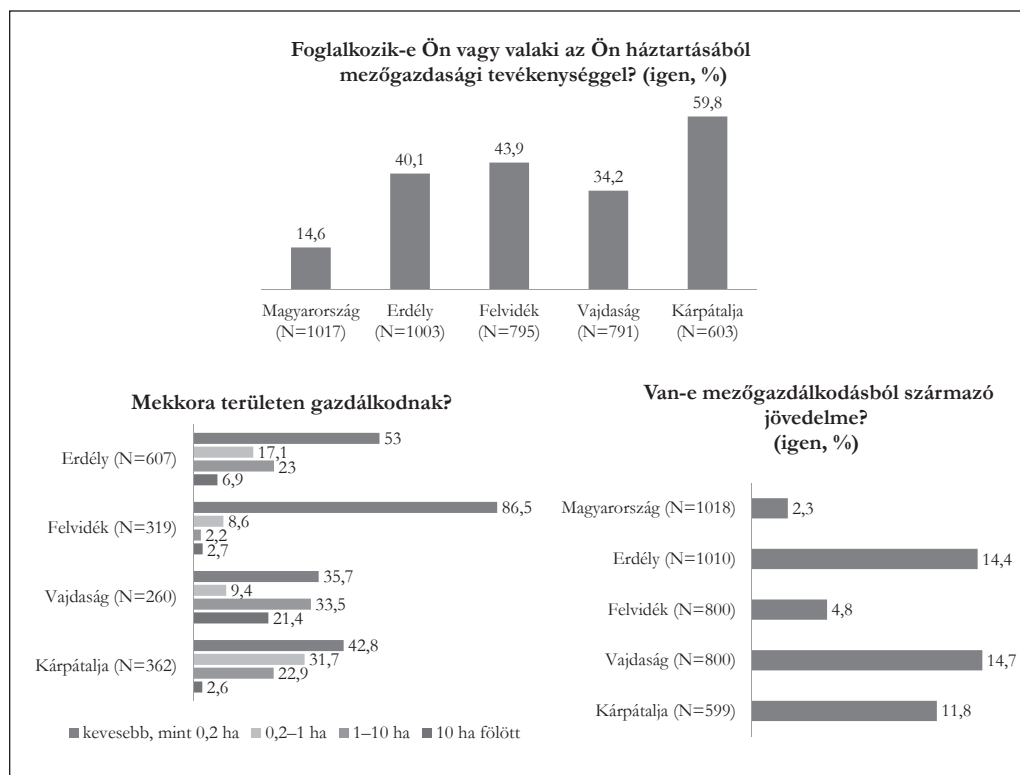

6. ábra: Nyugdíj, segély

A kutatásban a bérből, nyugdíjakból és segélyből-támogatásból származó bevételek mellett külön rákérdeztük a háztartások *vagyont*ból illetve a mezőgazdaságból származó jövedelmeire is. Az előbbire az egyes régiókban nagyon eltérő módon válaszoltak, eszerint a magyarországiak csupán 1,8%-a jelezte, hogy rendelkezik olyan jövedelemmel, amely ingatlanbérlelésből, megtakarítás utáni kamatokból, részvény utáni osztalékból vagy egyéb befektetésekből származik. Ez az arány a kárpátaljaihoz hasonló (2,1%), Felvidéken és Erdélyben valamivel magasabb (4,9, illetve 4,1%), a Vajdaságban pedig 8% körüli. Mivel ezek a számok nincsenek összhangban a releváns makroadatokkal, megbízhatóságuk kétséges és régióként nagyon kevés a használható esetszám, a mélyebb elemzésüktől eltekintünk.

A *mezőgazdaságból és erdőgazdálkodásból származó jövedelmek* régióként nagy eltéréseket mutatnak, ami annak is köszönhető, hogy nagyok a különbségek abban, hogy a lakosság mekkora hányada és milyen üzemméret mellett foglalkozik ezekkel a tevékenységekkel (7. ábra). Kárpátalján a magyarok közel 60%-a, Felvidéken és Erdélyben 40–45%-a, a Vajdaságban minden harmadik, Magyarországon pedig minden hetedik háztartásban van valaki, aki foglalkozik mezőgazdálkodással. Ennek nagyrésze háztáji kertészkedés: Felvidéken tíz gazda közül kilenc, Erdélyben öt, Kárpátalján és Vajdaságon pedig négy 0,2 hektárnál kisebb területen gazdálkodik. Nagyobb méretű (10 hektár feletti területen zajló) farmgazdálkodás leginkább a vajdaságiakra (21%), kisebb mértékben pedig az erdélyiekre

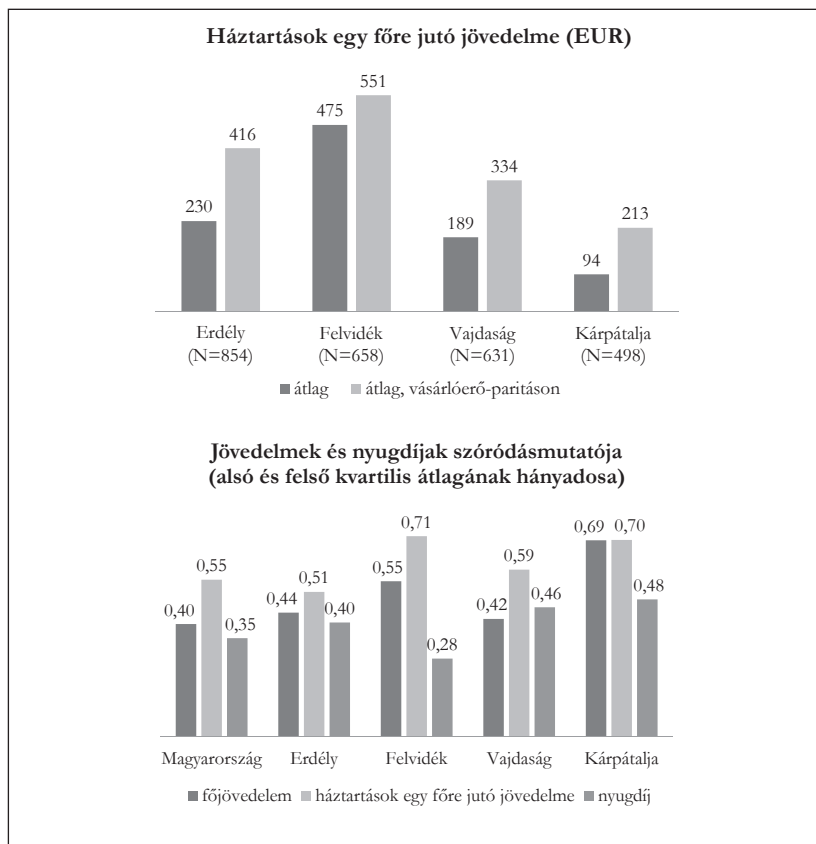
(6,9%) jellemző. Értelmeszerűen a mező- és erdőgazdálkodásból származó jövedelemmel rendelkezők aránya is itt a legnagyobb (14–15%). Felvidéken a magyarok kevesebb mint 5%-a, Magyarországon kevesebb mint 3%-a rendelkezik mezőgazdaságból származó bevételekkel. Az alacsony esetszám miatt leginkább csak az erdélyi és a vajdasági gazdák bevételeit lehet érdemben elemezni. Ennek éves átlaga 2018-ban 1500 euró körül alakult mindkét régióban, viszont a korábbi jövedelemtípusokhoz képest (bérjövedelem, nyugdíjak) nagyon nagy a szórása és jelentős a koncentrációja a nagyobb szereplőknél: Erdélyben a bevételek kétharmada, Vajdaságban közel fele a 10 hektárnál nagyobb területen gazdálkodókhoz jut.

7. ábra: Mező- és erdőgazdálkodásból származó jövedelem

A kutatásban a négy külhoni területen a háztartás havi összjövedelmére is rákérdeztünk, amiből kiszámoltuk az *egy főre jutó jövedelmet* (8. ábra). Ennek mértéke a felvidéki magyarok körében a legnagyobb (475 euró per fő), egy átlagos erdélyi háztartástag ennek a feléből (230 euró) gazdálkodik, egy vajdasági háztartástagra 189, egy kárpátaljai csupán 94 euró jut. Vásárlóerő-paritáson számolva az EU-s átlagárhoz viszonyítva ezek a bevételek „többet érnek” az egyes országok belső piacain, a régiók között pedig enyhén csökkennek a különbségek.

A személyijövedelem-eloszlásokkal való összehasonlítás tanulsága az, hogy a régiók közötti egyenlőtlenségek a jövedelmek háztartási redisztribúciója mentén tovább erősödnek. Különösen látványos ez a különbség a kárpátaljai magyarok körében, ahol egy átlagos bér „csupán” 3,4-szer volt kisebb egy átlagos felvidéki magyar béréhez képest, az egy főre jutó háztartási bevétel esetében viszont már ötszörös a különbség. A régiókon belüli egyenlőtlenségek is a Kárpátalján a legerősebbek: itt egy átlagos felső jövedelmi negyedhez tartozó háztartástagra 5,5-szer nagyobb összeg jut egy alsó negyedhez tartozóhoz képest. Ez a mutató az erdélyi magyaroknál a legalacsonyabb (3,5).

8. ábra: Háztartások egy főre jutó jövedelme, egyenlőtlenségek

A régiók közötti jövedelemkülönbségek lenyomata megjelenik az *anyagi helyzet szubjektív megítélésében* is, de a különbségek mértéke lényegesen kisebb, és a régióssorrend is változik (1. táblázat). Eszerint a felvidéki magyarok gondolják a jövedelmi helyzetüket a leginkább kedvezőnek, 56%-uk értékelte úgy, hogy elfogadhatóan vagy anyagi gondok nélkül él. Ezután az erdélyiek (45%) és a magyarországiak következnek (41,4%), tőlük alig

lemaradva a kárpátaljaiak (38,2), annak ellenére, hogy átlagosan a magyarországiak alig egyötödét keresik. Ez egy kifejező példája annak, hogy a jövedelmi helyzet percepcióját a differenciált érintkezés és a viszonylagos előny/lemaradás szubjektív érzése legalább annyira magyarázza, mint a tényleges keresetek mértéke. Hasonlóképpen: legkevésbé az erdélyiek érzik úgy, hogy hónapról hónapra anyagi gondjaik lennének vagy nélkülözések között élnek, annak ellenére, hogy bevételeik – az alsó kvartilisban is – jóval elmaradnak a magyarországiakétól és a felvidékiekétől. Az erdélyi példa azt is jelzi, hogy az anyagi helyzettel való elégedettség nemcsak a jövedelmek nagyságával, hanem a jövedelmi egyenlőtlenségek kisebb mértékével is összefügg.

	Magyarország (N=691)		Erdély (N=841)		Felvidék (N=650)		Vajdaság (N=629)		Kárpátalja (N=494)	
	%	EUR	%	EUR	%	EUR	%	EUR	%	EUR
nélkülözések között élnek	0,9	178	2,4	152	2,8	166	3,2	105	4,6	59
hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	12,5	321	9,7	171	10,9	312	17,4	149	16,1	71
beosztással épp hogy kijönnek a pénzükből	45,2	491	42,9	197	30,4	395	44,8	178	41,1	83
elfogadhatóan élnek	37,3	691	37,4	272	44,1	528	30,8	232	35,8	127
anyagi gondok nélkül élnek	4,1	819	7,6	332	11,9	757	3,9	273	2,4	110
összesen	100	537	100	230	100	473	100	189	100	94

1. táblázat: A szubjektív jövedelmi helyzet szerinti eloszlások (%) és az egy főre jutó háztartási jövedelmek átlagai (EUR) az egyes kategóriákban

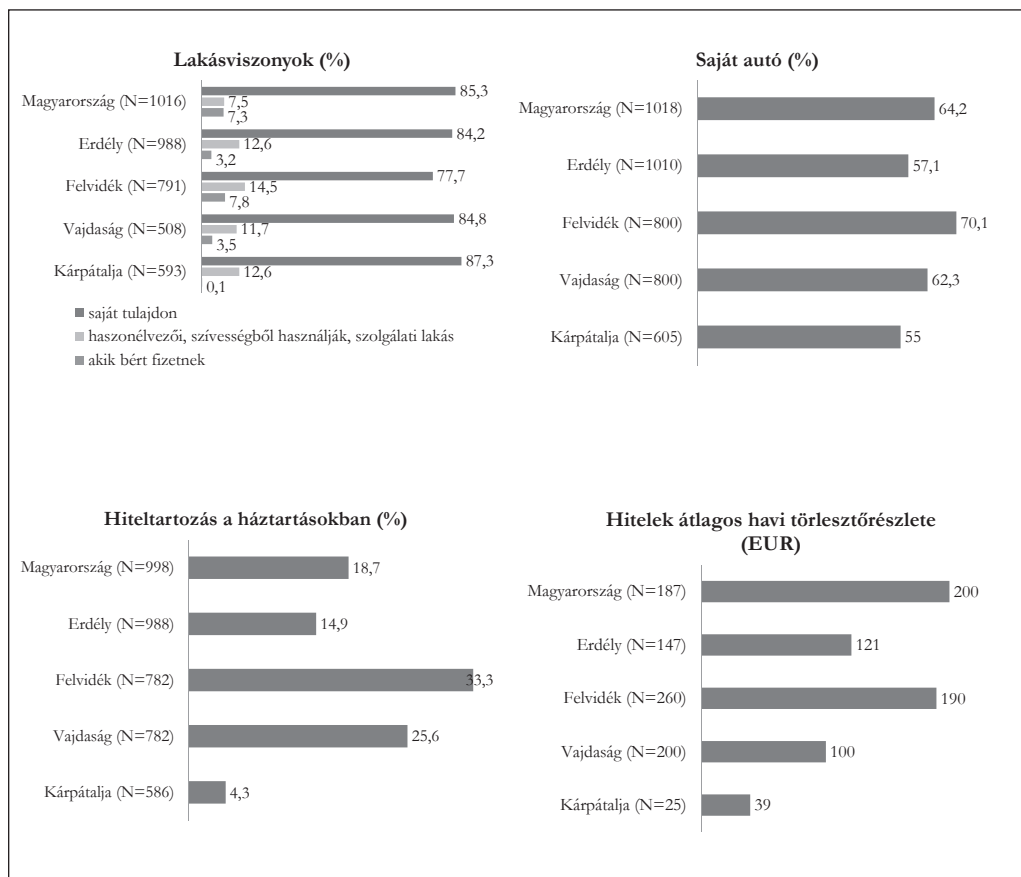
„Ön hogyan ítéli meg a családja jövedelmét a szükségletekhez viszonyítva?”

A Kárpát-medencei magyarok pénzügyi helyzetének egy további indikátoraként a *háztartások eladósodottságát* is megvizsgáltuk. Eszerint a felvidékiek és a vajdaságiak között a legmagasabb a hitel- vagy kölcsöntartozással rendelkezők aránya, itt minden harmadik, illetve negyedik családot érinti. Magyarországon ez az arány 19, Erdélyben 15%, Kárpátalján nagyon alacsony, csupán 4%. A hitelek átlagos havi törlesztőrésze Magyarországon a legmagasabb (200 euró családonként), ehhez hasonló a Felvidéken (190 euró), lényegesen kevesebb az erdélyi (121) és a vajdasági magyarok (100) körében. Jellemző, hogy minél nagyobb a hitelek átlagösszege, annál nagyobb a szórása is.

A külföldi magyarok anyagi helyzetének komplexebb megismeréséhez végül a *vagyon helyzet* két népszerű indikátorát is megnéztük: a lakáshelyzetet és a személyautók meglétét/hiányát. Közép-Kelet-Európára általában jellemző, hogy magas a lakástulajdonosok aránya.¹³ Nincs ez másként az általunk vizsgált régiókban sem, ahol a saját tulajdonú ingatlanban lakók aránya 78%-tól (Felvidék) 87%-ig (Kárpátalja) terjed. További 7–14%-ot jelentenek azok, akik rokoni vagy szívességi alapon, ingyenesen használják azt az ingatlant, ahol laknak. A bérlők aránya Magyarországon (7,3%) és a felvidéki magyarok körében (7,8%) a legmagasabb, Erdélyben és a Vajdaságban 3–3,5% körül alakul, Kárpátalján elenyésző (0,1%). A lakásuk értékének szubjektív becslésére eltérő mértékben vállalkoztak az egyes régiókban, a magyarországiak harmadától, a felvidékiek háromnegyedétől kaptunk erre vonatkozó adatokat. Eszerint a felvidéki magyarok lakásának átlagos piaci értéke 60 000 euró, a magyarországi és erdélyi magyaroké 42–43 000 euró, a vajdasági és a kárpátaljai ingatlanok átlagértéke pedig 30 000 euró körül alakul. A lakásárak relatív szórása mind-egyik régióban meghaladja a különböző típusú bevételekét (egyéni jövedelem, nyugdíj, háztartások egy főre jutó jövedelme). Mivel a saját ingatlanok a háztartások vagyonának domináns hányadát teszik ki – különösen a hátrányosabb helyzetűeknél¹⁴ – ez azt is valószínűsíti, hogy a vagyon szerinti egyenlőtlenségek mértéke mindenütt magasabb a jövedelmi egyenlőtlenségeknél.

13 Boldizsár Anna – Kékesi Zsuzsa – Kóczyán Balázs – Sisak Balázs: A magyar háztartások vagyoni helyzete a HFCS felmérés alapján. *Hitelintézet Szemle*, 2016. 15 (4). 115–150.

14 Uo.

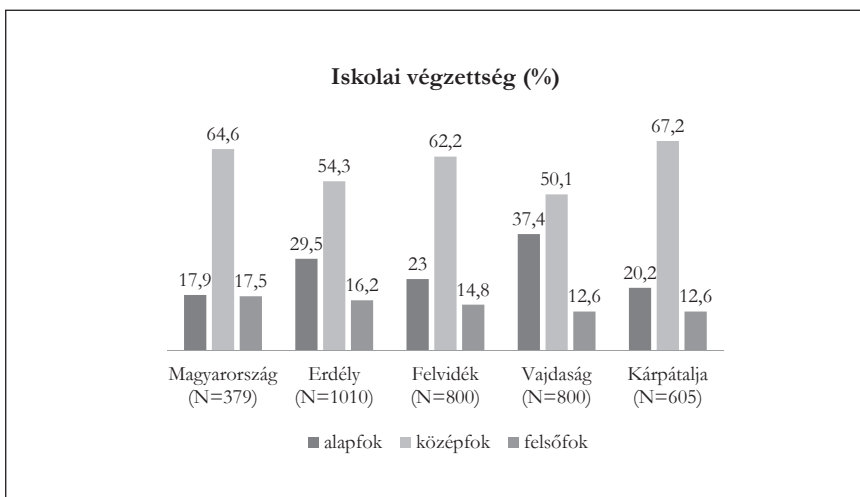
9. ábra: Vagyoni helyzet, eladósodottság

A személygépkocsikat illetően mindegyik régióban 50% fölött van azoknak a háztartásoknak az aránya, akik rendelkeznek autóval. A magyarországi és a kárpátaljai magyarok ötöde jelezte, hogy nem engedhetik meg maguknak, hogy autót használjanak, ez az arány a Felvidéken (6,3%) és Vajdaságban (8%) a legalacsonyabb. Ebben a csoportban – amint az várható volt – jelentősen felülreprezentáltak az egy főre jutó háztartási bevételek szempontjából az alsó jövedelmi kvartilisbe tartozók.

Humán tőke

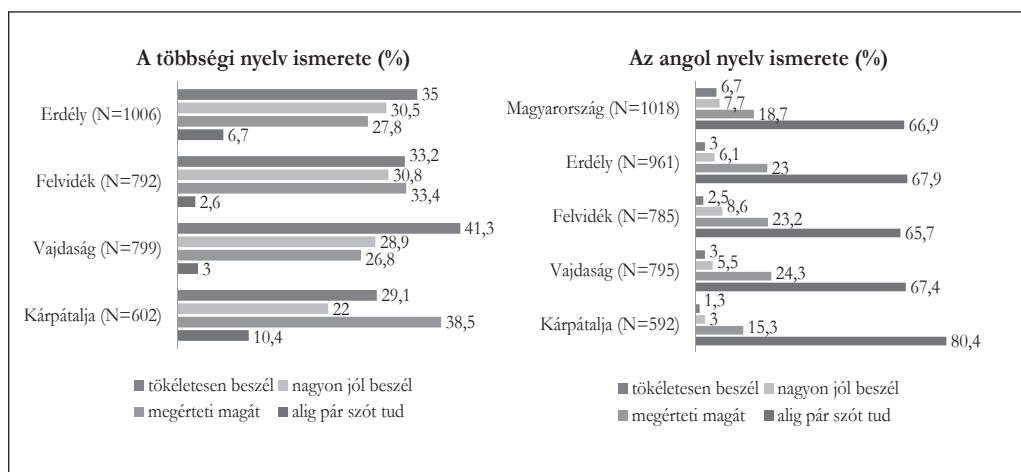
Iskolázottság

A humán tőke vonatkozásában először a határon túli magyarok iskolai végzettségével kapcsolatos adatokat vizsgáltuk meg. A rendszerváltás utáni népszámlálási statisztikákból tudjuk,¹⁵ hogy a kisebbségi magyarok mindenütt alulreprezentáltak a magasabb végzettségi kategóriákban, és az egyre bővülő magyar felsőoktatás ellenére¹⁶ ezt a hátrányt azóta sem sikerült behozni. A vizsgálatunk mintasúlyozásához használt becslés szerint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a felnőtt magyar lakosságban 13 (Kárpátalja és Vajdaság), 15 (Felvidék) és 16%-ra (Erdély) tehető. Az alacsonyabb szinteken nagyobbak az eltérések az egyes régiók között, a vajdaságiak 37, az erdélyiek 30%-ának legfeljebb általános/alapiskolai képzettsége van, a középfokú végzettségűek aránya pedig a Kárpátalján és a Felvidéken a legnagyobb (67, illetve 62%).

10a. ábra: Humán tőke: iskolázottság, nyelvtudás

- 15 Kiss Tamás: Demográfiai körkép – A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012. 21 (1). 24–48.; Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó: Kolozsvár, 2015.
- 16 Papp Z. Attila: A Kárpát-medencei kisebbségi magyar felsőoktatás kihívásai. *Felsőoktatási Műhely*, 2010. 4 (3). 79–92.

10b. ábra: Humán tőke: iskolázottság, nyelvtudás

Nyelvtudás

A nyelvtudás alaposabb vizsgálatát azért tartottuk indokoltnak, mert korábbi vizsgálatokból egyértelműen kiderült, hogy a jövedelmek – és ezzel együtt a jólét – egy szignifikáns hányadát magyarázza még úgy is, ha minden egyéb tényező – köztük az iskolai végzettség – hatását kiszűrjük.¹⁷ A többségi nyelv nem megfelelő ismerete a nyelvi kisebbségi csoportok bérhátrányának az egyik magyarázata lehet, ezen kívül pedig a szubjektív jólét szintjét is befolyásolhatja az általános komfortérzet mentén, ugyanakkor az érvényesülés és a mindennapi boldogulás lélektani korlátja is lehet a retorikai magabiztosság és az asszertivitás dimenzióiban. A külhoni magyarok közül a kárpátaljai magyarok beszélik a legkevésbé az államnyelvet, a válaszadók közel fele számolt be arról, hogy nem beszéli nagyon jól az ukrán nyelvet. Erdélyben, a Felvidéken és a Vajdaságban az eltérő nyelvi rezsimek, nyelvhasználati mintázatok és a többségi nyelvoktatás módszertanának különbségei ellenére az eredmények meglepően hasonlóak: önbevallás szerint a magyarok 10–15%-a anyanyelvi szinten, 23–26%-a tökéletesen és 29–31%-a nagyon jól beszéli a domináns államnyelvet. Abban is hasonlítanak az egyes régiók, hogy korcsoportok szerint a nyelvtudás egy fordított U alakú görbét követ: a középkorúak (40–59 év között) nyelvtudása a legjobb, az ennél fiatalabbak, de különösen a 70 év felettiek nyelvismerete pedig jelentősen elmarad az átlagtól.

17 Csata Zsombor: Etnikai párhuzamosságok az erdélyi gazdaságban. *REGIO. Kisebbség Kultúra Politika Társadalom*, 2019. 27 (1). 37–80.

Társadalmi kapcsolatok/társadalmi tőke

A külhoni magyarok társadalmi tőkeforrásainak három összetevőjét vizsgáltuk a kutatásban. Lancee¹⁸ és Csata¹⁹ korábbi elemzései alapján különbséget tettünk a társadalmi tőke strukturális és kognitív összetevői között, előbbit a kapcsolatok, utóbbit az interperszonális bizalom mértékén keresztül operacionalizáltuk. Mind a strukturális, mind pedig a kognitív dimenziókban különbséget tettünk az úgynevezett „összekötő” (*bonding*) és az „összekapcsoló” (*bridging*) kapcsolatok között, amely az etnikailag homogén illetve heterogén – a többségi társadalom tagjaival kialakított kapcsolatok – gyakoriságát és hányadát jelenti az egyén kapcsolatrendszerében. A szempontokat tovább árnyaltuk azzal, hogy személyes, úgynevezett „erős” kötésekről (családtagok, közeli barátok) vagy „gyenge” kötésekről (ennél távolabbi ismerősök) van szó. Strukturális dimenzióban az ún. névgenerátor módszerrel²⁰ négyféle élethelyzetben kérdeztünk rá a kapcsolatok meglétére, gyakoriságára és jellemzőire: 1. személyes, bizalmas dolgok megbeszélése családon kívüli személlyel; 2. barátkozás, társas együttlét; 3. pénzbeli kölcsön nyújtása; 4. segítség, tanács a hivatalos ügyintézésben. Egy másféle kategorizálás szerint²¹ az első kettőt tekinthetjük rokonszenvi, utóbbi kettőt pedig funkcionális kapcsolatoknak.

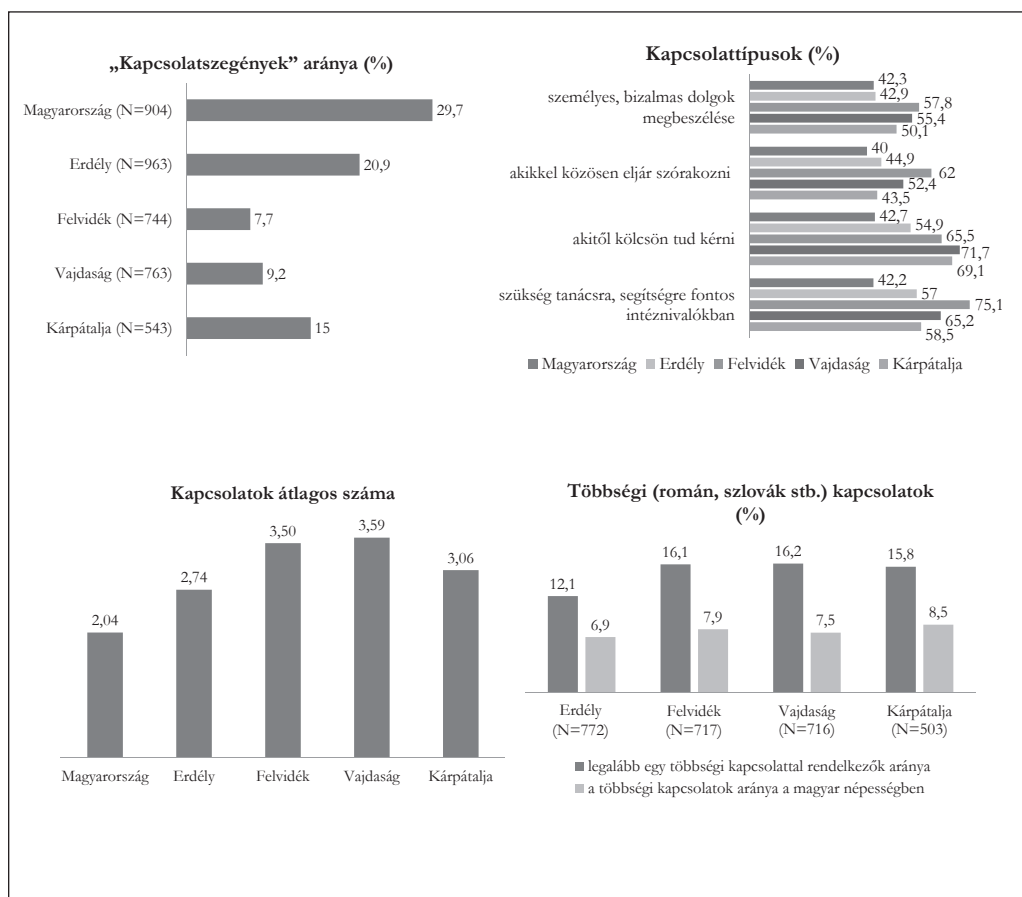
Az eredmények azt mutatják, hogy a Kárpát-medencei magyarok körében a magyarországiak a leginkább *kapcsolatszegények*, 30%-uk mindegyik szituációban azt említette, hogy nincsenek olyan személyek a környezetében, akikkel ezekben az élethelyzetekben kapcsolatban lenne. Ez az állapot Erdélyben a magyar felnőttek 21, Kárpátalján 15, a Vajdaságban 10, Felvidéken pedig 8%-át érinti (11. ábra). A régiók közötti sorrend ugyanaz akkor is, ha az említett kapcsolatok számát vizsgáljuk: míg Magyarországon átlagban csupán 2 személyt említettek, a Felvidéken és a Vajdaságban ez 3,5 körülire tehető. Mindegyik régióra jellemző, hogy ritkábbak a személyesebb és gyakoribbak a funkcionális tartalmú kötések, nagyobb arányban említettek olyan személyeket, akiktől pénzt tudnak kölcsönkérni, vagy számíthatnak a segítségükre, ha ügyintézésről van szó. A külhoni régiókban mindenütt alacsony azoknak a kapcsolatoknak az aránya, amelyeket a többségi nemzet tagjaival alakítanak ki: Erdélyben ez az összes említett kapcsolat mindössze 6%-át, a Vajdaságban 7%-át, Felvidéken és Kárpátalján pedig 8-8%-át teszik ki.

18 Lancee, Bram: *Immigrant performance in the labour market: Bonding and bridging social capital*. Amsterdam University Press: Amsterdam, 2012.

19 Csata, 2019. Etnikai párhuzamosságok az erdélyi gazdaságban, i.m. 37–80.

20 Marsden, Peter V.: Recent Developments in Network Measurement. In: Carrington, Peter J. – Scott, John – Wasserman, Stanley (eds.): *Models and Methods in Social Network Analysis*. Cambridge University Press: New York, 2005. 8–30.

21 Mérei Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó: Budapest, 1998.

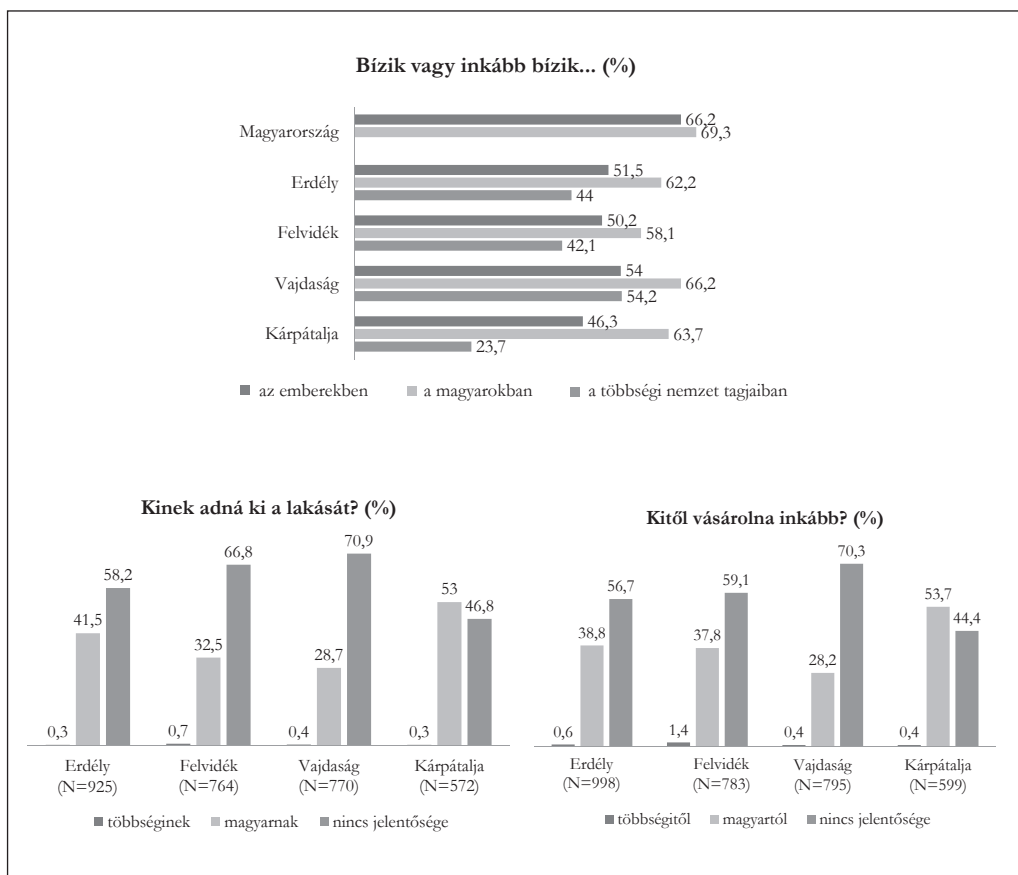

11. ábra: Strukturális társadalmi tőke: kapcsolatok

A társadalmi tőke kognitív dimenziójában az látható, hogy a kapcsolatszegényebb Magyarországon a legmagasabb a generalizált *bizalom* szintje, a felnőtt lakosság kétharmada válaszolt pozitívan arra a kérdésre, hogy mennyire bíz meg általában az emberekben, ez az arány a többi régióban csupán 50% körüli (12. ábra). Ezek az eredmények összhangban vannak azokkal a korábbi – szinte törvényszerűnek tekinthető – szakirodalmi megfigyelésekkel, miszerint azokban a társadalmakban, ahol magasabb az általánosított bizalom, ritkábban alakulnak ki szorosabb kapcsolati elköteleződés, az alacsonyabb bizalmi szint viszont magasabb bizonytalansággal jár együtt, ami elől az emberek rendszerint a személyesebb, „homofílián” alapuló kapcsolatok biztonságába menekülnek.²² Ezzel összhangban a külhoni régiókban általában jellemző, hogy a magyarok sokkal jobban bíznak a

22 Fukuyama, Francis: *Bizalom*. Európa Kiadó: Budapest, 1997.; Kollock, Peter: The Emergence of Exchange Structures: An Experimental Study of Uncertainty, Commitment, and Trust. *American Journal of Sociology*, 1994. 100 (2). 313–345.

nemzettársaikban, mint általában az emberekben, a többségiekkel szembeni bizalom pedig még ennél is alacsonyabb. Az etnikai határok leginkább Kárpátalján jelentenek nagyon erős demarkációs vonalat (a magyarok csupán negyede említette, hogy bízik az ukránokban), de a Felvidéken és Erdélyben is markánsan jellemző. A jelenség szoros összefüggésben van azzal is, hogy mennyire elterjedt az adott társadalomban a korrupció, általában pedig hogyan működnek a demokrácia azon intézményei, amelyek a személytelen, polgári együttműködés biztonságát garantálják, kikényszerítik.²³

12. ábra: Kognitív társadalmi tőke: bizalom, gazdasági etnocentrizmus

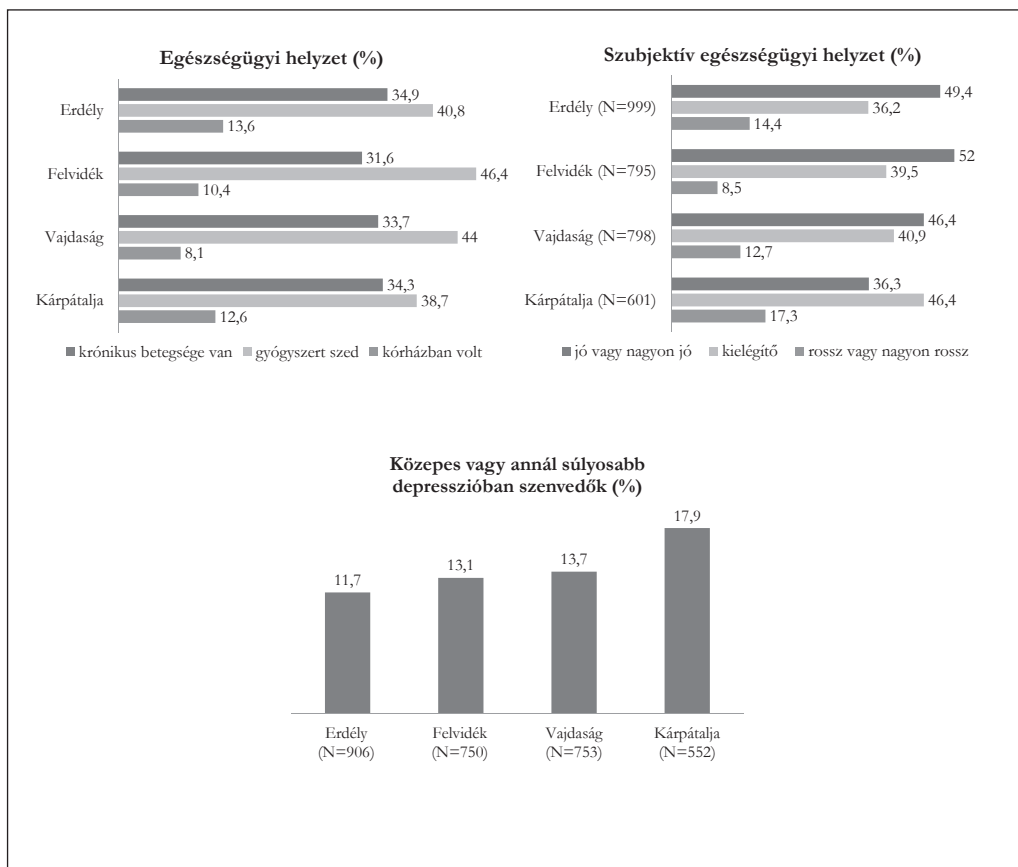
A kutatásban az etnikai alapú választások, az „összekötő” típusú társadalmi tőke tárgyiasulásának egy másik formájára, a *gazdasági etnocentrizmus* vizsgálatára is kitértünk. Arra a kérdésre, hogy vásárláskor szoktak-e figyelni arra, hogy honnan származik a termék, a

23 Landa, Janet Tai: *Trust, ethnicity, and identity: beyond the new institutional economics of ethnic trading networks, contract law, and gift-exchange*. University of Michigan Press: Ann Arbor, 1994.

legnagyobb arányban az erdélyiek (56,1%), legkisebb arányban a magyarországiak (36,5%) válaszoltak igennel. A területileg preferenciális válaszok alapja régióként más és más: a magyarországiak inkább azért fizetnek többet egy termékért, ha azt Magyarországon gyártották (29,9%), a külföldi magyarokra viszont inkább az jellemző, hogy az utódorszáruk helyett a szűkebb régiójuk termékeit vagy a Magyarországon gyártott termékeket részesítették előnyben. Ez a mintázat különösen a kárpátaljaiakra jellemző, az erdélyiek és a felvidékiek preferenciái eszerint a területi szempont szerint csak marginálisan különböznek. A szűkebben vett etnocentrikus opciók – azok aránya akik, ha választhatnának, inkább magyartól vásárolnának – 28% (Vajdaság) és 54% (Kárpátalja) között változik. Az etnocentrizmus mértéke ehhez hasonló akkor is, ha egy intímabb, hosszabb távú személyes elköteleződést jelentő szerződésről, a lakáskiadásról van szó. Ezzel kapcsolatban a vajdasági magyarok 29, a felvidékiek 33, az erdélyiek 42, a kárpátaljaiak 53%-a jelezte, hogy inkább magyar albérlőt szeretne.

Egészségügyi helyzet

Az egyének szubjektív jóllétét meghatározó tényezők közül a határon túli magyarokra vonatkozóan az egészségügyi állapot értékelésére is kitértünk. A *fizikai egészséggel* kapcsolatban az egyes régiókban hasonló arányban jelezték, hogy valamilyen krónikus betegségben szenvednek (30–35%), a vizsgálatot megelőző két hétben szedtek orvos által felírt gyógyszert (39–46%), illetve hogy az elmúlt évben fekvőbeteg-ellátásra szorultak a kórházban (8–14%). A *mentálhigiénés panaszok* mérésére használt depresszió-skála átlagértékei a Kárpátalján a legmagasabbak (a 0–24-es skálán 5,6), Erdélyben a legalacsonyabbak. Ezekben a régiókban a magyarok felénél, illetve egyharmadánál jelennek meg a depresszió tünetei, a közepesen súlyos vagy súlyos szimptomákat mutató személyek aránya pedig 4% körül alakul mindegyik régióban. Az *egészségügyi állapot* általános megítélése szintén a Kárpátalján a legrosszabb, itt alig több mint egyharmadra tehető azoknak az aránya, akik azt jónak vagy nagyon jónak értékelik, a többi régióban ez a felnőtt magyarok kb. felére jellemző. Kifejezetten rossz vagy nagyon rossz egészségi állapotról a felvidéki magyarok 9, a vajdaságiak 13, az erdélyiek 14, a kárpátaljaiak 17%-a számolt be.

13. ábra: Egészségügyi helyzet

Vallásosság

Az életminőség és a jóllét a kontextusában végül a Kárpát-medencei magyarok *vallásosságának* a mértékét és a jellegét külön komponensként vizsgáltuk meg. Az ezzel kapcsolatos elemzések ugyanis részint társadalmi erőforrásként tekintenek a vallásosságra, mint ami az egyének társas integrációját segíti elő a vallási közösséghez való tartozás révén. Másrészt pedig amellől érvelnek, hogy a vallásosság – spirituális dimenzióban – az egyéni léten túlmutató pozitív célok lehetőségeit is kínálhatja, ezáltal pedig egyfajta egészséglélektani védettséget is biztosít a vallásgyakorlók számára.²⁴

24 Kopp – Martos, 2011. A magyarországi gazdasági növekedés, i.m.

14 ábra: A vallásosság dimenziói

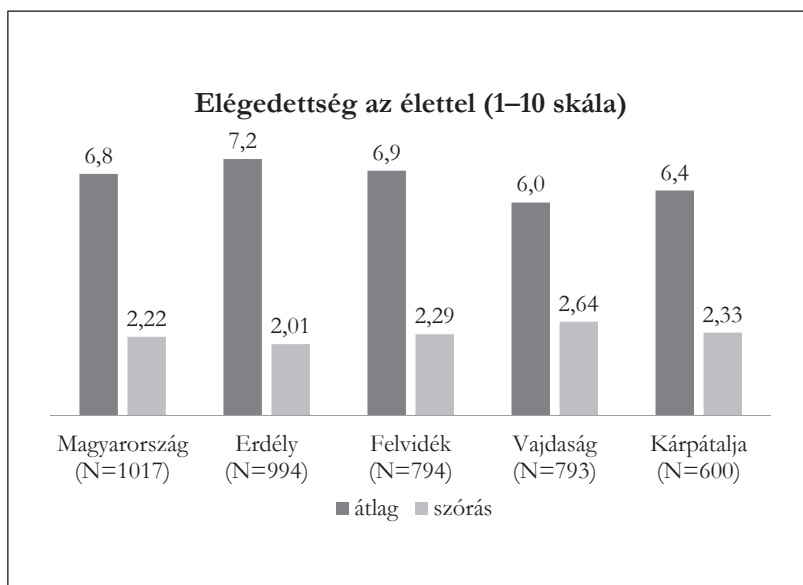
A korábbi operacionalizálási gyakorlatnak megfelelően²⁵ a vallásosságot a kérdőívünkben részben a Rodney Stark-féle modell, részben pedig a Tomka Miklós által kidolgozott indikátorok mentén mértük. Az előzetes tapasztalatokkal összhangban az eredmények azt mutatják, hogy a vallásosság tekintetében nagyok az eltérések az egyes régiók között. A szakirodalomban vallási következményként címkézett dimenzióban például – amelyben a vallásnak a mindennapokban való jelentőségét vizsgáltuk a „*Mennyire fontos Isten az ön életében?*” egytől tízig terjedő skáláján – az erdélyi magyarokra számított átlag 8,9, Kárpátalján 8,6, a Vajdaságban 7,7, a Felvidéken 6,8, Magyarországon viszont csupán 5,1 (14. ábra). Jelentősek a regionális különbségek a szertartások látogatottságában is: míg az erdélyi magyarok közel 30%-a, a magyarországiak csupán 4%-a jelezte, hogy hetente jár templomba. A rituális cselekvések másik mutatója, az imádkozás pedig Erdélyben és Kárpátalján szinte mindenkire (93–94%), Magyarországon viszont csak a

25 Kiss Dénes: Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai. *Erdélyi Társadalom*, 2010. 8 (1–2). 71–87.

felnőtt népesség kevesebb mint felére (44%) jellemző. Magyarországon a legalacsonyabb az ún. intézményes/egyházi vallásosság mértéke is, a felnőttek 79%-a tartja kereszténynek magát, azoknak az aránya pedig, akik az egyház tanításai szerint vallásosak, csupán 9%-ot tesz ki.

Szubjektív jóllét/életminőség és annak meghatározói

A vizsgálatban a szubjektív életminőséget az „Össességében mennyire elégedett az életével általában?” kérdéssel mértük, egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, ahol a 0 az „egyáltalán nem elégedett”, a 10 pedig a „kifejezetten elégedett” válaszoknak felelt meg. Az öt régió közül a legmagasabb átlagértéket Erdélyben mértük (7,2), a sorban ezután a Felvidék (6,9), Magyarország (6,8), Kárpátalja (6,4) és végül Vajdaság (6,0) következik (15. ábra). Ha a mutató közel normális eloszlást mutat, az azt is jelenti, hogy a népesség fele az életminőségét ezeknél az értékeknél rosszabbnak, a másik fele pedig jobbnak minősítette. Ez a sorrend egyébként az egyes régiókon belüli eltérésekre is illik, a legkisebb szórás az erdélyi magyarokra (2,01), a legnagyobb pedig a vajdaságiakra jellemző (2,33).

15. ábra: Elégedettség az élettel (1–10 skála)

Az étellel való elégedettség meghatározóinak a vizsgálatához régióként egy-egy lineáris regressziós modellt építettünk, ahová – néhány kivétellel – az előző alfejezetekben bemutatott dimenziókat és mutatókat vontuk be (2. táblázat a mellékletben).²⁶ Ezt kiegészítettük néhány szociodemográfiai változóval (nem, kor, családi állapot és településtípus), kihagytuk viszont azokat a szubjektív viszonyulásokat mérő változókat, amelyek esetében az étellel való elégedettség kapcsán az önmagyarázás veszélye felmerült (szubjektív anyagi helyzet, a mentális egészségre használt depresszió-skála és az általánosított bizalom), valamint a gazdasági etnocentrizmusra vonatkozó kérdéseket. A magyarországi kérdőívből kimaradtak továbbá az egészségi állapotra vonatkozó kérdések, ezért a többi régióval való összehasonlítás nem lehet teljes értékű.

A szubjektív életminőség lehetséges meghatározóit először azon az összevont adatbázison vizsgáltuk, amelyben az öt régió adatai együttesen szerepelnek, majd a regresszióinkat lefuttattuk külön-külön mindegyik országra. Az összevont adatbázisra azért volt szükség, hogy megnézzük: az imént említett átlagkülönbségek valódi eltéréseket takarnak-e, vagy csak a mintavételi hiba eredői, netán annak köszönhetőek, hogy a magyarázó változók régióként nagyon eltérő eloszlásokat mutatnak.²⁷ A modell eredményeiből kiderül, hogy az erdélyi magyarok szignifikánsan elégedettebbek, a vajdaságiak pedig szignifikánsan elégedetlenebbek az életükkel, mint a többi régióban élő magyarok, a magyarországi, a felvidéki és a kárpátaljai értékek közötti eltérés viszont nem szignifikáns.

A szociodemográfiai tényezők kapcsán általánosan elmondható, hogy a férfiak, a középkorúak és az egyedül élők a legkevésbé elégedettek az életükkel, bár ebben a tekintetben vannak apróbb eltérések az egyes régiók között. Lakóhely szerint Magyarországon a városiak, Erdélyben a vidékiek tűnnek elégedettebbnek, másutt ez a tényező nem befolyásolta érdemben az értékeléseket. A gazdasági tényezők közül arra számítottunk, hogy leginkább a jövedelem az, amely a szubjektív jólléttel kapcsolatba hozható. Ez a feltetelezés az összevont adatbázison egyértelműen igazolódott, viszont az egyes régiókban úgy tűnik, hogy ennél fontosabb az, hogy a háztartásnak legyen saját autója, sőt, az egy főre jutó jövedelem és az elégedettség kapcsolata a Vajdaságban és Kárpátalján nem is szignifikáns. Ezek a megfigyelések akkor sem változnak, ha az egy főre jutó jövedelmeket

26 Az életminőség meghatározóinak a részletesebb konceptualizálásáról és operacionalizálásáról lásd Csata Zsombor – Kiss Tamás – Tözsér Anett – Borbély Mátyás – Kiss Dénes – Schwarcz Gyöngyi *A Kárpát-medencei magyarok kutatásának elméleti, gyakorlati és módszertani kérdései. Kézirat*. NSKI: Budapest, 2018. Letöltés helye: <https://karpathaza.hu>; letöltés ideje: 2021. 04. 10.

27 Az összevont adatbázis súlyozatlan, a regionális adatbázisok pedig súlyozottak – előbbi tehát az egyes régiókban élő magyarok száma szerint nem reprezentatív, ezért ennek a modellnek a részletes bemutatásától eltekintünk.

a fogyasztói árindexhez igazítjuk. A humán tényezők közül a magasabb iskolai végzettség Magyarországon és Vajdaságban társul nagyobb elégedettséggel, Magyarországon és Erdélyben az angol, Felvidéken és Vajdaságban pedig a többségi nyelv nagyon jó ismeretének vannak mérhető jólléti hatásai. A társadalmi kapcsolatok közül a funkcionális és a rokonszenvi kötődések egyaránt számítanak: nagyobb elégedettséggel társul az, ha az embereknek vannak olyan barátai vagy ismerőseik, akiktől pénzt kérhetnek, vagy segítséget kaphatnak a hivatalok ügyek intézésében, de az is, ha gyakrabban járnak barátaikkal kikapcsolódni. Az egészségügyi helyzetre vonatkozó mutatóinkat három ténykérdés alapján hoztuk létre: van-e krónikus betegsége, volt-e kórházban az elmúlt évben, és hogy szedett-e gyógyszert az elmúlt két hétben. Amint az várható volt, ez a változó – Felvidék kivételével – mindegyik régióban erős hatással van a szubjektív életminőség megítélésére. Végül a vallásosság leginkább a magyarországiak és kisebb mértékben az erdélyiek esetében jár együtt nagyobb elégedettséggel.

Következtetések

A Kárpát-medencében élő magyarok társadalmi-gazdasági helyzetének a változatossága ellenére az összehasonlítás alapján levonhatunk néhány általános érvényű következtetést. Mindenekelőtt nehezen vitatható, hogy pozitív kapcsolat van az EU-s tagság és a Kárpát-medencében élő magyarok életminősége között: Felvidéken, Magyarországon és Erdélyben magasabbak az általános jólléti mutatók, az EU-n kívüli Vajdaságban, de különösen Kárpátalján pedig lényegesen rosszabbak a vizsgált életkörülmények. Ez a törésvonal a munka világában és a jövedelmek vonatkozásában látványosabb: az EU-n kívül nagyobb a kényszervállalkozók és a fizikai önállók aránya, alacsonyabb a munkabiztonság, lényegesen többen dolgoznak munkaszerződés nélkül, prekárius állásokban, és magasabb azoknak az aránya is, akik nyugdíj után kénytelenek munkát vállalni. A népesség nagyobb hányada dolgozik olyan ágazatokban, amelyek kisebb hozzáadott értéket termelnek (mezőgazdaság és ipar), magasabb munkaórák és alacsonyabb bérek mellett.

Vizsgálatunkból az is kiderül, hogy a gazdasági aktivitás és a jobb anyagi helyzet igen lényeges, de nem kizárólagos meghatározói az életminőségnek, és hogy a szerepük akkor jelentősebb, ha az emberek tényleges kényelmét szolgálják, segítik a mindennapi boldogulásban – ezzel magyarázható például, hogy Vajdaságban és Kárpátalján magasabb jóléti előnyökkel jár a saját autó megléte. Az anyagiak mellett hasonló súllyal esik latba az is, hogy milyen az egészségügyi helyzetük (van-e krónikus betegségük, voltak-e

kórházban, szednek-e rendszeresen gyógyszert), tartós párkapcsolatban élnek-e (házasok vagy életközösségben élnek valakivel), és hogy kritikus helyzetben számíthatnak-e barátaik, rokonaik segítségére (pl. pénzkölcsön vagy fontos ügyek intézése). Általában mérhető jóléti előnyei vannak magasabb képzettségnek is, akárcsak a többségi, illetve az angol nyelv ismeretének.

	Összevont adatbázis	Magyarország
kontextuális és egyéni változók		
férfi	-0,227 (0,083)†	-0.43(0.17)†
középkorú	-0,422 (0,115)‡	-0.59 (0.23)†
idős	-0,732 (0,157)‡	-0.66 (0.30)*
családi állapot: nőtlen/hajadon	0,076 (0,151)	0.37 (0.27)
családi állapot: házas vagy élettársal él	0,638 (0,107)‡	0.69 (0.21)†*
településtípus (1-város, 0-falu)	-0,076 (0,08)	0.32 (0.16)*
gazdasági aktivitás, jövedelem és vagyoni helyzet		
aktivitás: nyugdíjas	-0,025 (0,134)	-0.11 (0.28)
aktivitás: munkanélküli	-0,948 (0,219)‡	-0.80 (0.66)
aktivitás: egyéb inaktív (gyes, tanuló stb.)	0,035 (0,14)	0.40 (0.39)
háztartások egy főre jutó jövedelme	0,001 (0)‡	0.001 (0)‡
saját lakás	0,023 (0,108)	0.21 (0.23)
saját autó	0,53 (0,094)‡	0.95 (0.23)‡
humán erőforrás: végzettség és nyelvtudás		
iskolai végzettség: középfok	0,247 (0,106)*	0.81 (0.23)‡
iskolai végzettség: felsőfok	0,567 (0,143)‡	0.81 (0.32)†
röbbségi nyelvtudás		
angol nyelvtudás	0,46 (0,147)†	0.61 (0.29)†
társadalmi kapcsolatok		
személyes problémák megbeszélése	-0,125 (0,085)	-0.14 (0.18)
barátkozás	0,363 (0,092)‡	-0.21 (0.20)
pénzkölcsön	0,384 (0,09)‡	0.37 (0.17)*
segítség hivatalos ügyekben	0,222 (0,088)*	0.07 (0.18)
egészségügyi helyzet		
vallásos	0,388 (0,119)†	0.48 (0.16)‡
régiók		
Magyarország	-0,484(0,133)‡	
Felvidék	-0,628 (0,123)‡	
Kárpátalja	-1,289 (0,118)‡	
Vajdaság	-0,71 (0,13)‡	
N	2927	619
F érték	33.971	13.25
R négyzet	0.211	0.294

2. táblázat: A szubjektív jóllét determinánsai

(OLS-modell, regressziós együtthatók, zárójelben a standard hibákkal)

Jelmagyarázat: *p ≤ 0.05; †p ≤ 0.01; ‡p ≤ 0.001

Referencia-kategóriák: nő, fiatal (18–34 év), egyedül él, falun lakik, gazdaságilag aktív alapfokú végzettség, ill. erdélyi

Erdély	Felvidék	Vajdaság	Kárpátalja
-0.32 (0.15)*	-0.27 (0.19)	-0.41 (0.23)*	0.43 (0.25)
-0.14 (0.22)	0.21 (0.26)	-0.92 (0.31)†	-0.81 (0.30)†*
-0.23 (0.32)	-0.12 (0.37)	-0.93 (0.41)*	-1.51 (0.47)†*
0.30 (0.29)	-0.15 (0.33)	-0.28 (0.43)	0.19 (0.42)
0.61 (0.19)†	0.49 (0.26)*	0.36 (0.29)	0.76 (0.31)†
-0.38 (0.15)†	-0.19 (0.18)	0.39 (0.21)	-0.28 (0.24)
-0.15 (0.26)†*	-0.004 (0.32)	0.35 (0.35)	0.36 (0.43)
-1.46 (0.39)	-0.96 (0.44)*	-0.10 (0.55)	-0.01 (0.57)
0.21 (0.24)	0.26 (0.34)	-0.15 (0.35)	0.12 (0.32)
0.002 (0.001)*	0.001 (0)*	0.001 (0.001)	-0.001 (0.002)
0.11 (0.19)	-0.12 (0.22)	-0.27 (0.29)	-0.66 (0.33)*
0.18 (0.22)	1.04 (0.40)†	0.93 (0.37)†	0.80 (0.30)‡
-0.08 (0.19)	-0.33 (0.25)	0.70 (0.37)	0.31 (0.309)
0.35 (0.28)	0.14 (0.35)	0.56 (0.24)*	0.17 (0.41)
0.03 (0.16)	0.61 (0.21)†	0.56 (0.24)*	-0.31 (0.24)
0.56 (0.29)*	0.30 (0.31)	0.62 (0.40)	0.04 (0.64)
-0.21 (0.15)	-0.11 (0.19)	-0.19 (0.22)	0.35 (0.25)
0.12 (0.16)	0.36 (0.21)	0.51 (0.23)*	0.48 (0.27)
0.11 (0.16)	0.30 (0.20)	0.85 (0.24)‡	0.48 (0.25)
0.52 (0.16)‡	0.69 (0.21)†	0.24 (0.22)	-0.05 (0.25)
-0.26 (0.08)‡	-0.03 (0.10)	-0.41 (0.12)‡	-0.46 (0.11)‡
0.57 (0.29)*	0.19 (0.26)	0.45 (0.45)	0.12 (0.48)
742	582	584	413
8.42	6.448	5.974	7.413
0.187	0.177	0.164	0.263

KOVÁLY KATALIN

AZ ETNIKAI KAPCSOLATI TŐKE SZEREPE A KÁRPÁTALJAI MAGYAR VÁLLALKOZÁSOK MŰKÖDÉSÉBEN A BEREKSZÁSZI JÁRÁS PÉLDÁJÁN

Alapvető tény, hogy a kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkező személyek és közösségek könnyebben boldogulnak az életben, gyorsabban jutnak információkhoz vagy eredményesebben végzik mindennapi tevékenységüket. Nincs ez másként az üzlet világában sem. Számos nemzetközi kutatás bizonyítja, hogy a kapcsolati tőke a vállalkozások egyik alapvető erőforrása, a kapcsolati tőkével rendelkező közösségek gyorsabb gazdasági növekedést produkálnak,¹ hatékony kihasználásukkal pedig az egyes vállalati szereplők gazdasági előnyökre tehetnek szert:² például privilegizált hozzáférési lehetőségeik vannak a gazdasági fejlődéshez szükséges információk és lehetőségek terén,³ továbbá a kapcsolatok hasznosak lehetnek a hatalom- és a befolyásszerzés színterein, az imázsjavítás során is.⁴

A volt Szovjetunió tagállamaiban (így Ukrajnában is) a kommunizmus időszakában, az elnyomó tervgazdálkodások hatására, az informális gazdaságok⁵ széleskörűen elterjedtte

-
- 1 Putnam, Robert D.: E pluribus unum: Diversity and community in the Twenty-First Century. *Scandinavian Political Studies*, 2007. 2. 137–174.
 - 2 Light, Ivan: Immigrant and ethnic enterprise in North America. *Ethnic and Racial Studies*, 1984. 7 (2). 195–216.; Light, Ivan – Dana, Léo-Paul: Boundaries of social capital in entrepreneurship. *Entrepreneurship. Theory and Practice*, 2013. 37. 603–624.; Perreault, Charles – Brenner, Gabrielle – Menzies, V. Tereza – Fillion, Jacques L. – Ramangalahy, Charles: Social capital and ethnic business performance: Entrepreneurs from four ethnic group in Canada. *International Journal of Business and Globalisation*, 2007. 2. 145–160.
 - 3 Allen, W. David: Social networks and self-employment. *Journal of Socio-Economics*, 2000. 29 (5). 487–502.; Waldinger, Roger – Aldrich, Howard – Ward, Robin: *Ethnic entrepreneurs. Immigrant business in industrial societies*. Sage Series on Race and Ethnic Relations. Vol.1. The International Professional Publishers: London, 1990.
 - 4 Cook, Karen – Emerson, Richard – Gillmore, Mary – Yamagishi, Toshio: The distribution of power in exchange networks: Theory and experimental results. *American Journal of Sociology*, 1983. 89. 75–305.
 - 5 Fontos különbséget tenni az illegális és az informális gazdasági tevékenység között. Míg előbbi olyan áruk termelését, forgalmazását és előállításuk módját foglalja magába, amelyek illegálisnak minősülnek (például drogok, prostitúció, szerencsejáték stb.), addig utóbbi jórészt törvényes ügyletekkel foglalkozik. (Portes, Alejandro – Haller, William: The informal economy. In: Smelser, Neil – Swedberg, Richard (eds.): *The handbook of economic sociology*. Princeton University Press: Princeton, 2005. 403–425.)

váltak (például a különböző adók vagy járulékok be nem fizetése, a nyereség, az áruforgalom vagy más statisztikai adatok be nem vallása, a törvények, a jogszabályok, szerződések be nem tartása stb.),⁶ amelyek a piacgazdaságra való átállás során sem szűntek meg.⁷ Egy olyan súlyos társadalmi-gazdasági problémákkal küzdő országban, mint Ukrajna, ahol a széleskörűen elterjedt korrupciós technikák, a beágyazódott informális gazdaság és a magas szintű bürokrácia miatt nem működnek megfelelően a demokrácia intézményei,⁸ a gazdasági szereplők plusz biztonságot keresnek a szerződéseik garantálásához, amihez az etnikai, rokoni kapcsolataikra támaszkodnak. Az ilyen tökéletlenül működő piaci feltételek mellett a vállalatindítás és vállalatvezetés során a legfőbb erőforrást maguk a családi, baráti kapcsolatok jelentik.⁹ Ezeken keresztül egyszerűbb a koordináció, a vállalkozások működtetése pedig alacsonyabb tranzakciós költségekkel¹⁰ jár,¹¹ így az informális kapcsolati hálók szerepe még inkább felértékelődik.

Jelen tanulmány az *etnikai kapcsolati tőke*¹² szerepét vizsgálja a kárpátaljai magyar vállalkozások működésében, a Beregszászi járás példáján. A vizsgálat alapvető célja a társadalmi-etnikai viszonyok és a gazdasági hatékonyság közötti összefüggések feltárása, különös tekintettel az informális és a formális etnikai kapcsolatok ebben játszott szerepére.

A kutatás a következő kérdésekre keresi a választ: (1) Milyen hatással vannak az informális és a formális etnikai kapcsolatok a vizsgált vállalkozások működésére? (2) Milyen szerepet játszik az etnikai alapon szerveződő kapcsolati tőke ezen vállalkozások létrehozásában és működtetésében, valamint az erőforrásokhoz való hozzáférésben? (3) Milyen hatással vannak az etnikai kapcsolatok a vizsgált vállalkozások gazdasági fejlődésére?

- 6 Feige, Edgar L.: Defining and estimating underground and informal economies: The new institutional economics approach. *World Development*, 1990. 18. 989–1002.
- 7 Borbély Sándor: Informális gazdasági stratégiák az ukrán–magyar határvidéken. In: Turai Tünde (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben: An Ethnographic Interpretation of Tri-Border Areas*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet: Budapest, 2015. 217–245.
- 8 Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram: Budapest, 2016.
- 9 Bálint Gyöngyvér: Foglalkoztatási stratégiák Hargita megyében. Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem: Budapest, 2008.; Czako Ágnes – Kuczi Tibor – Lengyel György – Vajda Ágnes: A kisvállalkozások néhány jellemzője a kilencvenes évek elején. *Közgazdasági Szemle*, 1995. 4. 399–419.; Sik Endre – Wellman, Barry: Network capital in capitalist, communist and post-communist countries. In: Wellman, Barry (ed.): *Networks in the global village*. Westview Press: Boulder, 1999. 225–255.
- 10 A tranzakciós költségek alatt a keresési és információs, alku- és döntési, ellenőrzési és kikényszerítési költségek értendők. Orbán Annamária – Szántó Zoltán: Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 2005. 2. 55–70, itt: 60.
- 11 Landa, Janet T.: Culture and entrepreneurship in less-developed countries: trading networks and economic organizations. In: Berger, Brigitte (ed.): *The culture of entrepreneurship*. C. S. Press: San Francisco, 1991. 53–72.
- 12 Az etnikai kapcsolati tőke fogalmának bevezetése a magyarországi szakirodalomba a szerző nevéhez fűződik. Erről részletesen lásd: Kovály Katalin: *Az etnikai kapcsolati tőke szerepe a vállalkozások tér-szerveződésében kelet-közép-európai befektetések példáján*. Doktori értekezés. ELTE TTK, Földtudományi Doktori Iskola: Budapest, 2019.

Az etnikai sokszínűség ugyanis mind negatív (a túlzottan zárt közösségek esetén az együttműködő magatartás helyett opportunista, önjáró magatartás jelentkezhet, melyek megnövelhetik a tranzakciós költségeket), mind pozitív hatású (kreativitás, nyelvismeret, társadalmi lojalitás stb.) lehet a gazdaság egészét nézve.¹³ A vállalkozások sikerességének vizsgálata során a *beágyazottság* (*embeddedness*)¹⁴ fogalma is kulcsfontosságú kérdéssé vált, mely legfőképpen Granovetter¹⁵ munkái által váltak széleskörűen ismertté.¹⁶ Granovetter azt állapítja meg,¹⁷ hogy egy etnikai csoporton belül az *erős kötelékek* (*bonding*) létfontosságúak a vállalkozás sikeres megkezdéséhez, ám ezek a szoros kötelékek nem járulnak hozzá az etnikai csoporton kívüli gazdasági növekedéshez. Éppen ezért azok a vállalkozók, akik növekedni szeretnének, az etnikai csoporton belüli, úgynevezett *hídszerű gyenge kötésekkel* (*bridging*), valamint kiterjedt, az adott etnikai csoporton túlnövő kapcsolati hálókkel kell hogy rendelkezzenek. A gyenge kapcsolatok stabilizáló ereje azonban káros is lehet, ugyanis ha az adott hálózat túlstabilizált, nem tud fejlődni.¹⁸

Hasonló koncepció mentén csoportosítja az Orbán – Szántó¹⁹ szerzőpáros a társadalmi tőke két típusát, attól függően, hogy milyen minőségű és erősségű kapcsolatok jellemzik. Eszerint megkülönböztetik az: (a) összekötő vagy kizáró társadalmi tőkét, amelyet erős kötések jellemeznek (pl. családon vagy etnikai közösségen belüli kapcsolatok), és amely hajlamos másokat kizáró, homogén csoport- és közösségi tudat kialakítására; (b) áthidaló vagy befogadó társadalmi tőkét, amelyet gyengébb, kevésbé sűrű, de áthidaló, csoporthatárokat

13 Csata Zsombor: Ethnicity and economy. A research agenda for Transylvania. Transylvanian Society, Special issue, 2015. 3. 9–24.

14 A kifejezés megalkotása Polányi gazdaságszociológus nevéhez fűződik. Polanyi Károly: The great transformation. The political and economic origins of our time. Beacon Press: London, 1944. Letöltés helye: <https://inctpped.ie.ufrj.br>; letöltés ideje: 2019. 05. 29.

15 Granovetter, Mark: Economic action and social structure: The problem of embeddedness. American Journal of Sociology, 1985. 91 (3). 481–510.

16 Granovetter a hídszerű gyenge kötések erejét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az interperszonális kapcsolatok (kötések) erőssége a minimális ismeretstől az elmélyült barátságokig, a szoros rokoni szálakig terjedhet. A kapcsolati hálót alkotó kötések ereje (beágyazottsága) a kötésre jellemző érzelmek intenzitásától és bensőségességétől, az interakciók közötti időintervallumok hosszától, illetve a kölcsönös szolgáltatások jellemzőitől függ (Granovetter, Mark: The strength of weak ties. American Journal of Sociology, 1973. 78 (6). 1360–1380.). Az erős kötések a szoros, stabil és kötelezően érvényesülő kapcsolatokra utalnak, amelyek által olyan gazdasági tevékenységek valósulnak meg, ahol a bizalom magától értetődő, megkönnyítve ezzel az üzlet lebonyolítását. Ezért erős kapcsolatok azokban a hálózatokban fordulnak elő, ahol gyakoribbak és hosszabb távra visszanyúlóak az interakciók. Ezzel szemben azon csoportok között, ahol a tagok ritkábban érintkeznek, a kapcsolataik felületesebbek, a gyenge kötések a jellemzőek, ahol a bizalom szintje is igen alacsony. (Coleman, James S.: Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, 1988. 94. 95–120.)

17 Granovetter, 1973. The strength of weak ties, i.m.; Ugyanő: The economic sociology of firms and entrepreneurs. In: Portes, Alejandro (ed.): The economic sociology of immigration: essays on networks, ethnicity and entrepreneurship. Russell Sage Foundation: New York, 1995. 128–165.

18 Barabási Albert-László: Behálózva – A hálózatok új tudománya. Helikon: Budapest, 2013.

19 Orbán Annamária – Szántó Zoltán: Társadalmi tőke. Erdélyi Társadalom, 2005. 2. 55–70.

áttörő kapcsolatok jellemeznek. Ez a fajta társadalmi tőke inkább alkalmas a különböző csoportok, rétegek közötti kapcsolatok kialakítására.

Módszertan és fogalmi keretek

Mindenekelőtt tisztáznunk kell a társadalmi és a kapcsolati tőke tanulmányban használt fogalmát, amit sokan sokféleképpen próbáltak meg definiálni, és amelyre ma sem létezik egységes meghatározás. Mint ahogyan arról sem, hogy mely tőkefajták tekinthetők a társadalmi tőke részeként és melyek azok, amelyek különállóan is determinálhatóak.²⁰ A különböző tudományterületek képviselői között azonban konszenzus van a téren, hogy a társadalmi tőke központi elemét a bizalmon épülő kapcsolatok alkotják. Ebből kiindulva a kutatás során a kapcsolati tőke egyéni megközelítését alkalmazom, a szakirodalomra támaszkodva, ám a kutatási terephez igazodva alkottam meg egyéni definícióimat. A hazai szakirodalommal összhangban, a *kapcsolati tőkére* mint a társadalmi tőke egyik elemére tekintek, a személyes kapcsolathálóba ágyazódott és a hálózati kapcsolatokon keresztül elérhető egyéni és kollektív erőforrásokra²¹ helyezve a hangsúlyt. Gödri²² valamint Portes és Sensenbrenner²³ definícióját alapul véve értelmezésemben a kapcsolati tőke erőforrásait azon formális/szakmai (pl. üzleti kapcsolatok, bankok, szakmai szervezetek stb.) és informális/személyes (pl. család, barátok, ismerősök) kapcsolatok alkotják, amelyek révén az egyének kölcsönhatásba lépnek egymással.²⁴ Sik²⁵ és más szerzők²⁶ fogalommeghatározásait alapul véve az *etnikai kapcsolati tőkét* pedig úgy definiálom, mint a kapcsolati tőke formális és informális kapcsolatainak összességét, amelyet egy bizonyos etnikai csoporthoz való tartozás révén nyerhet el valaki, és amely a csoport minden tagja számára elérhető, így az egész

20 Erről részletesen lásd: Kovály, 2019. Az etnikai kapcsolati tőke, i.m.

21 Gödri Irén: A kapcsolati tőke szerepe a magyarországi bevándorlásban. *Kisebbségkutatás*, 2007. 16 (4). 699–727.; Lin, Nan: *Social capital. A Theory of social structure and action*. Cambridge University Press: Cambridge, 2001.

22 Gödri, 2007. A kapcsolati tőke szerepe, i.m.

23 Portes, Alejandro – Sensenbrenner, Julia: Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula: Budapest, 1998 [1993]. 281–317.

24 Lásd még: Orbán – Szántó, 2005. Társadalmi tőke, i.m.

25 Sik Endre: *A kapcsolati tőke szociológiája*. ELTE TÁTK, Eötvös Kiadó: Budapest, 2012.

26 Coleman, James S.: Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 1988. 94. 95–120.; Giorgas, Dimitria: Social capital within ethnic communities. *Sociological Sites/Sights*, TASA 2000 Conference, Adelaide: Flinders University, 2000 December 6–8. Letöltés helye: <https://pdfs.semanticscholar.org>; letöltés ideje: 2018. 09. 9.; Gödri Irén: Bevándorlók munkaerő-piaci integrációját meghatározó tényezők Magyarországon — a kapcsolati erőforrások szerepe. *Statistikai Szemle*, 2008. 6. 534–563.; Light, Ivan – Gold, Steven: *Ethnic economies*. Academic Press: San Diego, 2000.; Light, Ivan – Karageorgis, Stavros: The ethnic economy. In: Neil, J. Smelser (ed.): *Handbook of economy and sociology*. Princeton University Press: Princeton, 1994. 647–671.

közösség élvezheti az ezzel járó előnyöket. Jelen kutatásban tehát az etnikai kapcsolati tőkét az informális és a formális kapcsolatok mentén vizsgálom, a bizalom és az együttműködés aspektusára fókuszálva.

A tanulmány másik meghatározó fogalma a transznacionalitás. Mivel a társadalmi tőkéhez hasonlóan a transznacionális kapcsolati tőkének sincs egyértelmű meghatározása, Vertovec²⁷ a transznacionalizmus szélesebb értelemben vett meghatározását, továbbá Nahapiet és Ghoshal²⁸ definícióját alapul véve, *transznacionális kapcsolati tőke* alatt a nemzetállamokon átívelő, az egyének vagy szervezetek közötti kapcsolatokat és kölcsönhatásokat, valamint az ezekbe ágyazódott és rajtuk keresztül elérhető tényleges és potenciális erőforrásokat értem. Amennyiben ezen határokon átívelő kapcsolatok és kölcsönhatások egy etnikai csoporton belül jönnek létre, transznacionális etnikai kapcsolati tőkeként értelmezhető.

A kutatás empirikus lábát 27 félig strukturált interjú nyújtotta, amelyeket a vizsgálat homlokterében álló kárpátaljai magyar vállalkozások képviselőivel, gazdasági szervezetek vezetőivel, valamint a témához köthető szakértőkkel készítettem 2017–2019 között (lásd a szöveg végén elhelyezett mellékletet²⁹).³⁰ Általában a Beregszászi járás legismertebb, legnagyobb foglalkoztatottait igyekeztem megszólítani, figyelembe véve vállalkozói tapasztalataikat, elismertségüket és a térségben betöltött gazdasági szerepüket. Az interjúk helyszínéül azért választottam a Beregszászi járást (Beregszászt is beleértve), mert ez Ukrajna (és Kárpátalja) egyetlen magyar többségű járása,³¹ ahol a magyar vállalkozások száma jelentős. Magyar vállalkozásnak azokat tekintettem, amelyeknek magyar anyanyelvű és/vagy nemzetiségű az alapítója, tulajdonosa, ügyvezetője.

A kutatásba bevont vállalkozások méreteit, a foglalkoztatottak számát tekintve törekedtem minél szélesebb spektrumot felölelő mintát kialakítani annak céljából, hogy megvizsgáljam az etnikai kapcsolati tőke szerepének eltéréseit, illetve sajátosságait a kisebb, szorosabb kapcsolatokra épülő vállalkozások és a nagyobb cégek között. Ki kell azonban emelni, hogy a kis- és középvállalkozások képviselik a mintámban szereplők túlnyomó többségét, igazodva a kárpátaljai magyarság körében előforduló vállalkozások méretsajátosságaihoz.

27 Vertovec, Steven: Conceiving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial studies*, 1999. 22 (2). 447–462.

28 Nahapiet, Janine – Ghoshal, Sumantra: Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 1998. 23 (2). 242–266.

29 A mellékletben közölt adatoknál az interjúalanyok valódi nevét megváltoztattam, adatközlőim anonimitásának megőrzése érdekében.

30 Az interjúk egy része a *2017 a külhoni magyar családi vállalkozások éve* kapcsán készített kutatáskor került lebonyolításra, amelyet a Hétfa Kutatóintézet és a Nemzetpolitikai Kutatóintézet koordinált.

31 Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Tátrai Patrik: Kárpátaljáról dióhéjban. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2020. 11–19.

Ennek értelmében a mintában előfordulnak olyan vállalkozások, melyek:

- egyáltalán nem rendelkeznek alkalmazottal (jellemzően a mezőgazdasági vállalkozások, amelyek általában csak családtagokat vonnak be a vállalkozás működtetésébe, esetleg egy-két munkást foglalkoztatnak);
- csupán pár alkalmazottal rendelkeznek (jellemzően a kereskedelemben és a turizmusban tevékenykedő vállalkozások);
- több tucat vagy több száz alkalmazottat foglalkoztató vállalkozások (jellemzően az exportra termelő és a vendéglátásban tevékenykedő vállalkozások).

A Beregszászi járás magyar vállalkozásai

A Beregszászi járás nemzetiségi viszonyait a magyarok túlnyomó többsége jellemzi, melynek vázolásánál azonban csupán a 2001-es népszámlálás elavult adataira tudok támaszkodni.³² Ez alapján a járásban élő magyarok aránya 76,1%. Őket az ukránok (18,8%), majd a cigányok (4,1%) követik. Beregszász városában többé-kevésbé kiegyenlített az etnikai arányok: 48,1% a magyarok részesedése, 38,9% az ukránoké, 6,4% a cigányoké, míg 5,4% az oroszoké.³³ Ezt a képet némileg árnyalják a *Summa 2017* c. reprezentatív kutatás³⁴ eredményei, amelynek alapján a népszámlálás óta eltelt időszakban Kárpátalján belül Beregszász városának különösen magas a magyar népességvesztése (-26,4%), ami elsősorban a városi népesség nagyobb mértékű kivándorlásának az eredménye. A Beregszászi járásban a magyarok számának csökkenése mérsékeltebb volt (-13%).³⁵

A Beregszászi járás gazdaságát leginkább a mezőgazdasági termelés, az exportorientált feldolgozóipar, a szolgáltatóipar és a turizmus jellemzi.³⁶ A térségben nem működnek ipari parkok vagy jelentősebb nagyvállalatok. A járás gazdasági központja Beregszász, ahol a legnagyobb gazdasági szereplők a többnyire külföldi tőkével rendelkező, exportra termelő vállalatok a gépgyártás, a ruhaipar, a fafeldolgozás és a borkészítés ágazataiban.

32 A független Ukrajnában mindeztidáig egyszer, 2001-ben tartottak népszámlálást.

33 Molnár József – Molnár D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztára. PoliPrint: Ungvár, 2005.

34 A kutatás célja a kárpátaljai magyar közösség számának, települési megoszlásának, fontosabb demográfiai jellemzőinek, valamint külföldi munka- és tanulási célú migrációjának a felmérése volt.

35 Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Erőss Ágnes: A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2018. 3 (3). 7–31.

36 Berghauer Sándor: A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében). Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem: Pécs, 2012.

„Sokat elmond a város gazdaságáról az, hogy legnagyobb adófizetője a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.”³⁷

A fentieknek megfelelően a vizsgálatom homlokterében álló helyi magyar vállalkozások legnagyobb része a mezőgazdaság (és a borászat), a kiskereskedelem és a turizmus-vendéglátás ágazataiban tevékenykedik, egyéni vállalkozások formájában, kis- vagy mikrovállalként. Mivel Ukrajnában nemzetiségi alapon nem tartják nyilván a vállalkozásokat, így a Beregszászi járás magyar vállalkozásainak számáról csupán különböző becslésekre támaszkodhattam. A *Summa 2017* eredményei alapján a Beregszászi járásban közel 2130 fő mondta azt, hogy fő foglalkozása a vállalkozás (ebből Beregszászon 720 fő), további 134 fő pedig mezőgazdasági munkából él. Szakértő adatközlőim becslése szerint a Beregszászi járáson belül a magyar vállalkozásokban résztvevő személyek száma 4–5 ezer főre tehető.³⁸

A helyi magyar vállalkozások létrejöttének és működésének meghatározó kerete Ukrajna általános társadalmi-gazdasági állapota. Az itt élő vállalkozók számos problémával néztek és néznek szembe a mai napig is: az általános politikai, társadalmi és gazdasági bizonytalanság mellé az egyre fokozódó elvándorlás és a növekvő munkaerőhiány is társul,³⁹ amit a koronavírus-járvány csak tovább tetézett. Ezen negatív tendenciák hatására a lakosság körében igen alacsony a vállalkozói kedv,⁴⁰ illetve számos olyan vállalkozás jött létre, melynek motivációs hátterében legfőképpen a kényszeredettség áll. Ennek ellensúlyozására indította el 2016-ban a magyar kormány az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Programot (a továbbiakban Egán Ede Program) Kárpátalján, amelynek hatására számos új vállalkozás jött létre vagy kapott új lendületre.⁴¹ A program célja a már meglévő kárpátaljai magyar vállalkozások megerősítése, valamint újabb vállalkozások létrehozásának ösztönzése a kárpátaljai magyarok szülőföldön tartásának, valamint egzisztenciális javulásának érdekében. A program megkezdése óta Kárpátalja-szerre csaknem 5,7 ezer vállalkozást támogattak a turizmus, a mezőgazdaság és a vállalkozásfejlesztés kategóriáiban, valamint e célra 2016–2020 között 18 milliárd forint vissza nem térítendő támogatást és 20 milliárd kedvezményes

37 B2.

38 B2; B3

39 Sass Enikő: The impact of Eastern Ukrainian armed conflict on tourism in Ukraine. *GeoJournal of Tourism and Goesties*, 2020. 30 (2). 880–888.

40 Egy 2016-ban a kárpátaljai magyar többségű településeken végzett kérdőíves kutatás alapján a válaszadók alig 60%-a érzett magában vállalkozásra való hajlamot (Pataki Gábor: Kárpátaljai vállalkozások helyzetértékelése a magyarlakta területek mentén. Limes, 2016. 3. 184–193.), ami Kárpát-medencei összehasonlításban is szerény (Czaller László – Csité András – Geambasu Réka: Megkapaszkodás, gyarapodás, bátorítás – jelentés a külföldi fiatal magyar vállalkozók helyzetéről. Hétfő Kutatóintézet és Nemzetpolitikai Kutatóintézet: Budapest, 2016.).

41 Kovály Katalin: Kényszer szülte kárpátaljai vállalkozó családok. In: Czaller László – Csité András – Geambasu Réka (szerk.): Húzóerők – jelentés a külföldi magyar családi vállalkozások helyzetéről. Hétfő Kutatóintézet és Nemzetpolitikai Kutatóintézet: Budapest, 2017.

hitelt biztosítottak. Emellett számos más anyagi erőforrás is érkezett (és érkezik) a kárpátaljai magyarok részére (például infrastrukturális beruházások, fizetéskiegészítések)⁴² az anyaországból. Mindezen támogatások jelentős hatással voltak a kárpátaljai magyar vállalkozások általános működésére,⁴³ a gazdasági folyamatok alakulására, így, értelemszerűen, a Beregszászi járásban működő vállalkozásokra is.

A továbbiakban a vizsgált vállalkozások főbb jellemzőit, működésük sajátosságait mutatom be az interjúk kutatás eredményei alapján. Kitérek arra is, hogy a fent említett támogatások milyen hatással vannak ezen vállalkozásokra.

Kutatási eredmények

A vállalkozóvá válás tipikus forgatókönyvei

Kutatásom eredményei alapján a Beregszászi járás magyar vállalkozásai, alakulásuk éve és motivációja szempontjából, három főbb kategóriába sorolhatóak:

- a) A Szovjetunió felbomlásával és a kolhozok szétesésével rengeteg állami munkahely szűnt meg, a megmaradt munkahelyeken pedig hónapokig nem kaptak béreket a dolgozók, így a lakosság vállalkozásba „kényszerült”. Ezek egy része a mezőgazdaságon belül kezdte meg tevékenységét.⁴⁴ Ahogy egyik adatközlőm fogalmaz: *„Valahogy ez úgy jött és az évek is megmutatták, hogy gazdálkodást kell folytatni, mert akkor mentek tönkre a gyárak, a technika, a munkahelyek megszűntek. És földünk*

42 Erről részletesen lásd: Bányai Barna: Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (I. rész). Regio, 2020a. 28 (1). 171–221.; Ugyanő: Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (2. rész). Regio, 2020b. 28 (2). 143–168.; Hires-László Kornélia: Megélni? Túlélni? Jól élni? Megélhetési stratégiák a kárpátaljai Beregszászi járásban. In: Letenyei László – Tamáska Máté (szerk.): Szociográfia – Kárpát-medencei körkép: Tanulmánykötet. Gondolat: Budapest, 2018. 53–69.; Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. Regio, 2016. 24 (3). 82–110.

43 Borbély megfogalmazásában ezen támogatáspolitikák a magyar kormány transzszuverén nemzet- és államépítési törekvése, *„amelyeken keresztül a magyar állam sikeresen hatolt be az ukrán nemzetállam területére, ahol egy olyan alternatív, vagyis a magyar támogatáspolitikának alárendelt párhuzamos intézményrendszer kiépítését valósította meg, amely.... a régió lakosságának mindennapi életére számos vonatkozásban nagyobb politikai, ideológiai és nem utolsósorban gazdasági befolyást gyakorol jelenleg is, mint maga az ukrán nemzetállam.”* (Borbély Sándor: A diszfunkcionális ukrán nemzetállam informális alapjai – globális életvezetési stratégiák Kárpátalján a rendszerváltás után. *ETHNO-LORE: a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve*, 2019. 191–226, itt: 194–195.)

44 A kolhozok széthullása után a földeket elosztották, így adott volt a lehetőség mezőgazdasági tevékenység folytatására.

*meg volt, azon dolgoztak apáink is, így maradtunk a mezőgazdaságnál.*⁴⁵ A másik nagyobb vállalkozói csoport a vendéglátásban és/vagy a szolgáltatóiparban kezdte meg tevékenységét a Szovjetunió felbomlását követően, amikor a privatizációs folyamatoknak köszönhetően – magukat ott jól pozicionálva – vagy átvették annak a vállalatnak a vezetését, ahol korábban dolgoztak, vagy lehetőségük nyílt megvásárolni (a korábban vagyonyjegybe kapott) bizonyos állami ingatlanokat. Ilyenek voltak például az akkoriban nyitott cukrászdák, szépségszalonok vagy éttermek.

- b) A 2000-es évek elején, az ukrain gazdaság megszilárdulásával, az ukrán hrivnya stabilabbá válásával, a vállalkozói szféra is fejlődésnek indult. Ekkor jelentős számú vendéglátóipari, szépségipari, kiskereskedelmi vállalkozás alakult meg a járásban.
- c) Az Egán Ede Program hatására létrejövő vállalkozások. A pályázatokat koordináló „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonyági Alapítvány igazgatója szerint 2016–2018 között a közel 3500 nyertes pályázójuk közül 97%-uk (!) újonnan regisztrált egyéni vállalkozó, vagy újonnan bejegyzett vállalkozás volt.⁴⁶ Ezek főként olyan mezőgazdasággal foglalkozó vállalkozások, amelyek már évek óta gazdálkodtak ugyan, de nem működtek bejegyzett vállalkozásként. Mivel Ukrajna nem tagja az Európai Uniónak, az itt élő vállalkozók nem férnek hozzá az EU által kiírt pályázati forrásokhoz, az ukrán állam részéről pedig semmilyen pénzügyi támogatás nem érkezik,⁴⁷ a vállalkozók csak saját anyagi forrásaik bevonásával tudtak fejleszteni, fejlődni. Sokak számára viszont ezen egyéni források nem álltak rendelkezésre, az Egán Ede Program segítségével azonban új perspektívák nyíltak, a vállalkozás vonzó tevékenység lett a kárpátaljai magyarság körében.

A kutatás eredményei alapján az rajzolódik ki, hogy *a legtöbb vizsgált vállalkozás (ami elmondható a kárpátaljai magyar vállalkozások egészére is) úgynevezett kényservállalkozás*, az ukrán állam diszfunkcionális működésének hatására jöttek létre (vagy a függetlenedés első éveiben, a munkahelyek megszűnése okán, vagy a későbbiekben, az alacsony bérek következtében). A megkérdezett vállalkozók közül mindössze ketten említették a megalakulás motivációi között a tényleges vállalkozói indíttatást, hogy „a saját maga főnöke akart lenni”. Az ilyen, kényszeredettségből kialakult vállalkozói léttel adatközlőim egy része ma

45 B22.

46 Az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonyági Alapítvány pályázati eredményei. Letöltés helye: www.eganede.com; letöltés ideje: 2019. 02. 15.

47 Adatközlőim szerint soha nem is voltak ukrán forrásból megvalósuló pályázati kiírások, vagy ha voltak is, mindezek a kisebb vállalkozásokat nem érintették. Egyedül a farmgazdaságok és a mezőgazdasággal foglalkozó vállalkozók számoltak be arról, hogy a rendszerváltás első éveiben még volt némi anyagi támogatás Ukrajna részéről is: gépvásárlási támogatás, üzemanyagot, vetőmagokat, műtrágyát kaptak. Elmondásuk szerint mindez 1994-ben, Kucsma elnök beiktatásával szűnt meg. Vagy, ahogy fogalmaznak, „már csak a koma, a haver kapta meg” (B7). A kutatás idején (2017) azonban semmilyen ukrainai támogatásról nem tudtak adatközlőim.

sem tud azonosulni, azonban az ukrainai fizetések alacsony értéke miatt még mindig ezt látják a leghatékonyabb pénzkereseti forrásnak.

„A férjem eredetileg villanyszerelő, én tanár vagyok. Csak én is átállítottam az agyam a vállalkozói gondolkodásra. De ez nehéz amúgy. Eddig tanítottam, de most, hogy kinyitottunk, már nem megyek vissza tanítani. Szeretek tanítani, csak abból nem lehet megélni.”⁴⁸

Ezen kényszervállalkozások legfőbb hátránya, hogy résztvevőik nem szakemberek, sokszor az alapvető szaktudás sincs meg a vállalkozás működtetése mögött: nem értenek az egyes gazdasági folyamatokhoz, nem látják át az ukrán adózási és jogrendszert stb.). Általában véve nincs közgazdasági, kereskedelmi vagy vállalatvezetési végzettségük.⁴⁹ A vizsgált vállalkozások körében már az is versenylőnyt jelentett, ha valaki számlaképes volt, ugyanis a legtöbb cégtulajdonos – a különböző adók elkerülése érdekében – nem, vagy csak felár ellenében állít ki hivatalos számlát, annak ellenére, hogy ez törvényi kötelességük lenne. A vállalkozók általános tájékozatlanságára és a vállalkozói attitűd alacsony szintjére jó példa azon pályázatírással foglalkozó adatközlőim véleménye is, akik szerint a hozzájuk forduló, az Egán Ede Programra pályázni kívánók nagy részének nem volt konkrét elképzelése arról, hogy mire óhajt pályázni, egyszerűen csak szeretnék volna kihasználni a kínákozó lehetőséget, hosszú távú üzleti stratégia felállítása nélkül.

A vizsgált vállalkozások sajátosságai

A vizsgált vállalkozások közös jellemzője, hogy általában *családi vállalkozásként működnek*, ami egyrészt a cégek méretéből és ágazati specializációjából (a mezőgazdasággal foglalkozó vállalkozások) fakad, másrészt bizalmi aspektusa is van. Ezek a családi vállalkozások általában az egész családnak megélhetést biztosítanak, a résztvevő családtagoknak nincs állami vagy más versenyszférabeli munkahelye, a vállalkozás az, ami kitölti mindennapi tevékenységüket. További közös jellemvonás, hogy az egyes családtagok közötti együttműködés alapvetően a bizalmon alapul. Együtt hozzák meg döntéseiket, közös költségvetéssel rendelkeznek, a profitot is egyenlő részben osztják meg, azonban mindezt informális keretek között, írásos szerződések megkötése nélkül. Azon vállalkozók számára is, akik nem családi vállalkozásként működtetik cégüket, a legnagyobb

⁴⁸ B19.

⁴⁹ A vállalkozási ismeretek oktatása igen hiányos Kárpátalján. Magyar nyelven csak a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tartanak gazdasági oktatást, illetve néhány középiskolában fakultatív jelleggel tanítanak gazdasági alapismereteket. (Egán Ede-terv: A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve, 2014. Letöltés helye: www.egannede.com; letöltés ideje: 2019. 02. 18.)

segítőtársaikat a családtagok vagy barátaik jelentik,⁵⁰ könyvelőhöz, ügyvédhez, más vállalkozókhoz nagyon ritkán fordulnak segítségért.⁵¹ Tehát a vállalkozások legfontosabb mozgatórugóit az informális kapcsolatokból származó erőforrások alkotják.

A családon belüli gazdasági tevékenységek költséghatékony megoldást jelentenek, ugyanakkor a családtagokkal való szoros együttműködéseknek negatív hozadéka is lehet. Ilyenek például a nem megfelelően dolgozó családtagok „potyautassága”, a kimaradó családi programok, a családon belüli konfliktusok, továbbá a nyitottság hiánya.⁵²

Kutatásom eredményeiből az derül ki, hogy a vizsgált vállalkozók *rendkívül zárt közösségeket alkotnak*, nagyon nehezen nyitnak a külső partnerek irányába. Adatközlőim túlnyomó többsége igyekezett minél kevesebb feladatot „kiszervezni” a családon kívülre, aminek két oka van: 1) gazdasági: ha családon belül maradnak a feladatok, kevesebb munkavállalót kell foglalkoztatni, így a profit is nagyobb; 2) bizalmi: csak a közvetlen családtagjaikban bíznak meg igazán, amit eddigi rossz tapasztalataikra alapoznak.

„Most gyakorlatilag csak a család dolgozik. Rettenetes ez a munkaerőhiány. Meg nem is nagyon bízok meg a külsősökben, mert nem úgy dolgoznak, mintha maguknak csinálnák.”⁵³

Interjúalanyaim legnagyobb részénél az is elhangzott, hogy *„Kárpátalján több lábon kell állni.”⁵⁴* Ezért a vizsgált vállalkozásokra szintén jellemző, hogy többreüt gazdasági tevékenységet folytatnak: a borászok gyümölcstermesztéssel, több esetben állattenyésztéssel, szántóföldi növénytermesztéssel is foglalkoznak. Az étteremtulajdonosoknál gyakori jelenség, hogy a saját kertjeikben, fóliasátraikban megtermelt zöldséget és gyümölcsöt használják fel az éttermi konyhájukban. De az is elmondható, hogy két (vagy több) teljesen eltérő vállalkozást működtetnek: esetünkben étterem üzemeltetése mellett fuvarozással, külső szigeteléssel foglalkoznak; kávézó üzemeltetése mellett vegyesboltot működtetnek, mezőgazdasággal foglalkoznak, stb. Adatközlőim elmondása szerint ezen

50 A 2000-es évek elején egy kárpátaljai magyarok körében végzett vizsgálat szerint a Beregszászi járásban általános tendencia volt, hogy minden gazdasági ágazatban munkaerőfelesleg alakult ki. A Hires – Márku szerzőpáros szerint emiatt a térségben működő vállalkozások főként rokon, ismerősi szálak mentén keresték az újabb munkaerőt. (Hires Kornélia – Márku Anita: Miből élünk? Adalékok a kárpátaljai magyarság munkaerő-piaci helyzetének leírásához. In: Fábri István (szerk.): *A Kárpát-medence munkaerő-piaci kihívásai*. Lucidus: Budapest, 2003. 105–135.)

51 Hasonló eredményekre jutott a 2016-ban a külhoni fiatal vállalkozók körében végzett kutatás is, mely szerint *„a külhoni magyarok által működtetett cégek személyes, családi és közösségi erőfeszítések árán működnek: a vállalkozók gyakran használják közvetlen családi és baráti környezetük fizetetlen munkaerjét úgy, hogy ez a státusz legtöbbször nem formális, vagyis a rokonok és barátok nem állnak e cégek alkalmazásában.”* Kárpát-medencei összehasonlításban a kárpátaljaiak fordulnak legkisebb arányban családon kívüli segítségért, míg a családtagok segítségül hívása esetükben a legmagasabb a vállalkozások működtetése során. (Czaller – Csité – Geambasu, 2016. Megkapaszkodás, gyarapodás, i.m. 6.)

52 Czaller – Csité – Geambasu, 2017. Húzóerők, i.m.

53 B16.

54 B22.

diverz tevékenységek folytatásában a piaci kereslet és a hiányos kínálat a legfőbb motiváló tényező.

Azt is fontos megemlíteni, hogy a legfőbb tényező, mely meghatározza a vizsgált vállalkozások működését és fejlődési lehetőségeit, az egyre fokozódó elvándorlás, ami az utóbbi években komoly munkaerőhiányt eredményezett.⁵⁵ Adatközlőim elmondása szerint a migráció olyan súlyos méreteket öltött, hogy mindez már a vállalkozásuk további létét veszélyezteti. Interjúalanyaim szerint a munkaerő látványos elvándorlása a magyar állampolgárság megszerzésével hozható összefüggésbe, amelyet a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus hatására kibontakozó gazdasági mélyrepülés és a katonai behívások sorozata tovább erősített. Adatközlőim konkrét példákat hoztak a munkaerőhiány vállalkozásukra gyakorolt negatív hatására vonatkozóan. Az egyik megkérdezett vállalkozó péksége például azért zárt be, mert már nem maradtak alkalmazottai, a korábbi munkások külföldön találtak munkát.

„Hát jobban vigyáztam a pékre, mint a saját feleségemre. Kedves voltam vele, rendes voltam vele, még fizetésemelést is adtam, mégis itt hagyott. Elment Németbe’... takarít, vagy mit csinál.”⁵⁶

A vállalkozók fogalmazták meg, hogy a gazdasági mélyrepülés és az ukrán hrivnya devalvációja miatt olyan alacsony béreket tudnak csak ajánlani, ami a munkavállalók számára elfogadhatatlan, különösen, hogy határ menti térségről van szó, így egyre növekszik azok aránya, akik az EU országai felé orientálódnak,⁵⁷ ahol a kárpátaljai bérek többszörösét kereshetik meg. Ebből kifolyólag a kárpátaljai vállalkozóknak már nem is az ukrainai bérvizonyokkal, sokkal inkább a nyugati országok által kínált fizetésekkel kell versenybe szállniuk. A migráció felerősödése azonban nemcsak a munkaerőhiányt fokozta, de a vásárlói kört is jelentősen beszűkítette, ami szinte mindegyik ágazatban tevékenykedő vállalkozás forgalmát lecsökkentette. Egyik adatközlőim elmondása szerint azért zárták be kisboltjukat, mert annyira kevés lett a vásárló, hogy a vállalkozás már nem termelt profitot.

Érdekes viszont, hogy egyes gazdasági ágazatoknak „jól jött” az orosz–ukrán konfliktus és a fokozódó elvándorlás. Ilyen például a borászat, ahol a Krím annektálása után jóval több internetes megrendelést könyveltek el, mint a 2013 előtti években. Illetve,

55 Hasonló következtetésre jutott Fülöp is a kárpátaljai családbarát vállalkozások vizsgálata kapcsán. Fülöp Izabella: Családbarát vállalkozások külhonban. *Kisebbségi Szemle*, 2019. 4 (4). 77–97.

56 B27.

57 Tátrai Patrik – Molnár József – Molnár D. István – Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek*, 2018. 7 (1). 5–29.; Karácsonyi Dávid – Kincses Áron: Átrendeződés? Kárpátaljaiak Magyarországon, magyarok Kárpátalján, a 2017-ig terjedő adatok tükrében. *Térületi Statisztika*, 2020. 60 (3). 309–351.

elmondásuk szerint, a borkóstolóra érkező ukrán turisták száma is megugrott, ami szintén pozitívan befolyásolta eladásait. A másik ágazat, ahol az elmúlt egy-két évben pozitív tendencia figyelhető meg, az a rendezvényszervezés (ezen belül is leginkább az esküvőszervezés). Ebben az esetben az a trend alakult ki, miszerint a házasulandó fiatalok külföldön (döntő többségben Nyugat-Európa országaiban) dolgoznak, sok esetben azzal a motivációval, hogy keresethez jussanak a kárpátaljai esküvő megszervezéséhez. Külföldről hazatérve több anyagi forrással rendelkeznek, így szélesebb körű és minőségibb (azaz drágább) esküvői szolgáltatásokat vesznek igénybe. Fontos azonban megemlíteni, hogy utóbbi ágazatokra is jelentősen rányomta negatív bélyegét a koronavírus-járvány.

A vállalkozók etnikai kötődése kapcsán az állapítható meg, hogy a megkérdezettek *gazdasági tevékenységében az etnicitás nem játszik elsődleges szerepet*. Ez nemcsak a vállalkozáson belüli két- vagy háromnyelvű (magyar, ukrán, orosz) kommunikációban, a hirdetések feladásának vagy étlapjaik és reklámfelületeik kétnyelvűségében nyilvánul meg, de abban is, hogy beszállítóik, üzleti partnereik, felvásárlóik tekintetében sem tartják elsődleges szempontnak a magyar nemzetiséget. Interjúalanyaim elmondása szerint a felsorolt gazdasági kooperációknál – az esetek többségében – az ukrán ajkúak irányába billen a mérleg. Azonban azt is meg kell említeni, hogy a Beregszászi járás sajátossága, – ami a többi Kárpátaljai járásban nem jellemző – hogy az értékesítési nyelvben megkeverülhetetlen a magyar nyelv használata is a járás magyar nyelvű többségének megszólítása érdekében. Összességében azonban az mondható el, hogy a vállalkozói döntésekben az etnicitásnak másodlagos jelentősége van. Ha meg is határozza a vállalkozások működését, annak csupán szimbolikus funkciója van, többnyire az erőforrások megszerzésének érdekében.⁵⁸ Ilyen például az Egán Ede Program pályázatainak való részvétel, ahol a magyar nemzetiség alapvető feltétel.⁵⁹

Amikor arról kérdeztem adatközlőimet, hogy van-e különbség az egyes nemzetekhez tartozó üzleti partnereik vagy alkalmazottaik megbízhatósága között, a megkérdezettek szinte mindegyike azt a választ adta, hogy számukra nem fontos, ki milyen nemzetiségű, a lényeg, hogy gazdaságilag előnyös legyen a vele való együttműködés. Tehát a górcső alá vett vállalkozók üzleti partnereik kiválasztása során nem etnikai, sokkal inkább üzleti alapon döntenek. Az is elmondható, hogy azon kárpátaljai magyar vállalkozások, akik „valódi

58 Hasonló eredményre jutott Kiss is az erdélyi magyar vállalkozásokról írt elemzésében. Kiss Tamás: Vállalkozástörténetek Erdélyben. In: Kovács Éva (szerk.): A gazdasági átmenet etnikai tájképei. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2004.

59 A pályázatból nincsenek kizárva a nem magyarok, de a pályázatot magyarul kell elkészíteni, illetve a pályázónak vagy a vállalkozás tulajdonosának és képviselőjének tudnia kell magyarul, amit magyar igazolvánnyal, a magyar iskolai végzettséget igazoló dokumentummal vagy középfokú nyelvtudást igazoló nyelvvizsga-bizonyítvánnyal kell igazolni. (Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017. 31 (2). 3–22.)

vállalkozói célból” jöttek létre, a lazább kapcsolataik révén találnak gazdasági partnereket, munkatársakat, míg a kényszerből vállalkozók leginkább a szűk környezetükre támaszkodva teszik mindezt.⁶⁰ Vizsgálatomból azonban kiderül, hogy utóbbiak vannak jelentős többségben.

Ami a foglalkoztatottakat illeti, a megkérdezett vállalkozások túlnyomó többségénél magyarok a munkavállalók, de ez nem feltétlenül tudatosan alakult így. Mindez leginkább a Beregszászi járás lakosságának etnikai összetételével hozható összefüggésbe, illetve azzal, hogy magyar tulajdonosok esetében a toborzás is a magyar közösség köré szerveződik: a saját és a meglévő alkalmazottak kapcsolati hálóját felhasználva (Facebookon vagy szóbeli megkeresés útján), valamint magyar nyelvű újság- és rádióhirdetések révén. Ebből adódóan az információk leginkább csak a magyarokhoz jutnak el. Azonban a vállalkozók szinte mindegyike leginkább olyan munkaerőt keres (és keresett), akik bírják az államnyelvet, ugyanis a főbb felvásárlók (mezőgazdaság), a beszállítók (kereskedelem, vendéglátóipar), a vendégkör (vendéglátóipar, szépségipar, turizmus) nagy része ukrán anyanyelvű. Fontos azonban megemlítenünk azt is, hogy a munkaerőhiány miatt az etnicitás mint szelekciós kritérium még inkább háttérbe szorul.

Annak ellenére, hogy Peter Jordan⁶¹ a Kárpátalján élő nemzetiségek gazdasági erejét vizsgálva a magyarokat írta le a legsikeresebbként (a magyar–magyar együttműködéseknek, a transznacionális gazdasági, rokoni és baráti kapcsolatoknak, valamint ezen kapcsolatok kihasználásából származó határon átnyúló informális és gazdasági tevékenységeknek köszönhetően), adatközlőim elmondása alapján a magyar nemzetiség sokszor versenyhátrányt jelent a többségi nemzethez tartozó vállalkozókkal szemben. Egyik szakértő interjúalanyom⁶² a vállalkozás működtetésével kapcsolatosan egyenesen a „*legfőbb problémának*” nevezi a magyar etnikumhoz való tartozást. Mindez elsősorban az államnyelv alacsony szintű ismeretével magyarázható,⁶³ amire több kutatás is rávilágít.⁶⁴ Az ukrán nyelv ismeretének hiánya pedig magával vonja az ukrán törvények, a jogszabályozások, a bank- és adórendszer ismeretének hiányát, valamint a hivatalos ügyintézés, a bürokratikus folyamatok nehézségeit is.

60 Hasonló következtetésre jutott Czákó is, a magyarországi kisvállalkozások kapcsolatainak kutatása során. Czákó Ágnes: *Kisvállalkozások a kilencvenes évek elején. Vállalkozások-e a kisvállalkozások?* Szociológiai Szemle, 1997. 7 (3). 93–116.

61 Jordan, Peter: *Transcarpathia – Ukrainian border region at the edge of the EU. Internal and external representations.* Letöltés helye: www.researchgate.net; letöltés ideje: 2021. 01. 31.

62 B3.

63 A fő problémát az államnyelv oktatásának nem megfelelő módszerei, esetleg adott vállalkozó ukrán nyelvtanulásának korlátozott lehetőségei jelentik. Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *Kidobott pénz vagy megtérülő befektetés? Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban.* *Magyar Nyelvőr*, 2017. 141 (3). 292–309.

64 Erről részletesen lásd: Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő: *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján.* Termini Egyesület: Törökbalint, 2021.

„Nagy könnyítés lenne, ha a nyelvi akadályok nem lennének... Mert például sok hivatalban nem is tudom elmagyarázni, mit szeretnék. Emiatt lenéznek minket és már nem is úgy fogadnak, mint egy ukránt. Ilyenkor a kedved is elmegy mindentől.”⁶⁵

Másrészt a szakértői interjúk alapján az is kirajzolódik, hogy az ukrán vállalkozók másabb üzleti attitűdökkel és kultúrával rendelkeznek, mint a magyarok, *„jobban otthon érzik magukat a térségben.”*⁶⁶ Elmondásuk szerint az ukránok talpraesettebbek, inkább kikövetelik a jogait, míg a magyarok bátortalanabbak, kevésbé magabiztosak.⁶⁷ Mindez szintén a nyelvi korlátokra, a kisebbségi lét (elnyomás) sajátosságaira vezethető vissza. *„És ezek miatt a gátak miatt nem mernek lépni, nem mernek kockáztatni sem.”*⁶⁸

Ezeket a hátrányokat nemcsak a megkérdezett szakértők, de maguk a vállalkozók is érzékelik. Egy Kárpát-medencei fiatal vállalkozókat érintő kutatás során arra a feltett kérdésre, hogy inkább előny vagy hátrány magyar nemzetiségűnek lenni az adott nemzet országában, a többi régióhoz képest 2016-ban a kárpátaljaiak érzékelték legrosszabbnak a helyzetet. A válaszadók 62%-a mondta azt, hogy rosszabbak a magyar vállalkozók esélyei, mint az ukrán vállalkozóké, 36%-uk szerint megegyezők, míg az adatközlők csupán 2%-a gondolta úgy, hogy előnyt jelent a magyar nemzetisége.⁶⁹

Érdekes azonban, hogy 2017-ben a Kárpát-medencei magyar családi vállalkozások körében végzett kutatás során már jóval kedvezőbben alakultak ezek a vélemények. A megkérdezett vállalkozók már csupán 22%-a mondta azt, hogy rosszabbak a magyar vállalkozók esélyei, 47%-uk szerint nincs különbség, az adatközlők 30%-a viszont már úgy gondolta, hogy jobbak a magyarok esélyei. Mindez nagy valószínűséggel az Egán Ede Programban való részvétel és egyéb magyarországi támogatások általi lehetőségeknek tulajdonítható. Ugyanis — mint ahogyan az fentebb már említésre került — a pályázatból hivatalosan nincsenek kizárva az ukrán nemzetiségűek, de a pályázati anyagot magyarul szükséges elkészíteni, és igazolni kell a magyar nemzetiséget is. Továbbá a támogatási programot létrehozók deklarált célja a kárpátaljai magyar lakosság segítése, így értelemszerűen a pályázati erőforrások szétosztásánál is őket célozzák meg, versenyelőnybe hozva a magyar vállalkozókat a többségiekkel szemben.

65 B24.

66 B3.

67 B5.

68 B3.

69 Czaller – Csité – Geambasu, 2016. Megkapaszkodás, gyarapodás, i.m.

Az etnikai kapcsolati tőke szerepe a vizsgált vállalkozások tevékenységében

Mint ahogyan az a bevezető részben is leírásra került, az informális kapcsolatok elsősorban a működésképtelen gazdaság zavarain igyekeznek javítani. Azokban az országokban, ahol a szerződésjog kikényszerítése akadályokba ütközik – és Ukrajna kétségkívül ide sorolható – a primordiális kapcsolatok biztonságában próbálnak érvényesülni a vállalkozók, így az informális kapcsolati hálók szerepe is felértékelődik. Ezen kapcsolatok használata ugyanis kisebb tranzakciós költségekkel jár, idáig tart a bizalom határa. Ezen kapcsolatok közé tartozik a család, a rokonság, de a közös etnicitás is.

A sokrétű nexusoknak, az ügyek „pult alól” való elintézésének kiemelt szerep jutott a hiánygazdaságban működni kénytelen kárpátaljaiaknak.⁷⁰ A megkérdezett vállalkozók szinte mindegyike egyetértett azzal a megállapítással, mely szerint vállalkozásuk működtetésében az informális baráti és üzleti kapcsolatok játsszák az egyik legfontosabb szerepet, leegyszerűsítve ezzel a bürokratikus folyamatokat, illetve csökkentve a tranzakciós költségeket. Adatközlőim egybehangzó véleménye alapján informális kapcsolati tőkéjük nélkül nem tudták volna sikeresen elindítani és működtetni vállalkozásukat. Meg kell azonban említeni, hogy ezek az informális csatornák általában a hivatalnokok és a vállalkozók közötti bürokratikus folyamatok egyszerűsítésére szolgálnak, nem pedig a *business-to-business*⁷¹ gazdasági kapcsolatokban rejlő lehetőségek kiaknázására.⁷²

Mivel a kárpátaljai magyarok még nem jelentek meg a vállalkozói szféra minden szegmensében, legtöbbször – alternatíva hiányában – nemzetiségi alapon nem is tudnak dönteni potenciális partnereiket illetően, ezért nagyon nehéz meghatározni azt, hogy mennyire jellemzi őket a gazdasági etnocentrizmus, amely *„egy etnikai csoport tagjainak arra való hajlamát jelöli, hogy saját csoportjukat középpontba helyezve másokat saját értékei és nézetei szerint ítéljen meg”*.⁷³ A vállalkozókkal és a szakértőkkel készített interjúim alapján azonban kijelenthető, hogy a Beregszászi járás magyar vállalkozói között minimális a gazdasági

70 Borbély Sándor: Fegyelmzési technikák és adaptációs mechanizmusok Kárpátalja határvidéki régiójában. Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat, 2018. 19 (71). 149–174.; Kovály Katalin: „A mai világban minden a kapcsolatokon, az ismeretségen múlik”: külföldi befektetők telephelyválasztási döntéseinek jellemzői Kárpátalján az informális etnikai kapcsolatok tükrében. Tér és Társadalom, 2018. 32 (1). 77–96.

71 Az üzleti nyelvzetben a *business-to-business* (cég-a-cégnek, vagy B2B) gyakori kifejezés, mely a vállalkozói marketingnek egy olyan speciális szegmensét öleli fel, amikor az egyik cég egy másik céggel szeretne együttműködni. Itt is kiemelkedő szerep jut a személyes kapcsolati hálóknak.

72 Erről részletesebben lásd: Kovály, 2019. Az etnikai kapcsolati tőke, i.m.

73 Csata az erdélyi magyarokat vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy körükben a gazdasági etnocentrizmus egy létező jelenség, amelyet leginkább a többségi társadalommal szembeni bizalom hiányával, a románokkal való kapcsolatok intenzitásával és a lakhely etnikai összetételével hoz összefüggésbe. Csata Zsombor: Gazdasági etnocentrizmus, etnikai fogyasztás az erdélyi magyarok körében. Közgazdász Fórum, 2010. 13 (4). 31–49, itt: 32.

együttműködés vagy a szakágazatokon belüli hálózatosodás. Vannak ugyan kezdetleges próbálkozások (például a mezőgazdaságon belül egymás technológiáját használják, humán erőforrást kölcsönöznek egymásnak a munkálatokhoz, elviszik egymás áruját a viszonteladói piacra; a szolgáltatóiparon belül „teltház” esetén átadják egymásnak a megrendelőket, tapasztalatcsere céljából értekeznek), de ezek a kooperációk leginkább rokoni vagy baráti alapokon nyugszanak, hosszú távú üzleti célok megfogalmazása nélkül.⁷⁴ Szakértő adatközlőim ezt elsősorban a megfelelő képzettséggel, valamint a már említett hiányos szakértelemmel hozzák összefüggésbe. Elmondásuk szerint a vizsgált terület vállalkozói nem látják át kellőképpen a gazdasági folyamatokat, nincs meg a szaktudásuk az integrálódás előnyeinek felismerésére. Több adatközlőm⁷⁵ véleménye alapján, ha összehasonlítjuk a magyar és a többségi vállalkozók összefogását a piacra jutás tekintetében, a magyarok jelentős lemaradásban vannak, így a piaci versenyből is csekély mértékben veszik ki a részüket (egyes kárpátaljai ukrán zöldségtermelő gazdák összefogását hozták fel pozitív példaként). A megkérdezett szakértők ezt az egyik legnagyobb versenyhátránynak tartják a kárpátaljai vállalkozói szférán belül. Ahogy fogalmaztak: *„a kapcsolati tőke globális kérdés. Ez igazából a fő kulcsa egy vállalkozás sikerességének, hogy jókor vagyok jó helyen, jó kapcsolati tőkével. Ez a képlet igaz mindenütt, Kárpátalján is. Csak ez talán a leggyengébb a kárpátaljai magyaroknál. Mert mindig azt említjük meg, hogy a tőkeszegénység, hogy nincs megfelelő infrastruktúra. De egyszerűen most már erre kellene nagyobb hangsúlyt fektetni... az informális közösségeket összehozni, hogy találjanak már végre egymásra a magyar gazdák, a magyar vállalkozások, és menjenek el együtt tárgyalni, mert önmagukban kevesek a tárgyalási pozícióhoz.”*⁷⁶

A másik fontos ok, ami miatt a vizsgált kárpátaljai magyar vállalkozások nem működnek együtt, az a tőkeszegénység. Az, hogy *„nincs olyan jó gazdasági helyzet Ukrajnában, hogy ezt ki tudjuk mondani, hogy csak azért üzletel egyik ember a másikkal, mert az is magyar vállalkozó. Ha pénzügyileg megéri, akkor együtt fognak dolgozni. De ha az egyik fél úgy érzi, hogy ebből neki nincs haszna, akkor abból nem lesz soha üzlet...”* Ez egyszerű gazdasági dolog.⁷⁷ Mivel a magyar vállalkozások általában kisméretűek, kevés üzleti partnerrel rendelkeznek. Ráadásul a feszes költségvetés miatt a vállalkozások erősen árérzékenyek, ami a döntési alternatívák körét tovább szűkíti. A szelekcióban tehát az etnicitás másodlagos, a legtöbb vállalkozás nem engedheti meg magának, hogy válogasson, a pénzügyi körülmények által kijelölt kényszerpályákon mozog.

74 Pozitív példa, hogy a Beregszászi járásban tevékenykedő magyar borászok egy csoportján belül elindult egy bizonyos alulról szerveződő együttműködés, amelynek során havi rendszerességgel közös pincelátogatást tesznek az egyes gazdáknál és körbekóstolják egymás borait, tapasztalatcsere és építő jellegű kritikák megfogalmazása céljából.

75 B2, B4.

76 B2.

77 B4.

Kutatásom alapján az is elmondható, hogy a magyar–magyar együttműködésekre való alacsony hajlandóságot – a szakértelem és a pénzügyi tőke hiányán túl – az általános bizalmatlanság is előidézi. Adatközlőim alapvetően bizalmatlanok voltak a nem közvetlen családtagjaikkal. A szakmaiság hiánya, a krónikus bizonytalanság és bizalmatlanság miatt a partnerek szelekciója is alkalomszerű, esetleges és hektikus, kevés rendszeresség jellemzi.

Ki kell emelnünk azt is, hogy mivel Kárpátalján hagyományosan alacsony a vállalkozói kedv – az csupán az Egán Ede Program hatására élénkült meg valamelyest –, a vállalkozásnak, a vállalkozói együttműködéseknek sincs igazi tradíciója. A magyarországi támogatások hatására vállalkozóvá vált gazdasági elitek egy része korábbi alaptőkéjét informális technikák útján (csempészet, határvidéki feketekereskedelem, csencselés stb.) szerezte meg,⁷⁸ így körükben a vállalkozói lét, a vállalkozásban gondolkodás is új jelenségnek számít. Azon vállalkozók pedig, akik nem az informális technikák mentén alakítják gazdasági tevékenységüket, alapvetően nem bíznak meg bennük, ami gátat szab az együttműködéseknek is.

„A bizalom kérdése nálunk még mindig gyerekcipőben jár. Nem bíznak meg egymásban, de azért kellene hozzá a szakértelem is meg a szaktudás. Tehát nem látják, mennyivel jobb lenne, ha integrálódnának, és úgy adnák el a termékeiket. De nem mernek ilyesmibe belefogni, mert nem bíznak meg egymásban.”⁷⁹

A bizalom alacsony szintje azonban nemcsak a személyes kapcsolatok terén bontakozik ki, de a hivatalos intézmények, szakmai szervezetek irányában is. A legtöbb adatközlőm a mindent átszövő korrupciót említette legfőbb problémaként, ami leginkább abban nyilvánul meg, hogy a különböző ügyintézéseknél vagy ellenőrzéseknél meg kell vesztegetni a hivatalnokokat.

„Ezeket az embereket meg lehet venni kilóra, akik a hivatalokban dolgoznak. Tisztelet a kivételnek. Mondjuk én még nem találkoztam ilyennel [a kivétellel], aki engem ellenőrzött. Ráadásul nagyon kicsinyes módon teszik mindezt. Amikor mindent elé teszek, mert hozzáértő szakértő végzi a könyvelésem, ott nincs mibe belekötni. De akkor is talál valamit. Hát olyan még nem volt, hogy mindent rendben találtak volna. Innentől kezdve én nem is akarok ilyen embereknek megfelelni. Majdnem hogy két-három mondat után megkérdem, hogy: mennyi?”⁸⁰

A magas fokú korrupció az ország minden szférájába átszivárog,⁸¹ ami szintén fokozza az általános bizalmatlanságot. Mindezt jól példázza a 2016-ban meghirdetett Egán Ede Programban való részvételi aktivitás is. Az eddigi rossz tapasztalataik miatt a vállalkozók

78 Borbély 2019: A diszfunkcionális ukrán nemzetállam, i. m.

79 B1.

80 B9.

81 Fedinec – Halász – Tóth, 2016. A független Ukrajna, i. m.

nagy része szkeptikusan tekintett a felhívásra, többen biztosak voltak benne, hogy a kisvállalkozóknak, akik „nem ülnek közel a tűzhöz”, nincs esélyük a pozitív elbírálásra.

„Megmondom neked az őszintét, hogy nem hittem benne. Mert tudod nekünk soha senki semmit nem adott. Nálunk, itt Kárpátalján? Hát esetleg büntetéseket kaptál, ha valamit nem fizettél be idejében. Soha senkitől semmit. Nem vagyunk mi ehhez hozzászokva, hogy valaki valamit ad.”⁸²

Ez megmutatkozott a beadott kérelmek számadataiban is. Ugyanis míg a program indulásakor, 2016-ban, összesen 1199 pályázatot nyújtottak be, a másodszorra meghirdetett támogatási körben (2017) már négyszer annyian nyújtották be pályázataikat és a beruházási érték is jelentősen megnövekedett: 213 millió hrvnyáról (2016) 1,7 milliárd hrvnyára (2017).⁸³ Több interjúalanyom is csak a második körben pályázott, miután a pozitív példák megerősítették nyerési esélyeik megítélését, fokozták bizalmukat a támogatási program iránt.

A vizsgálatom homlokterében álló vállalkozásokra transznacionális magyar–magyar gazdasági kapcsolatok sem igazán jellemzőek. Néhány megkérdezett vállalkozó üzleti kapcsolatban áll ugyan magyarországi partnerrel, ám ezek leginkább rokoni vagy baráti alapon szerveződnek, beszállítói kooperációra vagy informális tapasztalatcserére korlátozódva. Meg kell azonban említeni, hogy a határokon átívelő üzleti kapcsolatok kibontakozását nagymértékben gátolja a határ megléte, illetve számos bürokratikus akadály is. Az eltérő vámügyi szabályozások, a hosszadalmas és bonyolult határátlépési procedúrák jelentősen korlátozzák a személyek utazását és az áruk kivitelét, ennek eredményeként pedig a transznacionális gazdasági kapcsolatok kibontakozását is. Ugyanakkor a magyar állam utóbbi években nyújtott anyagi támogatásai – ami a vállalkozókat elsősorban az Egán Ede Program kapcsán érintette – nagyban hozzájárultak egy formális alapon szerveződő transznacionális etnikai kapcsolati tőke kibontakozásához.

Azt is meg kell jegyezni, hogy ugyan az ukrajnai együttműködések előtt nem állnak a fentiekhez hasonló akadályok, mégsem gyakoriak a hágón túli ukrán partnerekkel való kooperációk. Ennek egyrészt a nyelvi korlátok, másrészt a bizalom hiánya lehetnek az okai. Ahogyan az már többször is kifejtésre került, a megkérdezett vállalkozók nagyon nehezen nyitnak a külső üzleti partnerek irányába, ami adatközlőim szerint fokozottan igaz az ukrajnai (hágón túli) együttműködésekre, ugyanis az esetleges korábbi negatív üzleti tapasztalataik miatt félnek az átverés lehetőségétől. A legtöbb megkérdezett vállalkozó azonban nem tudott konkrét példát felhozni ukrán partnerrel való negatív üzleti tapasztalatról,

82 B26.

83 Bacsó Róbert – Pataki Gábor: Makrogazdasági kimutatás Kárpátalja vonatkozásában a magyarországi befektetések és központi költségvetésből kapott eloszlások tükrében. Kárpátaljai Vállalkozók Lapja, 2018. 4 (2). 8–9.

tehát leginkább az idegentől, az ismeretlentől való félelem miatt zárkóznak el az ukránokkal való gazdasági együttműködéstől.

„Lehet, hogy csak ilyen bezárkózási szindróma van itt nálunk [Kárpátalján]. Ez lehet egy gazdasági hátrány. Olyan, mintha egy kicsit másik ország lennénk. És a határ, amit mi hágónak hívunk ez... azt mondom, hogy etnikai szempontból talán még jó is, hogy van ilyen berögződés, viszont üzleti szempontból egy nagy hátrány.”⁸⁴

Érdekes viszont, hogy a kárpátaljai ukrán (vagy ruszin) partnerekkel gyakoriak az együttműködések a mintámban szereplő vállalkozók között, ahogy egyik adatközlőm fogalmaz: *„ők a mieink.”*⁸⁵ Gazdasági ügyekben az az általános megállapítás tehető, hogy a kárpátaljai ukrán nemzetiségű üzleti partnereikben ugyanúgy megbíznak, mint a magyarokban, itt inkább az dominál, hogy kit ismernek személyesen, tehát az informális kapcsolati hálók megléte. A mezőgazdaságon belül a magyar gazdák legfőbb felvásárlói ukrán nemzetiségűek, a vendéglátóiparban, kiskereskedelemben, pékiparban dolgozó vállalkozók legfőbb beszállítói is a többségi nemzethez tartoznak. Adatközlőim beszámolója alapján velük (a kárpátaljai nem magyar nemzetiségűekkel) jobban meg tudják értetni magukat (mint a hágón túli ukránokkal), a nyelvi korlátok is leküzdhetőek, megbízhatóság szempontjából pedig nincs különbség az egyes nemzetekhez köthető partnerek között. Fontos azonban kiemelni, hogy ezen ukrán–magyar gazdasági kooperációk többnyire a kurrens vevő-beszállító, termelő-felvásárló viszonyban merülnek ki, tartós partneri kapcsolat kialakítása nélkül.

Ami a vizsgált magyar vállalkozók formális kapcsolatokon alapuló tőkét illeti, adatközlőim nem tartották különösebben fontosnak a szakmai vagy egyéb civil szervezetekhez való csatlakozást, vagy ha csatlakoztak is, nem aktivizálódtak igazán. Ennek legfőbb oka a formális intézmények iránti bizalmatlanság volt, mely általánosan jellemző az ukrán állampolgárok között.⁸⁶ Azok az interjúalanyaim, akik tagjai voltak valamelyik szakmai szervezetnek, általánosságban véve különösebb gazdasági előnyt nem láttak a tagságból, így nem is vesznek aktívan részt a szervezetek életében.⁸⁷

„Sok szervezetnek vagyunk tagjai, ukrainaiaknak. Nem sok haszon van belőlük. Itt az embert meghívják csak azért, hogy tagsági díjat fizess. Segítség üzleti szempontból nincs. Abszolút nem látok bennük pluszt. Sokat csalódtunk mi már Ukrajnában ilyesmiben.”⁸⁸

84 B2.

85 B22.

86 Erről bővebben lásd Kovály, 2019. Az etnikai kapcsolati tőke, i.m.

87 Kivételt képeznek ez alól a borászatban tevékenykedők, ugyanis mindegyikük tagja a Beregszászi Szent Vencel Borlovagrendnek, melynek tagsága adatközlőim elmondása alapján számos gazdasági és szakmai előnnyel is jár: a már említett borkóstolók a tagságon belül, melyeknek célja a minőségi javulás; hazai és határon túli borfesztiválokon való részvétel lehetősége; a különböző borfesztiválokon való kedvezményes részvételi díj.

88 B14.

Fontos azonban megjegyezni, hogy az elmúlt időszakban jelentős változások figyelhetők meg a szervezeti aktivitás terén. A Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetségének tagsága az elmúlt években csaknem tízszeresére duzzadt,⁸⁹ feltehetően az Egán Ede Program pályázatain való részvétel miatt,⁹⁰ illetve a szövetség által szervezett vállalkozásfejlesztési és vállalkozásvezetési képzéseknek. Továbbá a mezőgazdasági ágazatban tevékenykedő vállalkozók többsége a „Pro Agricultura Carpatika” Alapítvány tagja, valamint a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanácsnak is tagjai néhányan. A megkérdezett vállalkozók, egy-két kivételtől eltekintve, ukrán vonatkozású szakmai szervezeteknek nem tagjai. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy interjúalanyaim többsége formálisan csatlakozott ugyan valamilyen szakmai szervezethez az utóbbi években, a borászokon és a mezőgazdaságban tevékenykedőeken kívül, a megkérdezett vállalkozók nem aktív részesei a vállalkozói szervezetek életének. Az interjúkból egyértelműen kiderül, hogy a vállalkozók kizárólag anyagi segítséget várnak: a támogatásokra elsősorban segélyként és nem tőkeforrásként tekintenek. A legtöbben csupán pályázati esélyeiket szerették volna növelni a tagsággal (az Egán Ede Program pályázatainál, esetleg a Bethlen Gábor Alap releváns pályázatainál).

Következtetések

Jelen kutatás során a formális és az informális etnikai kapcsolati tőke szerepét vizsgáltam meg a Beregszászi járás magyar vállalkozásainak működésében, egy interjúkutatás keretein belül.

A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy a megkérdezett vállalkozók körében az informális kapcsolatok alapvető fontosságúak. A széleskörűen elterjedt korrupció és a beágyazódott informális gazdaság miatt a személyes kapcsolati hálók elengedhetetlenek a gazdasági tevékenységek során, ezen informális kapcsolatok azonban a legtöbb esetben nem etnikai-nyelvi alapon szerveződnek.

Annak ellenére, hogy a vizsgált vállalkozások körében a személyes kapcsolatok a vállalkozói tevékenység esszenciális részét képezik, *az informális alapon szerveződő etnikai kapcsolati tőke vállalkozásokban betöltött szerepe elhanyagolható*. A vállalkozók nem használják ki kellő mértékben az etnikai alapú együttműködések, az integrálódásból származó

89 Míg 2015-ben kicsivel több mint 200 tagot tartottak számon, 2018-ban ez a szám már a 2000-et is meghaladta. Ugyanakkor az 1997-es alapítás és az Egán Ede Program beindulása közötti csaknem húsz évben a tagság alig bővült, az újonnan csatlakozók száma a 100-at sem érte el.

90 Azon pályázó, aki rendelkezik valamilyen szakmai szervezetben való tagsággal, plusz egy pontot szerez a pályázatok elbírálásánál.

előnyöket. Leginkább zárt, családi, rokoni kapcsolatokra támaszkodó konjunktúrában végzik üzleti tevékenységeiket, és csak nagyon nehezen nyitnak külső partnerek irányába (legyen szó inter- vagy intraetnikus kapcsolatokról, vagy akár más családról), így erőforrásokban is szegények. Ennek egyik oka, hogy a bizonytalan gazdasági környezet miatt a kárpátaljai magyar vállalkozások elsődleges erőforrását a család jelenti, így a vállalkozások jelentős része családi mikrovállalkozások formájában működik. A másik oka, hogy a legtöbb kárpátaljai magyar vállalkozás kényszervállalkozásként jött létre és működik a mai napig is, melynek résztvevői nem rendelkeznek igazi vállalkozói attitűdökkel és innovatív gondolkodásmóddal. Ezen kényszervállalkozók jelentős többsége valójában nem igazi vállalkozó, sokkal inkább a mindennapi túlélésre törekvő önfoglalkoztató vagy éppen olyan mezőgazdasági termelő, aki csupán az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Programban való részvétel miatt jegyeztetett be hivatalos céget, ezért vált vállalkozóvá. Éppen ezért a gazdasági együttműködésekre való törekvés vágya is alacsony, ugyanis a cél a túlélés, hosszú távú üzleti stratégia megfogalmazása nélkül. A „bezárkózási szindróma” kialakulásának további oka a magyar vállalkozók nem megfelelő ukrán nyelvtudása. Ez összefügghet azzal is, hogy a magyarok az ukrán állami intézményekben alulreprezentáltak, így a hivatalos ügyintézés során a legtöbb esetben ukrán nyelven kell kommunikálni, ami kibillentheti az adott vállalkozót a komfortzónájából. Hiányos nyelvismeretük, az ukrán hatalommal szembeni fokozottabb averziójuk miatt *„az ukránnal ellentétben a magyar, ha kidobják az ajtón, nem megy vissza az ablakon.”*⁹¹ Mindezek alapján az mondható el, hogy a kárpátaljai magyar vállalkozók nemcsak informális etnikai kapcsolati tőkében, de alapvetően kapcsolati tőkében is igen szegények. Így ezeket a kapcsolatokat nem is tudják üzleti célból mozgósítani.

Mindez negatívan befolyásolja a magyar vállalkozások versenyképességét a kárpátaljai (és ukrainai) gazdasági szférán belül. A magyar üzletemberek egyrészt nem tudják kihasználni az egymással való gazdasági együttműködés előnyeit: gyorsabb információáramlás, közös fellépés a tárgyalási pozíciók javítása vagy az eladási ár optimalizálása érdekében. Másrészt a kárpátaljai magyar vállalkozók egy zárt közösséget alkotnak, akik a kisebbségi létből eredő frusztrációjuk, a nyelvi korlátaik miatt nem, vagy csak nagyon nehezen nyitnak a többségi társadalom irányába is. Az ukránoktól való elzárkózás és ezáltal a szűk gazdasági látókör pedig hátráltatja további fejlődésüket, ami miatt nem tudnak betörni az országos piacokra sem. Az ukrainai piacoktól való szeparálódás a felvevőbázis beszűkülését, az ukrán vállalkozói körökből való kiesés pedig a potenciális üzleti partnerek körének zsugorodását determinálja. Az ukrainai vállalkozói környezet alacsony szintű ismerete, a tapasztalatcsere hiánya pedig a kapcsolati tőke hiányát is előidézi.

A vizsgált magyar vállalkozók körében tehát *hiányoznak azok a bridging típusú gyenge kötések, amelyek hozzájárulhatnak a szélesebb ukrainai vállalkozói környezet jobb*

megismeréséhez és az abban való versenyképes részvételhez. Ezáltal nem érvényesül a kárpátaljai magyar vállalkozók azon híd szerepe sem, melyet az Orbán – Szántó⁹² szerzőpáros áthidaló társadalmi tőkeként definiált, és ami elősegíti a kultúrák közötti gazdasági (és nem csak) kapcsolatépítést a többségi és a kisebbségi társadalom között. Granovetter⁹³ megállapításaival egyetértve, a Beregszászi járás magyar vállalkozóinak törekedniük kellene a kapcsolati egyensúlyok megtartására, vagyis egy olyan rendszer kialakítására, ahol együttműködnek ugyan az etnikai csoporton belül, kihasználva a hálózatosodás előnyeit, de nyitottak a tágabb gazdasági környezettel való együttműködésre is.

A kutatás további fontos megállapítása, hogy *a kárpátaljai magyar vállalkozók körében a formális alapon szerveződő etnikai kapcsolati tőke az elmúlt négy-öt évben felértékelődni látszik*. A magyar kormány kezdeményezésére 2016-ban elindított Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program által több pályázati ciklus zajlott le, melynek révén a kárpátaljai magyar vállalkozások széles köre jelentős pénzügyi támogatásban részesült. Az említett program elindítása mellett az elmúlt években Magyarország egyéb nagyszabású támogatásokat is investált a megyébe, amelyek elsősorban a kárpátaljai magyar közösséget célozták. Ezek a támogatások – az egyszerűsített honosítási eljárással megszerezhető magyar állampolgársággal és az ezekkel járó előnyökkel kiegészülve – nagyban hozzájárultak egy formális alapon szerveződő transznacionális etnikai kapcsolati tőke kibontakozásához, mely számos társadalmi-gazdasági privilégiumhoz juttatja a kárpátaljai magyar lakosságot a többségekkel szemben, beleértve a vállalkozókat is. Ilyen értelemben az etnikai alapon szerveződő kapcsolati tőke szerepe is felértékelődik a kárpátaljai magyarság körében, így az etnicitás, a magyar nemzetiség is egyfajta társadalmi tőkeként értékelhető. Kutatásom során többször hangzott el az a vélemény, hogy *„ma megéri magyar vállalkozónak lenni Kárpátalján”*. Ennek értelmében az etnikai kapcsolati tőkének fontos szerepe van a kárpátaljai magyar vállalkozások működésében, ami közvetlen hatással van az egész kárpátaljai gazdaság fejlődésére is.

A fent bemutatott eredmények alapján a Beregszászi járás magyar vállalkozóiról az alábbi SWOT-analízis⁹⁴ adható:

92 Orbán – Szántó, 2005. Társadalmi tőke, i.m.

93 Granovetter, 1973. The strength of weak ties, i.m.

94 Gazdasági elemzések gyakran használt módszere, melynek elnevezése a négy cella angol megfelelőinek kezdőbetűiből ered: *strengths, weaknesses, opportunities, threats*.

Pozitív	Erősségek	Lehetőségek
	Informális kapcsolatok megléte	Bővülő fejlesztési források (magyarországi támogatások) → gazdasági előnyök a többségi vállalkozókkal szemben
	Kedvező földrajzi adottságok (turizmus, mezőgazdaság)	Transznacionális (formális) etnikai kapcsolati tőke kibontakozása
	Gazdálkodás hagyománya	Bővülő kapcsolatrendszerek (integrálódás előnyei)
		Szakképesítés erősítése (szakemberképzés)
		„Híd szerep” erősítése (áthidaló társadalmi tőke felhasználása)
Negatív	Gyengeségek	Veszélyek
	Kedvezőtlen vállalkozói ökoszisztéma, (korrupció, tőkeszegénység, elavult infrastruktúra, állami támogatások hiánya)	Fokozódó bezárkózás (piacok beszűkülése, üzleti partnerek körének zsugorodása → fejletlen kapcsolati tőke)
	Alacsony vállalkozói aktivitás, vállalkozás hagyományának hiánya	Elhúzódó gazdasági válság (erőforrások hiánya, fokozódó elvándorlás)
	Kényszervállalkozás → szakértelem és innováció hiánya → együttműködés hiánya → kapcsolati tőkében való szegénység	Az erőforrások nem megfelelő/nem hatékony felhasználása
	Hiányos nyelvtudás → együttműködés hiánya → kapcsolati tőkében való szegénység	
	Zárt vállalkozói szerkezet → együttműködés hiánya → kapcsolati tőkében való szegénység	

Fontos azonban megjegyezni, hogy az Egán Ede Program által valamelyest felerősödött ugyan az etnikai kapcsolatok szerepe a kárpátaljai magyarság körében, de egy viszonylag új folyamatról lévén szó, messzemenő következtetések nem vonhatóak le. Ugyanis a magyar állam által létrehozott lehetőségstruktúrák révén felélénkülhetnek a magyar–magyar kapcsolatok és az etnicitás társadalmi tőkévé válhat, ami összeköthet egymással érintkező, atomizált magyar kisvállalkozókat a piacon, de ezek hálózatosodására hosszú távú stratégiák szükségeltetnek, melyekhez elengedhetetlen a megfelelő szaktudás és a koncepciólagosan átgondolt további erőforrások hozzárendelése is. Mindezt tovább nehezítheti az Ukrajnában elhúzódó gazdasági válság és annak következményei is.

Adatközlő	Név	Életkor	Tevékenység kezdete (év)	Foglalkoztatottak száma	Interjúkészítés helye	Foglalkozás/ gazdasági ágazat
B1	Anna	32	-	-	Beregszász	vállalkozói szervezet munkatársa
B2	Gergő	35	-	-	Beregszász	vállalkozói szervezet munkatársa
B3	Géza	59	-	-	Beregszász	Magyar Nemzeti Kereskedőház munkatársa
B4	Pál	31	-	-	Beregszász	vállalkozói szervezet munkatársa
B5	Virág	30	-	-	Beregszász	pályázati cég munkatársa
B6	Lajos	27	2013	4	Bene	vállalkozó/borászat
B7	Jenő	62	1995	0	Bene	vállalkozó/gyümölcsstermesztés, borászat
B8	Csincia	45	2000	4	Beregszász	vállalkozó/nyomdaipar
B9	Dóra	33	1997	9	Nagybégány	vállalkozó/vendéglátás
B10	Tihamér	56	2000	90	Makkosjánosi	vállalkozó/vendéglátás, turizmus
B11	Borbála	25	2006	2	Balazsér	vállalkozó/kiskereskedelem, turizmus
B12	Márk	32	2008	13	Beregszász	vállalkozó/szépségipar
B13	Georgina	36	2007	3	Beregszász	vállalkozó/jogi, szakfordítói szolgáltatások
B14	László	45	1996	360	Beregszász	vállalkozó/fafeldolgozás
B15	Gerzson	35	2011	1	Beregszász	vállalkozó/rendezvény szervezés
B16	Éva	58	1990	5	Mezőkaszony	vállalkozó/vendéglátás
B17	Viktor	33	2004	20	Mezővári	vállalkozó/épitőipar
B18	Ágnes	38	2016	7	Beregszász	vállalkozó/vendéglátás
B19	Tímea	32	2016	10	Beregszász	vállalkozó/vendéglátás
B20	Krisztián	61	1994	15	Kigyós	vállalkozó/borászat, mezőgazdaság
B21	Imre	32	2008	0	Makkosjánosi	vállalkozó/fuvarozás
B22	Albert	54	1996	2	Beregsom	vállalkozó/mezőgazdaság
B23	Irén	56	2004	5	Beregszász	vállalkozó/vendéglátóipar
B24	Zsanett	28	1996	0	Beregdéda	vállalkozó/kiskereskedelem, mezőgazdaság
B25	Gizella	60	1998	30	Beregszász	vállalkozó/cukrászipar
B26	Hanna	45	2007	0	Kisbégány	vállalkozó/esküvőszervezés
B27	András	49	1998	13	Beregszász	vállalkozó/pékipar

Melléklet: Az adatközlők alapinformációi

LANTOS BALÁZS

A MAGYAROK HELYZETE ERDÉLYBEN – PROBLÉMÁK ÉS LEHETŐSÉGEK

Bárdi Nándor – Éger György – Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Magyarok Romániában (1990–2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról. Kriterion Könyvkiadó: Kolozsvár, 2020. 354 oldal*

A könyv a Romániában élő magyarok helyzetét elemzi annak legfőbb – demográfiai, nyelvhasználati, jogi, gazdasági, politikai, oktatásügyi – aspektusaiból részletes történeti és számszaki analízisekkel.

A Romániában élő magyarság helyzetének bemutatására vállalkozó egyetlen írás sem lehet teljes értékű a történelmi keretek általános áttekintése – Trianon, a világháborúk és Ceaușescu diktatúrája – nélkül. A könyvet indító történelmi összefoglalás emellett bevezet a csak e területre – a szó földrajzi és diszciplináris értelmében – jellemző terminológiába, amely szintén nélkülözhetetlen a téma megértéséhez. Pusztán a Romániában élő, a két világháború között megszokott „*nemzeti kisebbség*”-nek nevezett, majd a világháború utáni „*együttélő nemzetiség*”-en keresztül az 1984 utánra fokozatosan „*magyarul beszélő román dolgozó*”-vá váló magyarságot jelölő titulusok változása is világosan mutatja annak fontosságát, hogy miért van szükség olyan átfogó munkákra, amelyek e könyvhöz hasonló alapossággal elemzik a határon túli magyar kisebbségek helyzetét.

A demográfiai áttekintésben a területi megoszlás, asszimilációs folyamatok és a migráció egyértelműen elvárható, nagyobb lélegzetvételű elemzése mellett helyet kapott a magyar nők termékenysége, a születésszabályozó módszerek (abortusz, fogamzásgátlás) magyar, cigány és román lakosságra gyakorolt hatásai, valamint a census fogalommagyarázata, a népszámlálás metodikája, politikai felhasználása és a korabeli környező nagyhatalmak gyakorlatának említése is.

A nyelvismeret/nyelvhasználat részre nem jellemző a történeti áttekintés és a fogalommagyarázat. Ez a rész kiemelten fontos, hiszen az anyanyelv megőrzése alapvető fontosságú egy tetszőleges, az anyaországtól elszakadt kisebbség hosszú távú megmaradása,

kultúrájának csorbitatlansága szempontjából. A tisztánlátás végett ezért lényeges a fejezetvégi áttekintés; a jelenlegi helyzet, benne a nyelvhasználat feltételeit biztosító jogi normák hiányosságainak és pozitívumainak összefoglalója. A téma jelzett fontossága miatt mindenképpen utalni kellene arra, hogy milyen módon alakul a magyar és a román nyelv együttélése; hogyan hat egymásra, keveredik a két nyelv, vesz át szavakat, kifejezéseket a másiktól – röviden: a „*batártalanítás*”-nak nevezett jelenség helyi leírása, mértéke. Emellett ennél a résznél figyelhető meg a könyv egyik negatívuma, a frissesség hiánya. A médiafogyasztás elemzése során csupán az említés szintjén szerepel a széles sávú internet-lefedettség; valamivel részletesebben csak a nyomtatott médiumok, a tévé és a rádió arányával foglalkozik, amelyek az internethasználat mellett már nem tekinthetők meghatározónak a médiafogyasztás szempontjából, mindezt pedig demográfiai bontás, táblázati megjelenítés nélkül – 2012-es adatok alapján. Azóta pedig nagyot változott a világ.

A „*jogi keretek*”-kel foglalkozó rész ismét történelmi áttekintéssel vezeti fel a témát, itt fontos a román állam mindenkori hozzáállásának taglalása a kisebbségekhez. Ennél a résznél jelenik meg az egyik legkiemelkedőbb módon a magyar kisebbség hátrányos helyzete a jogi szabályozások elmélete és gyakorlata közti különbség részletes bemutatásán keresztül. Ennek lezárását a nyelvhasználatról foglalkozó rész adja, és szerepel benne az a mondat, amely az előző, ennek a témának szentelt részből hiányzik: „*a nyelv egyben identitást teremt*”. És itt jelenik meg a könyv fontosságát jelentő, a magyar kisebbség nehézségeit mutató megállapítás az anyanyelv hivatalos használatáról: amit a románok kértek az első világháborúig Erdélyben, azt az egyesülés után nem biztosították a kisebbségnek – és azóta is az „*alacsony mércét*”, a megadható minimumot tartják szem előtt.

A gazdasági elemzés egyik erőssége az etnikai gazdaság kiterjedt külföldi forrásanyagon alapuló, általános bemutatása, amely szinte egy külön, az eredeti témafelvetéstől független gazdaságtudományi tanulmányként is megállná a helyét. Ebben a részben körvonalazódik, hogy a korábbiakban – leginkább a joggyakorlat esetében – megjelenő magyar–román-feszültség a gazdaság tekintetében az egymásrautaltság okán kevésbé hangsúlyos; a gazdasági folyamatok és a közös érdek gyakran elmoszák az etnikai különbségeket. Részletesen kitér a nyelvhasználatból és a nyelvtudásból származó gazdasági különbségekre – bár ebben az esetben a román nyelv ismeretéről és az ebből származó esetleges előnyökről és hátrányokról esik szó. A gazdasági elemzés esetében a nyelvismeret egyik fő kulcsszava a karriertervezés, karrierorientáció, illetve a (román) nyelvi környezetnek való kitettség csökkenése, valamint a karrierlehetőségek ezzel együtt járó beszűkülése, és ennek következményeképpen a magyarok növekvő jövedelemhátránya.

A kisebbségek életében lényegében minden helyzetnek van nyelvi-etnikai aspektusa is, ezért a nyelvhasználat kérdése – a magyar és a román is – visszatér mindegyik területnél más-más szempontból vizsgálva, és ezzel egyértelművé téve, hogy a téma megérdemel egy

alaposabb elemzést az esetleges folytatás során. A társadalmi (kapcsolati) tőkét tárgyaló rész ismét egy külföldi forrásanyag általános összefoglalóján alapul, a nyelvhasználat egy újabb aspektusának (aláhúzva a témáról korábban leírtakat) elemzését tartalmazza, kifejezetten a szakmában jártasoknak szóló táblázatokkal fűszerezve. Ez a rész jól egyensúlyozza ki a laikusoknak és a szakmának szóló információkat, nagyon sokoldalúvá, többdimenzióssá téve a téma megközelítését, amely amúgy a könyv egészére jellemző. A téma összegzése – a vonatkozó politikai hatások és az etnikai gazdaságra jellemző tőkefajták kiemelése mellett – egyértelműsíti a nyelvi különbségek meghatározó gazdasági szerepét, valamint a további elemzések fontosságát e tekintetben.

Talán a legösszetettebb téma a magyar közösség politikai entitásként való bemutatása, belső és külső (kisebbségpolitikai és társadalmi) elfogadottságának elemzése, illetve mindezzel szoros összefüggésben – mint a téma megkerülhetetlen tényezőjének – az RMDSZ szerepének bemutatása, a köré csoportosult egyének, szervezetek vonatkozásával együtt. Ebben szintén nem megkerülhető módon említésre kerülnek az RMDSZ tevékenységével kapcsolatos lehetséges visszásságok is, végig éreztetve, hogy egy olyan különösen nehéz politikai-társadalmi színtéren kellett és kell helytállni a politika szereplőinek, amelyben nem lehetséges mindenkinek egyformán tetsző megoldásokat találni. A konklúzió iránya azonban, ha nem is sarkalatos, de egyértelmű. Hasonlóképpen megkerülhetetlen eleme a téma tárgyalásának az autonómia kérdése, annak gyökereivel, átpolitizáltságával. 2014-ben hozta nyilvánosságra az RMDSZ *A romániai Székelyföld autonómiastatútumát*, amelyben a politikai szempontok gyakran írták felül a szakmaiakat. Azzal a fontos megállapítással zárul a kérdés, hogy – noha 1991 és 2014 között 16 autonómiatervezet látott nyilvánosságot, több komplex törvénycsomaggal együtt – 2014-ig nem jött létre egy mindenki (a nemzetközi, de legfőképpen a román közösség) előtt felvállalható jövőképe Székelyföld lakóinak, amelyben egyértelmű a felelőssége az RMDSZ-nek, ezzel döntve el a párt működésével kapcsolatos, fentebb jelzett „*pro és kontra*” vitát.

A magyar–román politikai önkép, valamint a magyar kisebbség a magyar, illetve a román nemzettel való kapcsolatának részletes elemzése elengedhetetlen ugyan, de nem tartalmaz váratlan meglepetéseket; ennek a vezérgondolata egyértelműen a romániai magyar kisebbség románok általi elfogadottságának alacsony – és csökkenő – szintje. A magyar szervezetek a különböző választásokon való eredményeinek számszerű, több oldalas, táblázatos összefoglalása ismét a témában elmélyedni kívánóknak spórolhat meg nem csekély kutatási időt.

Még mindig a politikai elemzésnél maradva a könyv szükségszerűen kitér az anyaország nemzetpolitikájára vonatkozó bal- és jobboldali megközelítés ellentmondásaira. Ebben közelebbről taglalja a Fidesz határon túli szerepvállalását, az erdélyi magyar közösség meghatározó alakjainak a magyar belpolitikával kapcsolatos megnyilvánulásait, és kitérve a kettős

állampolgárságot övező kétségekre, illetve árnyalva az anyaország Fidesz-kormányzás alatti egyértelmű támogató hozzáállásával szemben megfogalmazott (hozzáteszem: Magyarországon élő magyarként nehezen megítélhető valóságtartalmú) ellenvéleményeket. Ezek egyik alapvetése, hogy Magyarország közeledése tovább nehezíti az amúgy is szétszakadozó romániai magyarságnak a román lakossággal való békés együttélésre mutató, eleve rendkívül nehéz helyzetben lévő törekvéseit.

Érdekes zárszó a politika témájához az RMDSZ – a politikai eliten belüli megosztottsága ellenére – a kettős állampolgársággal kapcsolatos támogató hozzáállása – egyszersmind tovább árnyalva a párt tevékenységével kapcsolatos megítélést.

Az oktatásügy elemzése az egyik központi problémaként jelöli meg, hogy nincs a témának egyértelmű felelőse, illetve hogy a jelenlegi hálózatos működésnek nincs koordináló testülete, a kisebbségi nyelveken oktató iskolákat érintő stratégiaalkotásnak gazdája. Ebben kitérve a pozitív diszkrimináció és az autonómia elméleti és gyakorlati működése jellegzetességeinek bemutatására, illetve a magyar nyelvű oktatásban résztvevők száma folyamatos csökkenésének egyértelmű tendenciájára.

Ehhez fontos megemlíteni, hogy a romániai közoktatásban résztvevők teljes száma nagyobb arányban csökken, tehát a magyarok aránya a közoktatásban résztvevők teljes számához képest nő. A kisebbségi oktatás szabályozására vonatkozó 2011-es törvény pedig jóval kevésbé diszkriminatív, mint az addig érvényben lévő 1995-ös. A kisebbségspecifikum az óvodai nevelésben jelenik meg először, de az elemzés nem tér ki annak értékelésére; az általános iskolai oktatás számszaki elemzésének konklúzióját azonban már egyértelműen az „*aggasztó*” jelzővel határozza meg.

A felsőfokú oktatásra a szegényes és egyoldalú magyar nyelvű szakkínálat jellemző, ahol a legnagyobb hiányosságok a mérnöki és az agrártudományi képzések tekintetében mutatkoznak. Viszont a magyar nyelvű egyetemi hallgatók száma 1992 és 2011 között hozzávetőleg megháromszorozódott, és 38,4%-ban az anyanyelvükön tanulnak. Az oktatás hosszú távú fejlesztéséhez tehát hiányoznak a felelősök, a belső folyamatok megfelelő elemzéséhez és a célmeghatározáshoz a megfelelő indikátorok.

A következő, a vallási életet elemző fejezet alapján a rész bevezetőjeként elmondható, hogy a vallás az erdélyi magyarok számára kiemelt közösségmegtartó szereppel bír. Általános érvényű megállapítás pedig, hogy az erdélyi magyarok szinte kivétel nélkül egyháztagok és istenhívők. Érdekes, hogy míg a vallást a fejezet már az első mondatában „*kiemelkedően fontos társadalmi gyakorlat*”-nak nevezi, és amely funkciója a könyv szempontjából is kiemelt jelentőségű, e funkció a fejezet során nem vagy csak marginálisan kerül kifejtésre.

Egy (az utolsó) alfejezet kitér az egyházak társadalmi intézményeire, amelyek például az óvodától az egyetemig lefedik a képzési feladatokat, ahol komolyan támogathatnák a román közoktatás magyarokat érintő, a korábbi fejezetben taglalt hiányosságait, míg a téma elvetületére egyáltalán nem tér ki a fejezet. Ugyanakkor a fejezet elején két táblázat is foglalkozik a hívők spirituális preferenciáinak számszaki összehasonlításával, például a pokolban vagy a reinkarnációban való hitvallások szerinti százalékos összehasonlításával – amely egy ilyen munkában nehezen értelmezhető, és a könyv politikai-társadalmi-gazdasági ívéből meglehetősen kilóg; az elemzés nem is szolgál magyarázattal az említett adatok szerepeltetésének fontosságáról.

A közösségszervezés egy fontos területét, a médiát, a médiafogyasztási szokásokat szintén elemzi az utolsó fejezet. Itt megismételném a nyelvhasználatról foglalkozó fejezet médiafogyasztással kapcsolatos alfejezeténél tett megállapítást: a nyomtatott média, illetve a tévénézés/rádiózással kapcsolatos elemzések felülreprezentáltak, ezzel összefüggően az információk nem elég frissek, illetve a médiafogyasztás életkorok szerinti bontása is hiányzik, amely nélkül egyszerűen értelmezhetetlenek az internetfogyasztási táblázat adatai. Utóbbi 2015-ben 75%-ot ad meg a Facebookot használók arányára, de 36,8%-ot az internetet szórakozásra használókra, miközben a kettő között egyértelmű átfedés van. Ezek mellett nehezen értelmezhető az „*online médiafogyasztás; hírfigyelés*” 25%-a – teljesen mellőzve, hogy az a „25%” hogyan oszlik meg például a 18–24, a 40–49 vagy a 65 év felettiek korosztályai között – miközben már általánossá vált az okostelefon-használat. Mindezek létjogosultsága egy 2020-as kiadású könyvben nehezen értelmezhető – kordokumentumként megfelelőek, de csorbul a könyv használhatósága. Az összefoglalásban pedig a magyar nyilvánosság „*mély regionális tagoltságát*” a „*magyar politikai osztály és a közéletre befolyással levő tágabb elit kudarcának*” tekinteni, amiért annak nem sikerült életképes napilapot, rendszerben működő rádiókat és nem kielégítően működő Erdélyi Televíziót szerveznie, nem tűnik megokoltnak.

Mindezekkel együtt a könyv gazdag ismeretanyagot kínál a témát alaposan megismerni vágyóknak történelmi áttekintésekkel, fogalommagyarázatokkal, pontos számadatokat tartalmazó táblázatokkal, amelyek között csupán a téma iránt érdeklődők és az azt mélyebben értő szakemberek is találnak hasznos támpontokat. A könyv rengeteg kérdést fogalmaz meg és hagy nyitva mindazoknak, akik tovább szeretnék gondolni az elemzett témákat, legyenek azok politikusok, szociológusok, tanárok – vagy éppen laikusok. Általában véve azonban elmondható, hogy a könyv minden érdeklődő számára közelebb hozza és érthetőbbé teszi a romániai magyarság mindennapjait és problémáit. A könyv legnagyobb részére jellemző alapos elemzések segíthetnek a döntésképes olvasóknak válaszokat találni a nyitott kérdésekre is.

BÍRÓ ANNA

NEMZETI ÜNNEPEK ROMÁN MÓDRA
HÁROMSZÉKEN 1918 ÉS 2015 KÖZÖTT

Ádám Bíborka: *Román emlékünnepek Háromszéken. Etnicitás és reprezentáció.* Kriza János Néprajzi Társaság: Kolozsvár, 2020. 275 oldal

Az Ethnographicae Transylvaniae sorozat legújabb kötete Ádám Bíborka munkája, mely a harmincéves¹ kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság gondozásában jelent meg 2020-ban. A kiadvány egy 2016-ban született disszertációnak az átdolgozott és kiegészített változata, melyet a szerző a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetében védett meg.

A könyv terjedelme 275 oldal, előszavában dr. Pozsony Ferenc gondolatait olvashatjuk. Az előszó szerzője az ünnep mint kitüntetett idő lényegéből indul ki, majd régióink ünneprendjéről tesz említést. Mint mondja, ebben az esetben az ünnepek a kereszténységgel, illetve a természeti ciklikussággal függnek össze. Majd a modern polgári államok nemzeti közösségét kifejező ünnepekről közöl pár sort. Ezt követően a hivatalos ünnepek ideológikus voltáról is jegyez gondolatokat. Végül Háromszék hivatalos ünnepeit veszi sorra az előszó, mely elvezet a szerző által vizsgált emlékünnepekhez.

Ádám Bíborka négy fontos román nemzeti ünnepet határoz meg (január 24., május 9–10., augusztus 23., december 1.), melyek a történelmi változások következtében különféle jelentésváltozásokon mentek keresztül. A bemutatott ünnepeket olyan interetnikus térben kutatja a szerző, ahol azok megnyilvánulásai és visszhangjai a társadalom mélyebb rétegeibe engednek bepillantást.

A kötetben az ünnepek történelmi háttéréről megtudjuk, hogy a január 24-i ünnep apropója 1859-ben Moldva és Havasalföld perszonáluniójának létrejötté Alexandru Ioan Cuza fejedelem megválasztásával. Hivatalosan 2014 óta nemzeti ünnep e dátum.

1 Letöltés helye: www.kjnt.ro/rolunk; letöltés ideje: 2021. 04. 10.

A május 9–10-i ünnepkörnek az első történelmi eseménye 1866-ra tehető, amikor is Alexandru Ioan Cuza elűzése után I. Károly 1866. május 10-én Bukarestben mint új fejedelem felesküdt a parlament előtt. Ezt követően az 1877-es esztendőben egy nappal korábban, azaz május 9-én I. Károly és külügyminisztere, az Oszmán Birodalommal vívott függetlenségi háborúk idején, kikiáltották Románia függetlenségét, melyet a következő napon, május 10-én hivatalosan is deklaráltak. Majd 1881-ben, szintén május 10-én, I. Károlyt királlyá koronázták. Ugyanakkor a második világháború eseményei is bővítették május 9–10. jelentését. 1945. május 9-én győzték le Hitler Németországát a szövetségesek, ami elhozta a dátum győzelmi emléknapiját Romániának is. Kiegészíti az emléknapot a Schumann-nyilatkozat aláírása is, mely szintén e napon történt 1950-ben, ennek a rendszerváltást követően lett jelentősége Romániában. Az emléknapi 2015. május 18-i hatállyal lépett jogerőre, melyet a 103/2015-ös törvény foglal keretbe, ezáltal Románia hivatalos nemzeti ünnepe lett a májusi dátum.

1944. augusztus 23-án Románia kapitulált, így a szövetséges nagyhatalmakkal a győztesek oldalán szállt ki a második világháborúból. Az államcsíny augusztus 23-án következett be. Ezáltal a dátum a Román Szocialista Köztársaság *„legjelentősebb állami és nemzeti ünnepévé vált”*. Ugyanakkor ez az esemény a rendszerváltozást követően jelentőségét veszítette.

A december 1-jei az utolsó, az elemzés tárgyát képező dátum: 1918-ban ezen a napon kiáltották ki Gyulafehérváron a Román Királyság és Erdély egyesítését.²

A könyv abból a hipotézisből indul ki, hogy a vizsgált négy nemzeti ünnep *„jelentéstartalma megjelenésük óta számos változáson ment át.”*³ Továbbá, hogy a *„mindenkori politikai hatalom a már említett határterületeken felhasználja az ünnepi eseményt arra, hogy céljait és intézményeit felvonultassa, megismertesse, elfogadtassa és legitimálja a helyi társadalomban.”*⁴ Illetve végezetül azt feltételezi, hogy az Új Jobboldal szervezetének *„többszöri részvétele a Sepsiszentgyörgyön zajló ünnepi eseményen a helyi román közösség és intézményesített politika egy bizonyos rétegének etnikai identitásépítő és identitás erősítő törekvéseinek és türelmetlen etnikai reprezentációs vágyainak intő jele, és potenciálisan egy lokális geopolitikai konfliktus előszele.”*⁵

A szerző kutatásának helyszíne Kovászna megye székhelye és egyben legnagyobb városa, Sepsiszentgyörgy. Brassótól való távolsága körülbelül 32 km, az ország fővárosától 198 km.⁶

2 Ádám Bíborka: *Román emlékünnepek Háromszéken. Etnicitás és reprezentáció*. Kriza János Néprajzi Társaság: Kolozsvár, 2020. 34–36.

3 Uo. 15.

4 Uo.

5 Uo. 16.

6 Letöltés helye: www.sepsiszentgyorgy.ro; letöltés ideje: 2021. 04. 10.

A város ad otthont a Székely Nemzeti Múzeumnak,⁷ melynek épülete Kós Károly munkáját dicséri.⁸ A múzeum léte is kifejezi, hogy egy érzékeny területen folyt a kutatás. Románok és magyarok egyaránt lakják a települést, ugyanakkor a többségi társadalom tagjai ebben a városban kisebbségi helyzetben vannak a lakosok számarányát tekintve. Több mint háromszorosa a magyarok aránya (76,9%) a románokéhoz képest. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a helyi románság száma a duplájára nőtt az első világháborút követően.⁹ Mivel megyeszékhely, így a román nemzeti ünnepeknek, vagy ahogy a szerző Assman nyomán említi, „*emlékünnepek*”-nek¹⁰ is helyszínül szolgál a város, melyek jelentősége hatványozott a *kulturális játszmák*, a *dominancia* és a *hatalomgyakorlás* szempontjából.¹¹ Ennek fényében a kutatás terepe kiválóan alkalmas a kitűzött hipotézisek vizsgálatára.

A könyv szerzője a probléma feltárásához több úton közelít. Elsőként egy történeti összefoglalót mutat be a könyv a 20. századi Erdély interetnikus viszonyainak alakulásáról, illetve annak összefüggéseiről, melyben kitekint a 21. századra is. Bemutatja az erdélyi etnikumok alakulását, olvashatunk az első világháborút követő „*kisebbségvédelmi intézkedésekről*”, a második bécsi döntés időszakának kisebbségpolitikájáról, majd a második világháború utáni időszakról, az ötvenes és hatvanas évek kisebbségpolitikai intézkedéseiről, Ceaușescu kisebbségpolitikájának következményeiről, illetve a kisebbségek helyzetéről a rendszerváltást követően. Az arányos hosszúságú történeti áttekintés összefoglalása illeszkedik a kötet későbbi mondanivalójához. Ehhez csatlakozva egy tudománytörténeti kitekintést is kapunk, mely az etnikumok együttélésének kutatásait összegzi. A szerző ebben a feltárt tudománytörténeti összefüggésben pozicionálja kutatását.

A kötet legnagyobb része sajtóelemzésekre épül. A kutató forrásul magyar nyelvű újságanyagok szolgáltak: a *Székely Hírlap*, a *Székely Újság*, (illetve e lapok 1925-től egyesített változata, a *Népi Egység*), a *Megyei Tükör*, a *Háromszék*, valamint a *Székely Hírmondó*. A brassói *Népi Egység* napilap számainak 1944 és 1947 közötti áttekintését azért tartja a szerző szükségesnek a kutatás szempontjából, mert ebben az időszakban Sepsiszentgyörgynek „*részben volt helyi magyar napilapja*.”¹² Az újságok tartalmát 1918 és 2015 között elemzi a könyv szerzője úgy, hogy azokat nagyobb időegységekre bontja. A 1918–1944 közötti időszak lesz az első fázis, a 1945–1964 közötti a második, ezt követi az 1965–1989 közötti időszak, végezetül az 1990–2015 közötti évek zárják az elemzést. A szerző megvizsgál minden olyan cikket (összesen 574-et) ezekből a periódusokból, melyek a fent felsorolt négy ünnep egyikével is foglalkoztak. A legtöbb cikk december elsejével foglalkozik.

7 Letöltés helye: www.sznm.ro; letöltés ideje: 2021. 04. 10.

8 Nagy Elemér: *Az építő Kós Károly*. Balassi Kiadó: Budapest, 1995. 34.

9 Ádám, 2020. Román emlékünnepek, i.m. 32.

10 Uo. 17.

11 Uo. 31.

12 Uo. 33.

A sajtóelemzésekől megtudjuk többek között, hogy a május 10-i dátum az első időszakban Románia legfontosabb nemzeti ünnepének számított, ahol román részről a királyt éltették, magyar részről a békés együttélésről beszéltek a hivatalosságok;¹³ a következő időszakban már a török fennhatóság megszűnésén volt a hangsúly, a királysággal kapcsolatos elemek kiestek, másrészt bekerült a május 9-i dátum, mely a 1945-ös Németország felett aratott győzelemre utal.¹⁴ A harmadik időszakban ez az olvasat erősödött tovább, mely kiegészült a függetlenség kikiáltásának ünnepével, illetve a Román Kommunista Párt 1921. május 8-ai megalakulásával, mely további jelentést kölcsönzött az ünnepnapnak egészen a 1980-as évekig, amikor Ceaușescu személyi kultusza átvette a hatalmat az ünnepnap fölött.¹⁵ Az utolsó vizsgált időszakban szinte már jelentőségét veszítette májusi 9–10., mivel a kommunista éra jelentéstartama máig a királysághoz köthető jelentéstartammal versenyez, annak ellenére, hogy törvényi szinten 2015-ben a királysághoz kötötték az ünnepet.¹⁶

A sajtóelemzések kapcsán olyan interjúalanyokat is megszólaltat a szerző, akiknek személyes tapasztalatai voltak egy-egy elemzett időszakkal kapcsolatban, ezek az interjúk a sajtóelemzéseket egészítik ki, s általuk a kutatás elmesélt történelmi vetülete is erősödik.

A szerző 2015-ben számos interjút készített kutatása kapcsán. Előre megírt kérdéseket használt beszélgetéseihez, melyeket mélyinterjúként definiált. Ádám Bíborka tanulmányából pontosan nem derül ki, hogy az interjúi mennyire hatottak a kérdezőre, ugyanakkor megemlíti, hogy ezeknek nyomtatott formái elérhetők.¹⁷ Az interjúk átiratai öt–nyolc oldal hosszúságúak. Alanyai románok és magyarok, férfiak és nők vegyesen, összesen 16 interjú született. Társadalmi státuszukat tekintve értelmiségiek, de különböző oktatási háttérrel rendelkeznek. A kötet szerzője arra törekedett, hogy minden egyes vizsgált időszakra nézve, melyekben az újságokat elemzi, tudjon egykor aktív résztvevővel beszélgetni. Ennek oka, *„hogy az emlékünnepek sajtórepresentáció-elemzés során nyert információkat felülvizsgáljam, illetve az adatközlők segítségével többletinformációt gyűjtsék és dokumentáljak a vizsgált emlékünnepekről.”*¹⁸ Kivételt képez az első újságcikkelemző fázis az időszak távolsága miatt.

A források kiegészítéseként a szerző 2015. december 1-jét Sepsiszentgyörgyön töltötte, a vizsgált terepen gyűjtötte be a személyes tapasztalatokat. A kutató ezen vizsgálódásához a kulturális antropológia kutatási módszerét, a résztvevő megfigyelést hívta segítségül. Ádám Bíborka munkájából pontosan nem derül ki, hogy mennyi időt töltött terepen, pusztán az,

13 Uo. 66–67.

14 Uo. 72.

15 Uo. 90.

16 Uo. 133.

17 Uo. 36.

18 Uo. 37.

hogy „*sokéves kutatómunkát*”¹⁹ végzett, illetve hogy a 2015-ös év december elsejei eseményeinek sepsiszentgyörgyi megfigyelője volt. Ugyanakkor módszertana megfelel annak az elvárásnak, amit Hoppál ír le a résztvevő megfigyelés módszeréről. Eszerint „*[a] résztvevő megfigyelés (participant observation) lehet igen intenzív, de lehet majdnem passzív is. A saját kultúrában végzett terepmunka során a részvétel különösen a vallási rítusok esetén lehet tökéletes, ha az ember a csoport (vallási csoport vagy valamelyik egyház) tagja. Ez a fajta bent-lét idegen kultúrák vizsgálata esetén sohasem lehet teljes és tökéletes, már csak a nyelvi nehézségek miatt sem.*”²⁰ Ez a passzív megjelenés a vallási rítusokon túl, az ilyen jellegű nemzeti megemlékezésekre is igaz lehet. Sőt a passzivitást átugorva egészen a „*frissen érkezett marslakó*” attitűdjéig is érdemes eljutni.²¹ Ádám Bíborka a december elsejei eseménysorozatot részletesen rögzítette írásban, s elemezve közölte az olvasóval. A szerző által megfigyelt emlékünnepségek részletes leírása, vizsgálata, értelmezése ilyenformán hiánypótlás.

Az ünnepi eseményeket kifejező képekkel illusztrálja a könyv írója, mellyel az olvasó is vizuális bepillantást nyer december 1-je megünneplésébe.

Összességében Ádám Bíborka *Román emlékünnepségek Háromszéken* című munkája részletes bemutatása a kiválasztott emlékünnepségek jelentésbeli változásainak, politikai és identitásépítő szerepüknek, a kommunikációs csatornákon való felhasználásuknak.²² Megvizsgálja, hogy az adott időszak milyen valóságot konstruál az ünnepekhez, levonja a következtetéseket, teszi mindezt kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerekkel, melyeket a témája szolgálatába állít, ezáltal is tisztább képet próbál az olvasó elé tárni.

19 Uo. 188.

20 Hoppál Mihály: *A sámánság újjászületése*. Balassi Kiadó: Budapest, 2013.

21 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban. In: Kapitány Ágnes (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk”* 2. Osiris Kiadó: Budapest, 2002. 124–156, itt: 129.

22 Ádám, 2020. Román emlékünnepségek, i.m. 181.

RESUME

Gergely ILLYÉS

Parliamentary Elections in Romania

The Surprise Winner Left-Wing Party Did not Get to Form Government

Romania held parliamentary elections on December 6, 2020. The unusual circumstances due to the coronavirus restrictions resulted in an expectedly record low turnout: 33.3%. Surprisingly, the Social Democratic Party (PSD) won the election with nearly 30%, while the National Liberal Party (PNL) won only 25%, and the USR-PLUS Alliance finished third with 15% of the votes. Another unexpected result was achieved by the far-right, ultraconservative Alliance for the Association of Romanians (AUR). The AUR, which enjoys the support of the Romanian Orthodox Church, ranked fourth with 9%, even though polls had anticipated the party at 2–3%. The Democratic Alliance of Hungarians in Romania (DAHR) finished at 5.8%, and thus, as expected, passed the 5% parliamentary threshold. In contrast, the People's Movement Party (PMP) and Pro Romania did not enter the parliament with only 4.9% and 4.1%, respectively. There were not many questions left in the five-party parliament about the political direction of the next government: it was clear that only the PNL could form a government in coalition with the USRPLUS and the DAHR, and the government would be supported by the group of national minorities in the parliament. Former PNL finance minister Florin Citu was elected prime minister, and the presidents of the two coalition parties, Dan Barna and Hunor Kelemen, were appointed as deputy prime ministers.

Tamás Zoltán WÁGNER

In the Parliament Again

The Emergence of AUR and the Revival of the Far-Right in Romania

Respective Romanian governments for several years have been emphasizing that there is no far-right party in the parliament, which provided them with a good reputation in European mainstream political circles. In addition, this favorable judgement was also reinforced by the election of a president of ethnic German origin in 2014, as well as by the electoral behavior (anti-PSD) of the Romanian diaspora in the previous parliamentary elections. Nonetheless, the election held in December 2020 radically changed the political landscape. First of all, the turnout was extremely low, which effectively contributed to the success of the Alliance for the Association of Romanians (AUR) as the first far-right party to enter the parliament since the fall of the Greater Romania Party (PRM) in 2008. Secondly, the election refuted the general belief that the Romanian diaspora overwhelmingly supports the right-wing-liberal parties. Above all, overt anti-Hungarian sentiment is now again in the forefront of Romanian politics. However, the election results cannot be attributed exclusively to the exploitation of the anti-Hungarian sentiment; other factors, such as the utilization of virus skepticism, also contributed. In the paper, I thoroughly analyze these factors. I take a glance at the characteristics of far-right parties and then the history of the Romanian far-right since the regime change. Finally, I examine the ideology and the key politicians of AUR together with the possible future of the party. During the analysis, I address the allegations that Romanian intelligence or Russia were behind the emergence of the party. I argue that AUR's entrance to the parliament was not unexpected because those structures and electoral groups are present in the Romanian political life that can be effectively used by far-right parties. It is especially true for this election where AUR managed to utilize multiple factors.

**Zsombor CSATA – Gyöngyi SCHWARCZ – Márton PÉTI –
Mátyás BORBÉLY**

**A Comparative Analysis of the Well-Being of the Hungarians
in the Carpathian Basin**

The study is a descriptive analysis of the economic and social determinants of well-being among the Hungarians in the Carpathian Basin. Empirically, it is based on a survey conducted in 2018–2019 in Hungary and in the four regions with the largest Hungarian population outside of Hungary (Transylvania in Romania, southern Slovakia, Vojvodina in Serbia, and Transcarpathia in Ukraine). The conceptual framework of the study draws mainly from substantive economics, according to which the premise of social development is not economic growth per se, but the improvement of people's quality of life.

The results show that there is a positive relationship between EU membership and the quality of life of Hungarians living in the Carpathian Basin: general welfare indicators score higher in southern Slovakia, Hungary, and Transylvania, and significantly lower in Vojvodina and especially in Transcarpathia. The differences are more spectacular in employment conditions and in terms of income. The study also reveals that economic activity and a better financial situation are essential but not exclusive determinants of quality of life and that their role is more important in providing comfort and helping people make ends meet. In addition to the financial aspects, people's health conditions, whether they live in a long-term relationship, and whether they can count on the help of their friends and relatives in critical situations also have an important influence. In general, welfare benefits are also related to higher education as well as to proficiency in English and in the language of the ethnic majority.

Katalin KOVÁLY

**The Role of Ethnic Social Capital in the Operation of Hungarian
Enterprises in Transcarpathia on the Example of Beregszász District**

The research examines the role of formal and informal ethnic social capital in the economic life of Hungarian businesses operating in Transcarpathia. The results of the current investigation are based on a qualitative research carried out with Hungarian entrepreneurs of Beregszász district—where a significant number of Hungarian companies operate—with

the representatives of local socio-economic organizations, and with relevant experts. Based on the results of the research, I conclude that informal relationships are essential in the operation of the examined enterprises, but these relationships are not necessarily organized on a linguistic-ethnic basis. However, the role of formal ethnic relations has increased in recent years due to the extensive financial support provided by Hungary. The results of the research also reveal that the main issue of the examined enterprises—besides the lack of financial capital and the business disadvantages stemming from the “forced” nature of the enterprises—is the lack of social capital.

SZÁMUNK SZERZŐI

BÍRÓ Anna

Kulturális antropológus, gyakorlati tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar; doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és jelenkori egyetemes történelem Doktori Program

BORBÉLY Mátvás

Geográfus, kutatási főmunkatárs, Nemzetstratégiai Kutatóintézet; doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola, Geopolitika Alprogram

CSATA Zsombor

Szociológus, egyetemi docens, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munkás Kar

ILLYÉS Gergely

Politológus, külső munkatárs, Nemzetpolitikai Kutatóintézet

KOVÁLY Katalin

Geográfus, fiatal kutató, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet

LANTOS Balázs

Fordító, ügyvezető, Óház Könyvkiadó

PÉTI Márton

Geográfus, elnökhelyettes, Nemzetstratégiai Kutatóintézet; egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi, Politikai és Regionális Tanulmányok Intézet

SCHWARCZ Gyöngyi

Szociológus, osztályvezető, Nemzetstratégiai Kutatóintézet

WÁGNER Tamás Zoltán

Unió szakjogász, Kisebbségi Jogvédő Intézet; szakértő, Külügyi Műhely Alapítvány; doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola